

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

**TABÎBNÂME ADLI TIP ESERİNDEKİ BİTKİLERLE
DİVAN ŞİİRİNDE GEÇEN BİTKİLERİN
MUKAYESESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Hilal Başak EROĞLU**

**Danışman
Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK**

**Ağustos- 2018
KIRIKKALE**

ONAY

Hilal Başak EROĞLU tarafından hazırlanan “TABİBNÂME Adlı Tıp Eserindeki Bitkilerle Divan Şiirinde Geçen Bitkilerin Mukayesesi” başlıklı bu çalışma ____/____/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda (oy birliği / oy çokluğu) ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

____/____/2018

(imza)

[Ünvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)

.....

(imza)

[Ünvanı, Adı ve Soyadı]

.....

(imza)

[Ünvanı, Adı ve Soyadı]

.....

(imza)

[Ünvanı, Adı ve Soyadı]

.....

(imza)

[Ünvanı, Adı ve Soyadı]

.....

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../2018

(Ünvan, Adı Soyadı)

Enstitü Müdürü

KİŞİSEL KABUL SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “TABÎBNÂME Adlı Tıp Eserindeki Bitkilerle Divan Şiirinde Geçen Bitkilerin Mukayesesi” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

...../...../2018

Hilal Başak EROĞLU

İmza

ÖN SÖZ

Bu çalışmada insanı ilgilendiren her şeyin edebiyatın konusu olabileceği düşüncesinden hareketle bir tıp metnine konu olan bitkilerin divan şiirinde nasıl yer aldığı belirlenmeye çalışıldı. Bu mukayese yapılırken bitkilerin tıpta tedavi edici yönüne, divan şiirinde ise edebi anlamda kullanımına dikkat edilerek edebiyat-tıp ilişkisi incelendi.

Çalışmamızın konusunu teşkil eden Tabîbnâme adlı eser, 12.yüzyılda Tuhfetü'l -mülk fi'l bâh adıyla Ebu'l- Muzaffer tarafından Farsça kaleme alınan ve Büyük Selçuklu sultanı Sultan Sencer'e sunulan eserin tercümesidir. Eser tahmini olarak iki veya üç asır sonra Tabîbnâme adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir. Eserde mütercime dair bir bilgi yer almamaktadır. Eserin fonetik ve gramatik hususiyetlerinden hareketle 14.veya 15.yüzyılda Türkçeye tercüme edildiği düşünülmektedir. Eserin günümüze ulaşan tek nüshası Ankara'da Milli Kütüphane'de bulunmaktadır. Eserde mizaçlar, hastalıklar ve hastalıkların tedavisinde kullanılan bitkiler, şerbetler, macunlar, şifa verici öneriler ve cima adabı hakkında bilgiler verilmiştir.

Çalışmanın özünü üç bölüm oluşturmaktadır. Birinci bölümde; eserin ait olduğu Büyük Selçuklu Dönemi ve o dönemde kullanılan Oğuz Türkçesi hakkında bilgi verilmiştir. Eser cinsel konuları muhteva etmesi yönüyle bâhnâme türüne dahil edilmiş olup bu tür hakkında bilgi verilmiştir. Mizaçları yansıması açısından anasır-ı erbaa hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise eserin biçimsel özellikleri, içeriği ve ehemmiyeti açıklanarak eserde yer alan bitkiler, drog çizelgesi hazırlanarak diğer dillerdeki karşılıklarıyla birlikte verilmiştir. Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise edebiyat-tıp ilişkisi ele alınmıştır. Tabîbnâme adlı eserde tedavi amaçlı kullanılan bitkilerin divan şiirinde kullanımı titizlikle seçilen beyitlerle ortaya konularak eski tıbbı dair birçok unsurun klasik şiirimize yansımaları örneklerle birlikte izah edilmiştir. Beyitler seçilirken bitkilerin sadece benzetme unsuru olarak divan şiirinde kullanımı değil bu bitkilerin tedavi edici yönünün şiire nasıl yansıdığına da dikkat edilmiştir. Söz konusu beyitlerin hem tıbbi kullanımı hem de edebi kullanımı göz

önünde bulundurulmuştur. Sonuç, sözlük, kaynaklar ve eserin tıpkıbasımı da üçüncü bölümde yer almaktadır.

Tabîbnâme adlı eserin gün yüzüne çıkarılması ve bilim dünyasına kazandırılmasının gecikmiş olduğunu düşünmekteyiz. Büyük Selçuklu Dönemi'ne ait Farsça bir tıp metninin Türkçe tercümesi olan eserin bilim dünyasına tanıtılmasının Türk dili ve kültürü çalışmalarına katkı sağlamasını ümit etmekteyiz. Eserin, üzerine çok fazla çalışma yapılmayan, cinsel konuları ele alan “bâhnâme” özelliği gösteren bir eser olması sebebiyle bilim dünyası açısından bundan sonraki çalışmalara kaynaklık etmesi fikri bizleri son derece memnun edecektir.

Bu çalışmanın hazırlanmasında hiçbir desteğini esirgemeyen ve sabırla her türlü yönlendirmeyi yapan değerli hocam Prof. Dr. Muhittin Eliaçık'a, manevi desteğini her daim hissettiğim kıymetli dost Halit Çelik'e ve aileme teşekkürlerimi sunuyorum.

Hilal Başak EROĞLU
Kırıkkale 2018

ÖZET

Eroğlu, Hilal Başak, “Tâbîbnâme Adlı Tıp Eserindeki Bitkilerle Divan Şiirinde Geçen Bitkilerin Mukayesesi”, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2018

Anadolu sahasında 14.yy.dan itibaren çeşitli tıp kitapları yazılmış ayrıca Arapça ve Farsça tıp metinlerinden çeviriler kaleme alınmıştır. Bunlardan birçoğu da ‘alternatif tıp’ ‘halk hekimliği’ olarak adlandırabileceğimiz türden eserlerdir. Bu eserler birer tıp metni olmasının yanı sıra zengin bir kültüre sahip olan dilimizin söz varlığını ortaya koyması ve edebiyatımıza kaynaklık etmesi hususunda önem arz etmektedir. Çalışmamızda 12.yüzyıla ait Büyük Selçuklular Dönemi’nde yazılan Tabîbnâme adlı tıp metninden hareketle hemen her konuyu, son derece zengin bir muhtevâ çeşitliliği içerisinde işleyen divan şairlerimizin yaşadıkları dönemde revaçta olan tedavi yöntemlerinin onların şiirlerine nasıl yansıdığına değinilmiştir. Divan şairleri, bitkilerden ve onların çeşitli özelliklerinden ilham alarak onlardan estetik bir malzeme olarak yararlanmışlardır. Şiirlerinde çeşitli hastalıklara ve bu hastalıkların tedavi yöntemine, tedavi amaçlı kullanılan bitkiler ile onların şifa özelliklerine; hatta nasıl ve ne ölçüde kullanılacaklarına değinmişlerdir. Âşığı onulmaz bir aşk hastası olarak gören, sevgiliye kavuşamamaktan dolayı hasta olan divan şairleri, bitkilerin renk, biçim ve kokularının yanı sıra şifa yönleri üzerinde de durmuş ayrıca ele alınan bitki ile yine sevgili, âşık, rakip arasındaki çeşitli ilgilere değinilmiştir. Bunu yaparken de hangi hastalığın tedavisinde hangi bitkilerden yararlanıldığına dair bilgiler vermişlerdir. İşte bu beyit örneklerinin tespiti sadece kültürümüz, edebiyatımız açısından değil aynı zamanda tababet (ot, çiçek, meyve, yapraklar vb.) açısından da önemli bir çalışmadır.

Çalışmamızda Tabîbnâme adlı eser transkribe edilerek içeriği belirlenmiş, hastalıklar ve şifa hususunda ne gibi halk inanışları, tedavi yöntemleri olduğu tespit edilmiştir. Kullanılan bitki, çiçek gibi tabiat unsurlarının divan şiirinde nasıl kullanıldığı örneklerle ortaya konulmuştur. İnsanı konu eden tıbbî bir eser ile edebî

eserlerin mukayese edilmesinin farklı bir bakış açısı geliştireceğini, divan edebiyatının sosyal hayatla olan alakâsını da ortaya koyacağını düşünmekteyiz.

Anahtar kelimeler: Klâsik Türk Şiiri, halk hekimliği, şifalı bitkiler, çiçekler, meyveler

ABSTRACT

Eroğlu, Hilal Başak, “The Comparison of the Plants in a Medicine Work Named as Tabîbnâme and the Ones in Ottoman Poems” Master Thesis, Kırıkkale, 2018

As from fourteenth century, various medicine books have been written besides the translations from Arabic and Persian texts were put down on paper. Most of these are the books which are called “alternative medicine” or “folk medicine”. These works are significant medicine books and also they have importance on putting forward of vocabulary in our language and in terms of being sources to our literature. In our study; based on "Tabîbnâme" which is a medicine text that belongs to 12th century and written in the age of Great Seljuk Empire, how the treatment modalities being in demand in their own age reflect on the poems by Ottoman poets discussing almost every subject in the most prosperous content diversity is mentioned. The Ottoman poets benefited from plants and various features of them as an aesthetic material by getting inspiration from them. In their poems; they touch upon various diseases and the methods of these diseases, the plants that is used with the aim of treatment and their remedy features even how and to what extent they are used. The Ottoman poets considering the lovesick which is untreatable and being ill because of not coming together with their darling put emphasis on colours, shapes, scents, in terms of remedy of the plants also they addresses the interests between the handled plant and beloved, lover, rival. By doing this, they give information on which plants should be used in which illnesses. The detection of these couplet examples is substantial study in the sense of not only our culture and literature but also the art of medicine (herb, flower, fruit, leaves, etc.)

In this study, called “Tabîbnâme” manuscript is determined its content by transcribing, what kind of folk beliefs, treatment methods in relation to illnesses and remedies. How such as plant and flower items are used in Classical Turkish poetry are put forward with the help of examples. We think that comparing a medicine work

which is entreated on human and literature works will improve a different perspective besides present the interest between social life and the Ottoman poetry.

Keywords: Classical Turkish Poem, folk medicine, medicinal plants, flowers, fruits

KISALTMALAR

A.g.e	: Adı geçen eser
Ar.	: Arapça
B	: Beyit
b.k.z	: Bakınız
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
Far.	: Farsça
G.	: Gazel
Haz.	: Hazırlayan
Krş.	: Karşılaştırmınız
L.	: Latince
s.	: Sayfa
TDK	: Türk Dil Kurumu
vb.	: Ve benzeri
Yay.	: Yayınevi
Yun.	: Yunanca

İÇİNDEKİLER

ONAY	2
KİŞİSEL KABUL SAYFASI	3
ÖN SÖZ.....	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT	V
KISALTMALAR	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM GENEL BİLGİLER

1.1. BÜYÜK SELÇUKLU DÖNEMİ VE TIP	3
1.2. OĞUZ TÜRKÇESİ.....	5
1.3. BÂHNÂME	7
1.4. ANASIR-I ERBAA	12

İKİNCİ BÖLÜM TABÎBNÂME

2.1. GENEL ÖZELLİKLERİ	17
2.1.1. Dil ve Üslûp Özellikleri	17
2.2. İÇERİĞİ.....	21
2.3. ÖNEMİ	24
2.4. ÇİZELGELER	25
2.4.1. Drog Çizelgesi	25
2.4.2. Hastalık Adları Çizelgesi.....	33
2.5. ESERDE KULLANILAN ÖLÇÜLER.....	37

2.6. METİN	38
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM EDEBİYATTA TIP	79
3.1. DİVAN ŞİİRİNDE TABABET VE BİTKİLER	81
3.2. TABİBNÂME'DEKİ BİTKİLERİN DİVAN ŞİİRİNDEKİ YERİ.....	83
3.2.1. Ayva	84
3.2.2. Badem.....	85
3.2.3. Benefşe (Menekşe)	87
3.2.4. Eftimun	91
3.2.5. Fülful (Karabiber).....	93
3.2.6. Gül	95
3.2.7. Habbetü's-Sevdâ (Çörek otu)	100
3.2.8. İncir	101
3.2.9. Kâfur.....	103
3.2.10. Karanfil.....	106
3.2.11. Nar, Nar Çiçeği (Enar, Rumman).....	108
3.2.12. Nergis	110
3.2.13. Raziyan (Rezene).....	112
3.2.14. Reyhan (Fesleğen)	113
3.2.15. Sandal	115
3.2.16. Servi (Selvi).....	116
3.2.17. Sipend (Üzerlik)	118
3.2.18. Sümbül.....	120
3.2.19. Şahtere	122
3.2.20. Üzüm.....	123
3.2.21. Zâferân (Safran)	125
 SONUÇ.....	132
SÖZLÜK.....	134
KAYNAKLAR	158
TIPKIBASIM	171

GİRİŞ

Türk milleti son derece zengin bir kültüre sahiptir. Bu kültürün önemli bir parçasını da bazı çevrelerce hâlâ kocakarı ilaçları şeklinde nitelendirilerek küçümsenen “halk hekimliği, alternatif tıp” ilmi oluşturur. Tababette malzeme olarak kullanılan şifalı bitki, temel olarak tıbbî amaçlarla kullanılan herhangi bir bitki ya da bitkiden elde edilen madde anlamına gelmekte olduğu gibi, tıbbî, aromatik nitelikleri veya hoş kokusu ile değerlendirilen bitki ya da bitki bölümü için de kullanılmaktadır. Şifalı bitkileri, bedeni güçlendirici veya tedavi amacıyla çeşitli terkipler hâlinde kullanılan ot, sebze ve meyveleri içeren bütün bitkiler olarak tanımlamak daha uygun bulunmuştur.¹

Eskilerin tababet olarak adlandırdığı bu ilim barındırdığı binlerce ot, çiçek, ağaç, yaprak, hastalık, gibi unsurlarla edebi metinler açısından bilimsellik ve estetiğin bulunduğu ideal bir zemin oluşturmaktadır. Tıp ilmi ve halk tabâbeti de Divan şâirlerinin ilgisiz kalamadığı hayatımızın önemli bir olgusudur. Divan şâirleri konuya olan ilgisini ve bu konudaki bilgisini de sık sık şiirlerine taşımayı ihmal etmemiştir.² Divan şairleri, tababetin fikri ve ilmi mahiyetinden ilham alarak mazmunlar dünyasını son derece zenginleştirmiştir. Tabâbete ait unsurların mazmûnlar, teşbîh, istiâre gibi söz ve anlam sanatlarıyla edebî eserlere yansımaları birçok divan şairinin beyitlerinde görülmektedir. Şairlerimiz tabâbetten faydalanırken bitkilerin gerçek niteliklerini hem de içinde yaşadıkları toplumun, bitkilerin bilhassa şifâ özelliklerine ilişkin sahip olduğu bilgi, tecrübe, inanış, kabul ve uygulamalarını dikkate almışlardır. Şair, bu mazmûnların yanında hasta ve hastanın yakınlarında gözlemlediği psiko-sosyal durumları, hastane ortamı, hekim, hekimin hastasına yaklaşımı, yetişkin hekim (hekîm-i hâzık) ve mütetabip, hastalık çeşitleri, tedâvi yolları, kullanılan ilaçlar ve mânevî tedâvi yöntemleri gibi konuları

¹ Mustafa Akçay, “İslâmiyette Nar”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/5, Fall, 2008, ss.113-133.

² M. Nejat Sefercioğlu, “*Divan Şiirinin Gerçek Hayatla Bağlantısı*”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 11, Sayı 11, 2002, s.664-681.

da şiirde kullanmıştır³. Divan şairleri toplum ve tabiatın içindeki şahsiyetler olarak, sanatlarında tabiatı var olan meyvelerden de yararlanmışlar; düşüncelerinin birçoğunu meyvelerin ağaçları, şekilleri, renkleri, tatları, çiçekleri, fonksiyonları ile toplumda meyveler etrafında oluşan inanış ve kabuller çerçevesinde ifade imkanı bulmuşlardır. Sevgiliye ait birçok özellik meyveler üzerinde yapılan benzetme ve mecazlarla anlatılmıştır.⁴ Tabiatı daha üst seviyede gerçekliğin yansıdığı ayna olarak değerlendiren görüş, kendini ifade ederken kaçınılmaz olarak tabiatı dayalı bir sembolizm geliştirmiştir.⁵ Bu benzetmeler şairin gözlem gücüyle yakından ilgilidir.

Bu çalışmada, eski tıp anlayışına ait bir metinden yola çıkılarak bitkiler ve bu bitkilerle hazırlanan terkiplerin hekimlikteki kullanımları tespit edilerek eski tıp ilmine ait pratik uygulamaların ve hekimlik anlayışının divan şiirine nasıl yansıdığı örnek beyitlerle izah edilmiştir. Bitkilerin hem hekimlikteki kullanımı hem de birer benzetme unsuru olarak şairin hayal dünyasında nasıl yer aldığı ve dile getirildiği açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın konusu olan tıp-edebiyat ilişkisini yansıtan örnekler incelendiğinde darü'shifa, sayru, bîmâr, marîz, hummâ, sudâ' derd, devâ, illet, remed, tiryak, ot, eczâ, hekîm, cerrâh, habb, mâcun, humâr gibi tıp ile ilgili birçok kelimenin divan şiirine yansıdığı görülmektedir. Kendisini hasta olarak nitelendiren divan şairi, aşk hastalığının devasını arayıp durmuştur. Kimi zaman hastalığını dile getirirken kimi zaman da şifa ararken alternatif tıp ilmi terminolojisine başvurmuştur. İlgili beyit örneklerinin değerlendirilmesinden hareketle, şairin estetik ifadesiyle hangi hastalıkların tedavisinde hangi bitkilerden yararlanıldığına dâir bazı bilgilere ulaşılmaktadır. Bu durum divan şairinin sözü güzel ve etkileyici söyleme kabiliyetinin yanında engin bilgi, tecrübe ve gözlem gücünün de olduğunu ve bu bilgiyi sanatıyla nasıl birleştirdiğini ortaya koymaktadır. Dönemin hekimlik, tedavi anlayışını şiirine yansıtan divan şairi divan edebiyatının halktan kopuk, saray edebiyatı olarak nitelendirilme eleştirisini de boşa çıkarmaktadır.

³ Bilal Kemikli, "Divan Şiirinde Hastalık ve Tedavi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 16, Sayı 1, 2007, s.19-36.

⁴ Abdülkerim Gülhan, "Divan Şiirinde Meyveler ve Meyvelerin Hareketle Yapılan Teşbih ve Mecazlar", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turki*, Volume 3/5 Fall, 2008.

⁵ Beşir Ayvazoglu, *Güller Kitabı (Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme)*, 5. basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1999, s.81.

BİRİNCİ BÖLÜM GENEL BİLGİLER

1.1. BÜYÜK SELÇUKLU DÖNEMİ VE TIP

Selçuklu Devleti, Türklerin İslami devirde kurdukları en büyük hanedanlıklardan birisidir.⁶ Türk tarihini oluşturan devletler arasında Selçuklu İmparatorluğu oldukça önemli bir devlet olmuştur. Selçuklular 24 Oğuz boyundan biri olan “Kınık” boyuna mensupturlar.⁷ Gaznelilerle 1040’ta yapılan Dandanakan savaşının kazanılmasından sonra kurulan Büyük Selçuklu Devleti Orta Asya, Hindistan, İran, Irak, Suriye ve Anadolu gibi çok geniş bir coğrafyada hüküm sürmüştür.

Selçuklu sultanları bilime çok önem vermiştir. Selçuklu hükümdarlarının, devletin kuruluşundan itibaren ilme önem vermeleri, âlimleri himaye ve teşvik etmeleri sonucunda; medreseler, tekke ve zaviyeler, kütüphaneler, imaret ve kervansaraylar gibi çok sayıda kurum ve bunlara bağlı büyük vakıflar kurularak, izleri yüzyıllarca devam edecek olan bir medeniyetin temelleri atılmıştır.⁸ Mehmet Tapar’ın otoritesinin sarsıldığı dönem olan Fetret Devri’nden, Sultan Sencer’in Büyük Sultan olarak Selçuklu tahtına çıkması ile başlayan istikrarlı devreye, Selçuklular tarihinin “İkinci İmparatorluk Devri” olarak adlandırabiliriz.⁹ Sultan Sencer ilmi faaliyetleri zirveye taşıyan bir sultan olmuştur. Devrinde, sadece İslâm topraklarından değil dünyanın dört bir yanından âlimler Horasan’a gelmekteydi. Devrin en büyük âlimleri, onun yanındaydı. Âlimlere çok hürmet edip, yakınlık gösteriyordu. Zâhit ve evliyaya tam bir itikatla bağlı olup onlarla beraber vakit geçirir, sohbetlerine katılırdı.¹⁰ Sultan’ın din ve düşünce özgürlüğüne önem vermesi dünyanın dört bir yanından farklı şehirlerden gelen ilim adamlarına münazara ortamı

⁶ Faruk Sümer, “Selçuklular”, *DİA.*, XXXVI, s.365.

⁷ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teskilatı Destanları*, Ankara, 1992, s.68.

⁸ Melik Dosay Gökdoğan, *Türklerin Bilime Katkıları*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2008, s.28.

⁹ Köymen, *BSİT.*, C. II, Giriş, s.1.

¹⁰ Ravendî, *Rahatü’s- Sudûr ve Âyetü’s-Sürûr*, çev. Ahmed Ateş, TTK Yayınları, 1999, s.167.

oluşturması sayesinde Horasan ilim merkezi hâline gelmiştir. Bu ilmi ortamın oluşması sonucunda birçok âlim yetişmiş; birçok eser telif edilmiş ve yazılan eserlerin pek çoğu Sultan'a ithaf edilmiştir.¹¹

Selçuklular Dönemi'nde tıp öğretimi, medreselerden çok büyük hastanelerde (darüşşifa) yapılıyordu.¹² Büyük Selçuklu devleti döneminde hükümdarlar, hâkim oldukları topraklarda dârüşşifâlar, bakımevleri ve hamamlar yaptırmışlardı. Bunlar arasında, Alp Arslan'ın [1029-72] Nişâbur'da; Melikşah'ın, kardeşi Suriye Selçuklu meliki Tutuş [1062-95] adına Bağdat'ta (Bîmâristân-ı Tutuşî); Suriye Selçuklularından Dukak [1098-1104] ve Nureddîn Mahmûd Zengi'nin Şam'da [1154]; Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Kahire (Selâhî Dârüşşifâsı) [1182], Fustat ve Akka'da [1187]; Sultan Sancar döneminde [1118-57] vezir Ahmed Kâşî'nin, Ebher, Zencan, Gence ve Arran'da; Kirman Selçuklularından Melik Turan Şah [1085-97] ve Melik Muhammed'in [1142-56] Berdesir'de; Atabey Müeyyedüddîn Reyân'ın [1156-81] Berdesîr'de (Mâristân-ı Derb-i Habîs); Mücahiddîn Kaymaz'ın Musul'da, Dicle nehri kenarındaki külliyesi içinde [1176]; Erbil atabeyi Muzafferüddîn Ebû Sa'id Gökbörü'nün [1156-1232] Erbil'de; Salgurlu atabeyi Muzaffer Ebû Bekr bin Sa'd'ın [1226-60] Şiraz'da, veziri Ebû'l-Mefâhîr Mes'ûd Şiraz'ın Bâzâr-ı Büzürg civarında; Kutluğ Türkan hatunun [1271-81] ise Kirman'da yaptırdığı dârüşşifâlar sayılabilir.¹³ Selçuklu sultanları, beyleri ve hatunları bilim adamlarına, şair ve sanatkarlarına gösterdikleri saygı, onlara kurdukları kurumlar ve yaptıkları ihsanlar hayrete değerdir.¹⁴ İbn Tilmîz, Sultan Sancar'ın hizmetindeki hekimler arasında yer almış; Sultan Mes'ûd'un hekimi Bağdat'lı Ebû'l-Berekât saray hizmetinde çalışmış ve atlas bir hilatle ödüllendirilmiş; Kitâbu'l-Mugnî fi't-Tıb adlı eseriyle tanınan Saîd bin Hibetillah ve Kitâbu Takvîmî'l-Ebdân ile Minhâcû'l-Beyân fî mâ Yesta'miluhu'l- İnsân'ın yazarı İbn Cezele, Sultan Melikşah döneminin önemli hekimleri arasındadır; Endülüslü hekim Abdullah ibn el-Muzaffer el-Bahalî,

¹¹ Şerefettin Yaltkaya, "Sencer ve Gazzâlî", *Dâru'l-Fünûn İlahiyât Fakültesi Mecmuası*, Sayı I, 1925, s.55-56.

¹² İsmail Güven, "Türkiye Selçuklularında Medreseler", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt 31, Sayı 1, s.131.

¹³ Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları, İstanbul, 2016, s.262.

¹⁴ Güven, s.130.

Melikşah'ın oğlu Mahmûd'un hekimliğini yapmıştır. Bu dönemde eczacılık alanında yazılmış önemli bir eserlerden biri, Kitâbu'l-Ebniye'an Hakayıki'l-Edviye'dir.¹⁵

Hem hastanelerin hem de kütüphanelerde bulunan tıbbî eserlerin çokluğu bize Selçuklu tababetinin çok ileride olduğunu göstermektedir.¹⁶ Tababete bu kadar önem verilme sebepleri arasında; kervansaraylarla ticaret yapılması; bu nedenle kara yollarında yıllarca muvasalayı temin etmek mecburiyeti sonucu birtakım hastalıkların Selçuklu memleketlerine girmesi ve ayrıca savaşlarda hekimlerin büyük hizmetlerde bulunmaları gösterilebilir. Tıbbî dair bu devirde yazılan eserlerin büyük kısmı Arapça, geri kalanı ise Farsçadır.¹⁷ Oğuz Türkçesi, Selçuklu Devleti Dönemi'nde Arapça ve Farsçanın yoğun etkisi altında kalmıştır.

Türkçe tıp kitapları, özentî ve sanat endişesi güdülmeden, yalnız öğretmek ve faydalı olmak amacıyla, mümkün olduğu kadar sade bir dille yazılmıştır.¹⁸

1.2. OĞUZ TÜRKÇESİ

Oğuz Türkçesi yaklaşık 700 yıldır yazı dili olarak çeşitli Türk coğrafyalarında kullanılmıştır. Oğuzlar ve Oğuzca hakkında bugüne kadar birçok araştırma yapılmıştır. Bundan sonra da elbette başka araştırmalar yapılacaktır. Çünkü başta XIII. yüzyıl öncesi Oğuzca olmak üzere, Oğuzcanın Anadolu'da yazı dili olma sürecini aydınlatacak çalışmalar yeterli değildir.¹⁹ Oğuzlar VI. yüzyıldan beri tarih sahnesinde oldukları ve Orta Asya'da kurulmuş Türk devletleri içinde önemli bir etnik kol oluşturdukları hâlde, lehçelerinin bir yazı diline dönüşmesinin bu kadar gecikmiş olması, her hâlde, onların tarih sahnesine bağımsız bir siyasî varlık olarak çıkamamış, bağımsız bir devlet kuramamış olmalarıyla ilgilidir. Ama Oğuz Türkçesine ait birtakım belirtiler ve bazı özellikler, Köktürk ve Yenisey Yazıtları'ndan beri de bilinmektedir. Bu bakımdan Oğuzcanın tarihî gelişme sürecini, onların tarih sahnesindeki etnik, siyasî ve sosyal durumlarına koşut olarak

¹⁵ Bayat, s.262.

¹⁶ A. Süheyl Ünver, *Selçuk Tababeti*, TTK Yayınları, 1940, s.4.

¹⁷ Ünver, s.6-8.

¹⁸ Bayat, s.281.

¹⁹ Leylâ Karahan, "Zeynep Korkmaz'ın Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi Adlı Eseri Üzerine", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* [TAED] 50, Erzurum 2013, s.347-350.

birbirinden farklı üç ayrı döneme ve dolayısıyla üç aşamaya ayırmak uygun olacaktır. Bunlar:

1. VI-XI. yüzyıllar arasındaki dönem,
2. XI-XIII. yüzyıllar arasındaki dönem,
3. XIII. yüzyıldan sonraki dönemler.²⁰

Konuya dil tarihi açısından baktığımız zaman XI.-XIII. yüzyıllar arasındaki dönemde özellikle XII. ve XIII. yüzyıllarda Harezmi bölgesinin yeni yazı dillerinin oluşmasına kaynaklık ettiğini ve bir beşik vazifesi yaptığını görüyoruz. Bu bölgede bir yandan ileride Çağataycaya temel oluşturan Karahanlı Harezmi Türkçesi temelinde bir yazı dili kurulurken bir yandan da Batı Türkçesinin kuzey kolunu oluşturan Kıpçak Türkçesi ile güney kolunu oluşturan Oğuz Türkçesi ilk şekillenmelerine başlamış görünüyor.²¹ Oğuzcanın Anadolu bölgesinde bağımsız bir yazı dili olarak kuruluşu da yine XIII. yüzyıl sonlarına rastlar. Bu yazı dillerinin XIII. yüzyıldan önceki lehçe ve ağız ayrılıkları temelindeki dil yapılan, değişme ve gelişme durumları üzerinde bu gün için yeterli bilgilerimiz yoktur. Elde XIII. yüzyıl öncesine giren, yazılış yılları ve alanları kesinlikle bilinen Oğuzca metinlerin de bulunmaması, aynı biçimde Oğuzcanın da XIII. yüzyıl öncesini sisli bir dönem durumuna sokmuştur. Acaba Oğuzcanın bağımsız bir yazı dili olarak kuruluşu, metinlerin tanıkladığı şekilde gerçekten XIII. yüzyıl sonrasına mı düşmektedir? Yoksa, bu kuruluş çok daha öncedir de Moğol akını vb. tarihî ve sosyal olayların sebep olduğu yıkım dolayısıyla, aslında var olan çeşitli nitelikteki metinler kaybolmuş ve günümüze kadar gelememiş midir?²² Bu yazı dili 12. asrın ikinci yarısı ile 13. asrın ilk yarısında teşekküle başladığı anlaşılan, 13. asrın ikinci yarısından itibaren de metinlerini günümüze kadar aralıksız bir şekilde takip ettiğimiz yazı dilidir. Selçuklulardan başlayarak bugüne kadar gelen ve devam etmekte olan bu yazı dili, Türklüğün en büyük ve en verimli yazı dili durumundadır.²³ Kâşgarlı Mahmud'un XI. yüzyılın ikinci yarısında lehçe ayrılıkları ile birlikte Türk dilinin bir

²⁰ Zeynep Korkmaz, *Oğuz Türkçesinin Tarihî Gelişme Süreçleri ve Divanü Lûgat-İt-Türk*, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, s.460.

²¹ Korkmaz, s.464.

²² Zeynep Korkmaz, "Kâşgarlı Mahmut ve Oğuz Türkçesi". *Türk Dili*, Divanü Lûgati't-Türk Özel Sayısı 253, 1972, s.3-19.

²³ Muharrem Ergin, *Türkçenin Tarihi Gelişimi*, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi.

kesitini ortaya koymuş olması, Oğuzcanın durumu ve tarihî gelişme koşulları bakımından da değerli bilgiler edinmemize yardım etmiştir. Oğuzcanın uzun yüzyıllar süregelen bir konuşma dili olmaktan çıkıp bir yazı dili olarak kuruluşunun başlangıcı XIII. yüzyıl sonlarından 100-150 yıl daha gerilere, hiç olmazsa XII. yüzyıl ortalarına kadar götürülebilmiştir.²⁴

Türklerin İslâmiyeti kabulünden sonra siyaset sahnesinde yıldızları da parlamaya başlayan Oğuzlar; Orta-Asya'nın batı kesimindeki Türk coğrafyasında ve İslâm dünyasında çok önemli bir yer edinmişlerdir. Oğuz Türkçesinin başlangıcının belirlenebilmesi, Selçuklu dönemine ait dil özelliklerinin belirlenebilmesiyle mümkün olacaktır. Türk dilinin tarihi gelişim çizgisindeki yerinin ve Anadolu yazı dilinin başlangıç sınırının çizilebilmesi açısından Selçuklu Dönemi'nin dil yapısının incelenmesi ayrı bir önem taşımaktadır.²⁵

1.3. BÂHNÂME

Eski Anadolu Türkçesi döneminde gerek telif gerekse tercüme edilen tıp metinlerinin oldukça mühim bir kısmı neşredilmiştir fakat bu konuda dikkat çeken önemli bir eksiklik bâhnâmeler üzerinde yapılan çalışmaların yok denecek kadar az olmasıdır.²⁶ Kütüphanelerde telif ve tercüme, çoğu anonim birçok tıp metni bulunmaktadır. Bunlar arasında üzerine çalışılması hususunda bâhnâmelerin geri planda kaldığı görülmektedir. Oysaki bâhnâmeler, Anadolu Türk tıbbında önemli bir yere sahiptir. Müstehcenlik içermesinden dolayı bâhnâmelerin ihmal edildiği gerçeği yadsınamaz. Müstehcen hikâyelerin anlatıldığı eserler gözüyle bakılan bâhnâmelere önyargı ile yaklaşmış ve bu eserler küçümsemiştir.

Bâhnâme kelimesi, "cinsî arzu, şehvet" mânasına gelen Arapça bâh ile Farsça "risâle, kitapçık" anlamındaki nâme kelimelerinden meydana gelmiştir. Günümüz tıbbında da "cinsî yetersizlik, düzensizlik ve bozukluklar" adı altında ele alınan bu konu "Mevzûâtü'l-ulûm" gibi ilimlerin tasnifiyle ilgili eski eserlerde tıp ilminin bir

²⁴ Korkmaz, *Kâşgarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, s.3-19.

²⁵ Zeynep Korkmaz, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Cilt 1, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, s.463.

²⁶ Şaban Doğan, "Anadolu Türk Tıbbında Bahnameler ve Musa Bin Mesud'un Bahname Tercümesi", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Semih TEZCAN'a Armağan, Cilt 13, Yıl 13, s.123-138.

kolu sayılmıştır. Fakat uğraşma alanının özelliği ve genişliği sebebiyle "İlmü'l-bâh" veya "İlm-i Bâh" başlığı altında müstakil olarak ele alınan bir dal hâline gelmiştir. Bu konudan bahseden eserlere genel olarak "Bahnâme" veya "Kitâbü'l-Bâh" adı verilmekle beraber her eserin ayrıca özel bir adı da vardır. Bunlar, içinde kitabın yazıldığı dildeki gelin, nikâh, zevk, gençlik, kudret gibi konularla ilgili tabirlerin bulunduğu "el- Urs ve'l arâis", "Kitâbü'l-îzâh fî esrârî'n- nikâh", "Kitâbü Câmîi'l-lezze" gibi isimlerdir.²⁷

Bâhnâmeler cinsel hayatı, cinsel sağlık konularını ele alan tıp metinleridir. Bu eserlerde gerek dinî gerek tıbbî açıdan cinsel birleşme şekilleri, cinsel gücü artırıcı yöntem ve ilaçlar, cinsel birleşmeye en uygun vakit dilimleri, güzel kadın tasviri ve güzellikle ilgili unsurlar, hamilelikle ilgili çeşitli hususlar vb. konular ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bâhnâmelerin cinsel içerikli metinler olmaları nedeniyle araştırmacılar genellikle bu türden uzak durmuşlardır.

Geleneksel tıp anlayışında bâhnâmeler ayrı bir sınıf oluşturmaktadır. Günümüz tıbbında da cinsel sorunlarla ilgili konular, klasik dönem bilim sınıflandırmalarında ayrı bir başlıkta ele alınmıştır. Dönemlerinin bilim sınıflandırmalarını detaylı bir şekilde sunan Taşköprülüzâde (1495-1561) ve Katip Çelebi (1609-1657), ilm-i bâh veya ilm-i cimâ' diye nitelenen bu ilmi, tıp biliminin dallarından birisi olarak tanıtır.²⁸

Türün ilk örnekleri, sıcak bölgelerde iklimin tesiriyle erken bulûğa erme neticesi erken iktidarsızlığa düşme şeklinde yaygın görülen cinsî yetersizlikleri tedavi maksadıyla daha çok o beldelerde Arapça ve Farsça olarak kaleme alınmıştır. İslâm kültür dairesi içerisinde Arap-Fars kültürlerinin doğrudan etkisinde kalan Türkler de zamanla bu eserleri tanımış, Türkçeye çeşitli tarihlerde muhtelif bahnâmeler tercüme edilmiştir. Türk dilinde bilinen en eski bahnâme, XIV. yüzyılda Saruhan oğlu Ya'küb b. Devlet adına Nasîrüddîn-i Tûsî'ye izafe edilen Farsça Bâhnâme-i Pâdişâhî den yapılmış olan tercümedir.²⁹ Bâhnâmelerin, kendilerine özgü bir 'teknik dili' vardır. Kullanılan terimlerin ne oldukları bilinmeden, metinlerin anlaşılması oldukça güçtür. Terimlerin ilaçlarla ilgili olanlarının çoğu, eski tıpta

²⁷ Abdülkadir Özcan, "Bahnâme", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul, 1991, s.489-490.

²⁸ Uzel, s.6.

²⁹ Özcan, s.489-490.

kullanılan sözcüklerdir. Örneğin ‘edviye’ ‘ilaç’, ‘tila etme’ ilacı sürmek demektir. ‘Macun’, merhemdir. ‘şurup’ ise bildiğimiz şuruptur ama öksürük veya soğuk algınlığı benzeri rahatsızlıklar için değil, kudreti arttırmak amacıyla kullanılırlar. İlişkiyi konu alan terimlerin bir bölümü edebî metinlerde de geçer, bir bölümü ise yalnızca bahnamelere mahsustur. ‘Cima’ cinsel ilişki, ‘civan’ erkek, ‘mahbube’ kadındır. Kadından ‘avrat’ diye de söz edilir. ‘Zeker’ erkeğin, ‘ferc’ kadının cinsel organıdır.³⁰

Bu alanda birçoğu makale ve risale şeklinde olmak üzere müstakil kitap yazarlar ve eserleri arasında şu isimler sayılabilir: [A: Arapça, F: Farsça, T: Türkçe]

1. Câbir b. Hayyân (ö.815), Kitâbü ’l-Bâh (A)
2. Cebrail b. Buhtîşû* (Ö.828), Kitâbü ’l-Bâh (A)
3. İbn Füleyste (Ö.845), Rüşdü ’l-Lebîb ilâ Mu’âşeretî ’l-Habîb (A)
4. Muhammed b. Hassân en-Nemelî (Ö.859), Kitâbü ’l-Bâh, Bercân ve Hubâhib (A)
5. Ebu tshak el-Kindî (Ö.867), Kitâbü ’l-Bâh (A)
6. Huneyn b. İshak (ö. 873), Esrâru ’l-Felâsîfî’l-Bâh (A)
7. Kuşta b. Lûkâ el-Ba’lebekkî (873’te sağ), Kitâbü ’l-Bâh (A)
8. İsa İbn Mâsse (9. yy.), Kitâbü ’l-Cimâ (A)
9. Muhammed b. Ali el-Hârezmî (9. yy.), Kitâbü ’l-Bâh mimmâ Vada’a’l-Felâsîfetü’l- Hukemâ li-Sâdâtihim (Yunancadan çeviri) (A)
10. Muhammed b. Ebû Bekr er-Râzî (ö. 932), Kitâbü ’l-Bâh ve Menâfi’uh ve Madârruh ve Müdâvatüh (A) (F ve T çevirileri var)
11. Yahya b. Adiy el-Mantıkî (ö. 975), Kitâb fî Menâfi’i’l-Bâh (A)
12. İbnü’t-Tabîb Ali b. Nasr el-Bağdâdî (ö. 987), Cevâmi’u’l-Lezzât (A)
13. İbn Sînâ (ö. 1037), Risâle fî’l-Bâh ve Ürcûze fî ’l-Bâh (A)
14. İbn Mendeveyh Ali el-İsfahânî (ö. 1048), Risâle fî ’l-Bâh ve Esbâbih (A)
15. Ali b. Rıdvan el-Mısırî (ö. 1061), Makale fî’l-Bâh (A)
16. Yahya b. Cerîr et-Tikrîfî (1079’da sağ), Kitâbü ’l-Bâh (A)
17. Semûel b. Yahya el-Mağribî (ö. 1174), Nüzhetü’l-AshâbfîMu’âşeretî’l-Ahbâb (veya: Nüzhetü’l-Ahbâb ve Mu’âşeretî Zevî ’l-Elbâb) (A)

³⁰ Murat Bardakçı, *Osmanlıda Seks*, Gür Yayınları, 1992, s.227.

18. (Ebû) Zeyd Hibetullah et-Taberi (veya; el-Basri) (11. veya 12.yy.), Bâhnâme = Tuhfetü'l- Mülûk (F) (T çevirisi var)
19. Abdurrahman b. Nasr eş-Şeyzerî (ö. 1193), El-îzâh fi Esrâri'n-Nikâh (A) (F ve T çevirileri var)
20. İbn Meymûn el-Kurtubî (ö. 1204), Makâlefi'l-Cimâ (A)
21. Kemâlüddîn Muzaffer el-Humusî (ö. 1215) Makâle fi 'l-Bâh (A)
22. Sedîdüddîn Mahmud eş-Şeybânî (ö. 1238) El-Ferîdetü's-Şâhiyye ve 'l-Kasîdetü 'l Bâhiyye, Şerhu 'l-Ferîde ve Muvaddihâtü 'l-İştibâh fi Edviyeti 'l-Bâh (A)
23. Şerefîddîn Ahmed b. Yusuf et-Tîfâşî (ö. 1253), Rucû'u's-Şeyh ilâ Sıbâh fî 'l-Kuvveti 'ale 'l-Bâh (A) (F ve T çevirileri var), Kâdimetü 'l-Cenâh fi Âdâbi 'n-Nikâh ve Risale fimâ Yahtâcu ileyhi 'r-Ricâl ve 'n-Nisâ fi 'sti'mâli 'l-Bâh (A)
24. Nasîruddîn et-Tûsî (ö. 1273), Kitâbü 'l-Bâhi 's-Şâhiyye ve 't-Terkîbâtü's-Sültâniyye = Bahname-i [Pâdi] Şâhi (F) (A ve T çevirileri var)
25. Yahya b. Sa'd (14. yy.dan önce), Menâfi'u'n-Nâs (F)
26. Ömer b. Muhammed el-Hüzelî (ö. 1310), Ahvâlü 'n-Nikâh (A)
27. Abdullah b. Muhammed et-Tîcânî (131 l'de sağ), Tuhfetü'l- 'Arûs ve Nüzhetü 'n-Nüfûs (A)
28. Kemâlüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zemelkânî (ö. 1327), El-Minhâc fi Te 'allukâti 'l- İylâc (A)
29. Necmüddîn Mahmud b. İlyas eş-Şîrâzî (ö. 1330), Risâle fi'l-Bâh (A)
30. Ali b. İshak (I. Murad dönemi: 1360-1389), Kitâbü 'l-Bâh (T)
31. Nizâm-i Münşî el-Fârisî (1423 'te sağ), Genc-i Esrâr (F)
32. Muhammed b. Esenboğa el-Argûnî (1492'de sağ), Rüşdü'l-Lebîb ilâ Mu 'âşereti 'l-Habîb (A)
33. İsmail b. Şihâbüddîn ed-Dimaşkî (15. yy.), Kitâbü'd-Dirâye fi't-Tevellüd ve 't-Tenâsül ve'l-Bâh (F)
34. İbn Kemal Paşa (ö. 1534), Züheru'l-Büstân fi Ma'rifeti Ahvâli 'l-Bâh mine 'l-İnsân (A)

35. Taşköprülüzade Ahmed b. Mustafa (ö. 1561) Münyetü's-Şübbân fi Muaâşeretü 'n-Nisvân (A)
36. Abdullah b. Muhammed ed-Der'î (ö. 1572) er-Ravdu 'l-Yâni 'fi Ahkâmi 't-Tezvic ve Âdâbi 'l-Mecâmi' (A)
37. Haşan b. Abdürrahîm (III. Murad dönemi: 1574-1595) Bahname (T)
38. Hakîm Nizâmüddîn Ahmed (17. yy.) Bâhiyye (F)
39. Sâliküddîn Muhammed el-Hamevî (17. yy.) Haceletü 'l-Arâis (F), Mecmau 'n-Nefâis (A)
40. İbrahim b. Muhammed el-Mağribî (ö. 1658) Kitâbü'l-Bâh (A)
41. Ebu Talib el-İsferâyînî (17. yy. dan önce) Risâle der Bâh (F)
42. Kâtipzade Mehmed Refî (Ö. 1769) Bahname = Risâle-i Bâh ve Habel (T)
43. Hakîm Sûretî (ö. 1787) Ferhaû 'l-Mîr at (F)
44. Rûşenü'd-Devle Mahzar b. Muzaffer (1764'te sağ) Hulâsatü'l-'Ayş-i 'Âlemşâhî (F)
45. Mesihu'l-Mülk Feth Ali b. Hakîm Hikmetullah Han (ö. 1890) Risâle fi 'l-Bâh (A)
46. Ali Ekber el-Gîrevânî (1869'da sağ) Sürûr-i Efzâ (F)
47. Muhammed Sadık Mümtaz Ârifî (19. yy.) Kîmyâ-yi İşret (F)
48. Muhammed b. Mustafa el-Ma'addî (?) Kitab-ı Mucâma lâ (T)
49. Şemsüddin Muhammed eş-Şîrâzî (?) Kuvve-i Bâh (F)
50. Tabîp Muhammed (?) Lezzetü 'l-Ayş-i Nâsırşâhî (F)
51. Mir Muhammed Han Nebûrî (?) Risâle der Kuvve-i Bâh (F) ³¹

Tarihi böyle yüzyıllar öncesine uzanan bâhnâmeler, zamanla içerik açısından değişikliğe uğrarlar. İlk dönem bahnamelerinde o dönemin bilimselliği çerçevesinde tıp hakimdir. Bu tür bâhnâmeler, genelde dönemin sultanları için kaleme alınmışlardır. Ya sultan cinsel açıdan herhangi bir nedenle eskisine oranla güçsüzleşmiş ve yazara bu derdini sona erdirecek çarelerin anlatıldığı bir kitap kaleme almasını emretmiş veya çok sevdiği hükümdarının sağlığı yerinde bile olsa, tüm dünya nimetlerinin yanı sıra onun cinsel alanda da normalin üzerinde zevk

³¹ Uzel, s.5.

sağlamasını kendisine görev edinmiş olan yazar, bildiklerini kağıda dökerek hükümdarına takdim etmiştir.³²

Türkçe tıp kitapları, dinî ve edebi eserlere göre daha sade bir dille, sanat endişesi taşımadan, sadece öğretmek, halka hizmet etmek ve faydalı olmak gayesiyle yazılmıştır. Tıp kitaplarında yer alan organ ve hastalık adları, çeşitli hastalıkların tedavilerinde kullanılan ilaçlar, bu ilaçların terkiplerinde yer alan bitkilerin Arapça, Farsça, Yunanca adları yanında Türkçesi de bulunmaktadır. Eserlerde tıbbî terimlerin Türkçe karşılıkları açıklanmaktadır. Bu nedenle tıp kitapları, döneminin söz varlığını ortaya koyması ve Türkçenin tıp bilimi karşısındaki durumunu yansıtması açısından çok önemlidir.³³

Bâhnâme metnlerinin incelenmesiyle dönemin cinsel yaşama bakış açısı, kadın erkek ilişkilerinin tespiti, cinsel hastalık ve tedavi yöntemleri, kadınlara ait özel cinsi durumlar hakkında halk bilimi ve tıp tarihi ile ilgili yeni bulgular elde edilecektir. Bâhnâmelerin içeriğini oluşturan malzemeler halk bilimciler, tıp ve kültür tarihçileri ve dilciler açısından incelenmesi gereken son derece önemli kaynaklardır.

1.4. ANASIR-I ERBAA

Anasır-ı erbaa toprak, hava, su ve ateşten (terra, aer, aqua, ignis) oluşan ‘dört öge’ (çâr anâsır, four elements) demektir. Bu sınıflandırma eski Greklerden İslam dünyasına geçmiş ve asırlarca aynı şekilde benimsenmiştir.

Phythagoras'a göre doğaya dört ana yön (kuzey, güney, doğu, batı), dört unsur (ateş, hava, su, toprak) ve bunların dört fiziksel özelliği (sıcaklık, soğukluk, yaşlık, kuruluk) gibi dörtlü ritim hâkimdir. Sicilyalı Empedokles (492-432) bu görüşlerden etkilenerek evrenin ateş (kuru-sıcak), hava (yaş-sıcak), su (yaş-soğuk), toprak (kuru-soğuk) şeklinde esas ve tali derecede birbirine zıt dört temel öğeden oluştuğunu öne sürmüştür. Empedokles'in bu teorisinin Hippokrates tarafından benimsenip insan bedenine uygulanması sonucu humoral patoloji teorisi ortaya

³² Bardakçı, s.228.

³³ Ali Haydar Bayat, *“Tıp Dili ve Terimleri Açısından Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Tıp Kitaplarının Önemi”*, *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, Nobel Matbaacılık, İstanbul, 2008, s.66.

çıkıştır³⁴. Bu teori Hipokrat'ın kitaplarında yer aldığı gibi Calinus ve Aristo tarafından da geliştirilerek ortaçağın ve sonraki yüzyılların tıp teorisi oldu.³⁵ Galen (Galenos) ise bu teoriyi takip ederek hastalıkların meydana gelişinde dış tesirlerin de etkili olabileceği fikrini ileri sürmüştür. Antik Yunan tıbbındaki Humoral Patoloji Teorisi (dört unsur) veya İslam-Arap tıp dünyasında Ahlat-ı erbaa denilen teori İbn-i Sina'nın (980-1037) Kanun fi't-tıbb adlı eserinde, duygusal, zihinsel durumlar ve tavır ve rüyalar dahil edilerek genişletilmiştir³⁶.

“Eski anlayışa göre evreni oluşturan dört ögenin (Anâsır-ı erbaa) karşılığı olarak insan bünyesi de dört ana öğeden oluşur. Evrendeki dört öğeden hava, toprak, su, ateş maddelerinin karşılığı insan bünyesinde sırasıyla kan, sevda (kara safra), balgam ve safra (öd)'dir. Bu dört öğeden su karşılığı balgam, toprak karşılığı sevda (kara safra)'dır. Bünyeyi oluşturan bu dört maddenin her birine hılt, bunların karışımı olan bünyeye ise mizac (karışım) adı verilir. Her insanda bu karışımların oranları farklıdır; bu fark bünyenin niteliğini belirler. Bu öğelerden hangisi baskınsa bünye (mizac) o adla adlandırılır; kanlı (demevî), safralı (safravî), plegmatik (balgamî), sinirli (sevdavî) gibi. Ayrıca bu öğelerden her biri soğuk, nemli, kuru, yaş olmak üzere dört özellikten ikisine sahiptir. Bunlar şu şekilde gösterilebilir:

ÖĞE	KARŞILIĞI	ÖZELLİĞİ
hava	kan	sıcak,
toprak	sevda	soğuk,
su	balgam	soğuk,
ateş	safra	kuru,
		sıcak (huşk ü har)
		nemli (har u ratb)
		kuru (barid ü huşk)
		nemli (barid ü ratb)

Bu dört ögenin normal oluşu sağlığın dengeli olduğunu kanıtlar. Bunlardan birinin fazlalığı hastalığı doğurur³⁷. *Ahlat-ı erbaa (humoral patoloji) teorisi insan bedenini oluşturan dört sıvının (kan, safra, sevda, balgam) dengede olmasıyla beden de dengede ve sıhhatte olacağı esasına dayanır.*³⁸ Antik Yunan ve Roma tabipleriyle filozoflarınca geliştirilip 20. yüzyıl başlarına kadar Avrupalı doktorlarca

³⁴ Bayat, *Tıp Tarihi*, s.264.

³⁵ Aysegül Demirhan, *Kısa Tıp Tarihi*, Bursa Uludağ Üniversitesi, 1982.

³⁶ “Humoral Patoloji”, İslam Tıbbı, *Vikipedi Özgür Ansiklopedi*

³⁷ Zafer Önler, “XIV.-XV. Yüzyıl Türkçe Tıp Metinlerinin Dili ve Söz Varlığı”, *Kebikeç*, 1998, s.161.

³⁸ Muhittin Eliaçık, “Fuzûlî'nin Sıhhat u Maraz'ında Ahlat-ı Erbaanın İşleniş ve Bir Tıp Eseri Terceme-i Hulâsa-i Tıb ile Mukayesesi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s.131.

da benimsenen humoral patoloji teorisinde vücuttaki dört sıvı bileşik kaplar gibi denge içinde olup birinin artması veya azalması neticesinde vücutta hastalık (emraz-ı cismaniye) zuhur etmektedir. Herhangi bir kişide, ahlât-ı erbaa belirli oranda var ise, o kişi sağlıklı; eğer denge birinin lehine bozulmuş ise kişi hastalıklı kabul edilmektedir.

Her bir hıltın insan vücudunda uzvî görevleri bulunmaktadır. Hıltların vücuttaki oranlarının değişmesi kişi üzerinde şu şekilde etkisini göstermektedir:

“Kan fazla ise, çok uyku, gerinmek, esnemek gelir, kan alınması gereken yerler kaşınır, vücut ağırlaşır, ağızda acılık peyda olur. Vücutta sivilce ve çıbanların çıkması, burun kanaması, yüzün ve cildin kızarması, rüyada kırmızı şeyler görülmesi gibi durumlar kan fazlalığının belirtisidir.

Safra galip gelirse, ağızda acı bir tat peyda olup susama duygusu artar, uyku gelmez, iştah azalır, çehre sararır, rüyada sarı renkler görülür.

Balgamın fazlalığı, hazmın zayıflığına, vücudun ağırlaşmasına, çok uykuya; rüyada su, yağmur ve soğuk görmeye neden olur. Vücut ısınmaz ve soğuk olur.

Galibiyet sevdada olduğu takdirde, kişi zayıf olup iştahı yoktur, uykusu gelmez, kişiyi kötü düşünceler kaplar, kan siyahlaşır ve katılaşır. Vücutta çokça kil çıkmaya başlar, uykuda ölü ve korkulu şeyler; karanlıklar ve uçurumlar görülür. Akıl hastalarında sevda galip kabul edilirdi. Çünkü sevdanın miktarı aklın dengesini gösterirdi³⁹.

Ahlât-ı erbaanın, evrenin (makrokozmos) bir parçası olan insanın (mikrokozmos) biyolojik fonksiyonlarını etkilemesinin yanı sıra ahlâkî ve psikolojik fonksiyonlarını da etkilediği, bu sayede psikolojik rahatsızlıkların da bu sıvıların vücuttaki dengesizliğinden ve özellikle sevdanın (kara safra) fazlalığından ortaya çıktığı kabul edilmektedir.

Ayrıca mevsimlerin, zaman dilimlerinin ve yaş dönemlerinin vücuttaki dört sıvıyı harekete geçirdiği düşünülür. Buna göre ilkbahar, sabah ve çocukluk kanı; yaz, öğle ve gençlik safrayı; sonbahar, ikindi ve erişkinlik sevdâyı; kış, akşam ve ihtiyarlık da balgamı harekete geçirmektedir.

³⁹ İlter Uzel, *Beş Buçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

İslam tıp teorisinde ahlât-ı erbaa teorisinin genel unsurları aşağıdaki çizelgede belirtilmiştir⁴⁰.

Dört Unsur	Hava	Ateş	Toprak	Su
Dört Hılt (sıvı)	Kan	Sarı safra	Kara safra	Balgam
Organı	Kalp-Akciğer	Karaciğer-Öd	Dalak-Mide	Beyin
Mevsimi	İlkbahar	Yaz	Sonbahar	Kış
Yaş dönemi	Çocukluk	Gençlik	Erişkinlik	İhtiyarlık
Fiziksel özelliği	Nemli-Sıcak	Kuru-Sıcak	Kuru-Soğuk	Nemli-Soğuk
Rengi	Kırmızı	Sarı	Siyah	Beyaz
Tadı	Tatlı	Acı	Ekşi	Tuzlu
Zamanı	Sabah	Öğle	İkindi	Akşam
Karakteri	Sıcakkanlı	Öfkeli	İçine kapanık	Soğukkanlı
Burcu	İkizler-Boğa-Koç	Başak-Aslan-Yengeç	Terazi-Akrep-Yay	Balık-Kova-Oğlak
Musiki makâmı	Şehnâz-İsfahân-Nevâ	Rast- Hicaz-Büzûrk	Irak- Bûselik-Zengûle	Hüseynî- Uşşâk-Nevrûz
Tedavisi	Kuru, Sıcak ilaçlar	Nemli, Soğuk ilaçlar	Nemli, Sıcak ilaçlar	Kuru, Sıcak ilaçlar

Dört özelliğin etkisi altındaki dört hayâtî sıvı, tabiatları gereği yine bu dört özellikten birisini taşıyan gıda maddeleri yoluyla vücûda alınır. Meselâ et ve yumurtada kan, balık ve yoğurtta balgam, sarımsak ve kuru gıdâlarda sevdâ, tatlı yemeklerde de safrâ vardır. Bilinen bütün hastalıklar bu dört sıvının birbirleri karşısındaki dengelerini kaybetmelerinden kaynaklanır. Eski hekimler işte bu dengeyi tekrar kurabilmek için sıcak, soğuk, kuru ve nemli bitkilerden gerekli olanları ile ilaç terkipleri hazırlarlar.⁴¹

Ahlât-ı erbaanın eski tıptaki ve tıbbâ istinâd eden ilimlerdeki mevkii çok mühimdir. Hele edebiyatta dikkat çekecek mahiyettedir. Şairlerimiz bu hıtlardan herbirini mazmunlarının icâbına göre kullanmışlardır.⁴² Ahlât-ı erbaa eski tıp

⁴⁰ <http://tr.wikipedia.org/wiki>, 2018 (Erişim)

⁴¹ Ömür Ceylan, “Taşranın Altın Çiçeği Safran”, *Osmanlı Araştırmaları, Prof. Dr. Mehmet Çavuşolu'na Armağan-II*, XXVI, 2005, s.147-162.

⁴² Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Haz. Cemal Kurnaz, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1992.

nazariyesine ait birçok mefhum gibi divan edebiyatında yer edinmiştir. Divan şairlerince bazen doğrudan, bazen ise dolaylı olarak değinildiğı gör÷lmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

TABÎBNÂME

2.1. GENEL ÖZELLİKLERİ

Tabîbnâme, Büyük Selçuklular Dönemi'ne ait 12. yüzyılda Farsça kaleme alınan Tuhfetü'l- mülk fi'l bâh adlı eserin tercümesidir. Eserin fonetik ve gramatik hususiyetlerinden hareketle 15. yüzyılda tercüme edildiğini düşünmekteyiz. Eser Tabîbnâme adıyla tercüme edilmiştir. Eserin müellifi Ebu'l-Muzaffer'dir, mütercimi hakkında ise eserde herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Eserin bilinen tek nüshası bulunmaktadır. Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi koleksiyonuna ait olan bu nüsha Ankara'da Milli Kütüphane'dedir. Arşiv numarası 06 Hk 2557 olan eserin müellifi, Ebu'l-Muzaffer eserin 4a sayfasında kendisini şu şekilde tanıtmaktadır: (...) Ebu'l-Muzaffer eydür ol Hibetullâh oğludur ve Hibetullâh Muhammed [08] oğludur ve Muhammed İreşid oğludur ve İreşid ki Kûbad oğludur [09] ve Keykûbad oğlu Mehras oğludur ve Mehras Hercas oğludur [10] ve Hercas Camesb oğludur Camesb-i Hâkîm oğludur.

42 varaktan oluşan eserin ilk sayfası 12 satırdır. Diğer varaklar ise 17 satırdan oluşmaktadır. Dış ve iç boyutu 197x125-150x77 mm'dir. Tabîbnâme, nesih hattıyla yazılmış oldukça okunaklı mensur bir tıp kitabıdır. Eserin 1a sayfasında bir damga bulunmaktadır. Genel olarak harekesiz bir metin olmakla beraber harekeli yazılan kelimeler de bulunmaktadır. Nüshada birtakım yerler kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

2.1.1. Dil ve Üslûp Özellikleri

Eski Anadolu Türkçesi [EAT], Oğuzcanın 13-15. yy da Anadolu'da oluşan yazı dilinin adıdır. Bu dil aynı zamanda Oğuz lehçesinin ilk yazı dili olma özelliğine sahiptir. 13. yy'dan itibaren Hazar ötesi Oğuz ata yurtlarından Anadolu'ya göç eden boylar, burada kendi ağız özelliklerine dayalı bir yazı dili oluşturmaya başladılar. Bu yazı dili, Türkoloji literatüründe “Eski Anadolu Türkçesi”, “Eski Türkiye Türkçesi”, “Eski

Osmanlıca” gibi adlarla anılmaktadır. Biz yaygın olan Eski Anadolu Türkçesi kullanımı tercih edeceğiz.

Eski Anadolu Türkçesinin dil özelliklerine bakıldığında Hazar ötesinde konuşulan Oğuz-Türkmen ağız özellikleri ile Anadolu’da oluşturulan yeni yapıların bir sentezi çıkar karşımıza. Bu dilin uzantılarına günümüzdeki konuşma dillerinde, ağızlarında rastlarız. Bu dil, Anadolu, Azerbaycan, Suriye ve Irak’ı kapsayan geniş bir alanda yazılmış ve konuşulmuştur.

Eski Anadolu Türkçesi, Köktürk, Uygur ve Karahanlı, Harezm lehçeleri ile doğrudan irtibatlandırmak mümkün görülmemektedir. Çünkü Eski Anadolu Türkçesi ile bu diller arasında özellikle ses bilgisi, bazı eklerin kullanım sıklığı ve yaygınlığı, kelime dağarcığı bakımından çeşitli farklılıklar bulunmaktadır. Bu yazı dili, Hazar ötesindeki Türkçeden beslenerek Anadolu’ya oradan çoğu formları taşımış fakat yerli Oğuz ağızları üzerine kurulu “yeni” bir dildir. Fakat bu “yenilik”i ayrı bir dil olarak görmemek gerekir, çünkü Eski Anadolu Türkçesi genel Türkçenin önemli bir lehçesi ve sağlam bir koludur.

Eski Anadolu Türkçesinin ilk yazı dili olmasından sebebiyle yazım (imla), ses, yapı ve sözcüksel özellikler bakımından varyantlı bir dil özelliği gösterir. Bu dönemde yazılmış onlarca metinde bu varyantları tespit etmek mümkündür. Bunun en önemli sebebi, Arap alfabesinin Oğuzca sözcüklerin yazımında ilk defa kullanılıyor olmasıdır. Bu yüzden söz konusu dönemlerde yazılmış olan metinlerde yazardan yazara, bölgeden bölgeye ses ve yapı değişiklikleri tespit edilmektedir. Tabii bu farklılıklar ve değişimler, yalnızca Türkçe kelime ve ekler için geçerlidir; Arapça ve Farsça kökenli sözlerin yazımında kaynak dillerindeki biçimlere sadık kalınmıştır.⁴³

XV. asır Anadolu’da, siyasal bakımından Selçuklular devrine rastlar. Selçuklularda olduğu gibi Anadolu Selçuklularında da devlet dili Farsça ve dış yazışmalar dili ise Arapça’dır. Türkçe ancak dini eserlerin, tasavvuf ilkelerini halka tanıtmak amacıyla yazılan ve daha başka basit içerikli

⁴³ Ali Akar, *Eski Anadolu Türkçesi Ders Notları*, Muğla, 2014, s.1-2.

eserlerin dili olarak kullanmıştır. Gerçi Selçuklular devrinden günümüze kadar gelmiş bir kısım eserler vardır. Fakat bu dönemde Türkçenin bir yazı dili durumuna gelebilmek için Arapça ve Farsça ile uzunca süren bir mücadele devresi geçirdiği muhakkaktır. Türkçenin Anadolu bölgesinde yeni bir yazı dili olma hususunda geçirmiş olduğu mücadele yalnız Arapça ve Farsçaya karşı de değildir. O, kendi yapı ve işleyişi içinde de, o günün gelişme şartlarına uygun bir mücadele vermiştir.⁴⁴

Yüksek lisans tez çalışmamız olan Tabîbnâme de Oğuzcanın gramer özelliklerini yansıtan bir metindir. Eserde yer alan kelime ve ekler XIII-XV. yüzyıllar arasında Anadolu'da teşekkül eden edebiyatın yansımaları olarak ön plana çıkmaktadır. Örneğin eserde yer alan şu kelimeler bunun açık bir göstergesidir:

Kaçan, deñlü, sovuk, andan, sayru, solu(mak), beñz, depreş(mek), söyün(mek), buçuğrak, ayru, biti yaz(mak), eyt(mek) vs.

Eski Anadolu Türkçesinde görülen *-ğil*, *-gil* emir eki Tabîbnâme'de de sıklıkla geçer:

bilgil, yegil, görgil, çıkarğıl, olğıl, yapğıl vs.

Gelecek zaman eki yerine olan kullanılan *-ısar*, *-iser* eki eserde birçok yerde *-acak*, *-ecek* hâlini almıştır. Eski Anadolu Türkçesinden sonra bu ek unutulmuştur.

alacak, yatacak vs.

Eserde bildirme eki *-dur*, *-dür* şeklindedir:

oğlıdur, budur, kılmışdur, beyânındadur, oldur, vardur vs.

Tabîbnâme'de 2. tekil ve çoğul iyelik eklerinin yanı sıra ilgi eki *-uñ*, *-üñ* şeklindedir:

anlaruñ, telezzüzâtuñ, almanuñ, 'avretüñ vs.

Eserde bazı ekler herhangi bir fonetik sebebe bağlı olmaksızın yuvarlaklaşmaktadır, bunların başında {-uk/-ük} fiilden isim yapma eki gelir:

artuk <*art-uk*, *eksük* <*eksü-k*, *tanuk* <*tanu-k*

⁴⁴ Zeynep Korkmaz, *Selçuklu Çağı Türkçesinin Genel Yapısı* Timurtaş, Faruk, *Osmanlı Türkçesi Grameri*, 5. Baskı, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1985. s.50.

Geniş zaman eki olan *-ır, -ir* eserde yuvarlak dar ünlülüdür. Düz dar ünlülü şekilleri daha sonra gelişmiştir:

vir-ür “verir”, *yat-ur* “yatar”

Belirtme hâli eki Eski Türkçede {-ğ/-g} şeklinde idi. Oğuzca’da /g/’nin düşmesiyle aradaki yardımca ses, ekin yerine almış ve {-I} şekline dönüşmüştür. Günümüz Türkçesinde ise dil dudak uyumu gelişerek dört şekilli hâle gelmiştir.

Kulunc-ı tokuzunc-ı, ilâc-ı, tamar-ı

XV. yüzyıl Anadolu Türkçesinde bulunan ve Tabîbnâme’nin gramatik özelliklerini gösteren sesliler şunlardır: a,e,ı,i,o,ü,u,ö ayrıca bir de kapalı e’nin varlığı düşünülebilir. Bugün (e) ile yazılan kelimelerin çoğu eserde (i) ile yazılmıştır. (dimek-demek, virmek-vermek, gice-gece).

Osmanlı dönemi Türk nesri hakkında bilgi veren M. F. Köksal, klâsik nesir üslûbunu sade, orta, süslü ve ağdalı nesir olmak üzere dört grupta incelemek gerektiğini ifade etmiştir:

Arapça, Farsça kelime ve tamlamaların az bulunduğu metinleri sade (üslûb-ı sâde); yer yer secilerle kurulmuş, sanat endişesi taşıyan ve Arapça, Farsça kelime ve tamlamaların Türkçe kelimelere baskın şekilde yazılmış metinleri orta nesir (üslûb-ı mutavassıt); sanat kaygısının yoğun olduğu yabancı kelime ve tamlamaların, secilerin sıklıkla kullanıldığı metinleri süslü nesir (üslûb-ı müzeyyen); esas gayesi sanat olan külfetli bir dile sahip, yabancı sözcük ve terkiplerle meydana getirilmiş eserleri ağdalı nesir (üslûb-ı âlî) grubuna dâhil etmiştir.⁴⁵ Bu bilgiler ışığında Tabîbnâme’nin üslûbunu sâde nesir üslûbuna dâhil edebiliriz. Aşağıda mukaddime kısmından alınan parça, eserin üslûbunu göstermesi bakımından önemlidir:

“Hezārān şükr [ü] minnet her nefesde ol pâdişāha kim cemī-i maḥlūkatı ‘ademden vücūda getürdi ve vaḥdāniyyetini ehl-i ma‘rifete esbāb-ı ‘aql u naql erzānī kıldı ve yüz biñ taḥiyyāt [ü] selām anuñ rasūlüne olsun

⁴⁵ Cihan Okuyucu-Ahmet Kartal-M. F. Köksal, *Klâsik Dönem Osmanlı Nesri*, Kesit Yay. İstanbul, 2012, s.16-18.

*kim cümle ‘âlem anuñ dostluğuna yâra dıldı ve dağı anuñ aşhâbına olsun
kim ümmetlerin mürşidlerüdür.’⁴⁶*

Müellif, eserinde secili anlatıma da yer yer müracaat etmiştir.

*“illetin zâyil ider ammā çok içse teni arık eyler ve ‘aklı zâyil eyler
dili ağır eyler ve hām yeller ve yürek oynamak ve pehlû ağrısı ve qarın ağrısı
ve merk-i müfâcât ve şikeste ve ra‘şe zâhir ider ya‘ni ditürmek çünkü
endâzedē ola haddin tecâvüz etmeye ol vaķit kan şâfi ider’⁴⁷*

2.2. İÇERİĞİ

Tabîbnâme, Büyük Selçuklu Sultanı Sultan Melikşâh’ın oğlu Sultan Sencer’in isteğı üzerine kaleme alınmıştır. Bu bilgiye eserin 4a sayfasındaki şu ifadeden ulaşılmaktadır: 4a... [12] Ebu'l-Harş ve Sulţân Sencer ki Melikşâh oğludur Tañrı rahmeti ol [13] ikisiniñ üzerine olusun kim ben kûlını kendünün nedim kullarından kılmışdur [14] bir gün hâşş halvet hânesine beni kığırdı ve gizlü ve âşikâre sırrın mübârek [15] lafzına getürdi söz ortasında şöyle buyurdi ki benim için bir [16] kitâb düz di ki cimâ‘ hakkında ve cimâ‘ lezzeti bâbında olan evâmirleri [17] ve nevâhileri ol kitâbda derc eyleye deyü buyurdi.

Eser 71 bâbtan oluşmaktadır. Bu bâbların konu başlıkları şu şekildedir:

evvelki bâb ol evâmirleri ve mizâcları beyân ider
ikinci bâb cimâ‘ a kuvvet viren gıdâyı müfredâtı beyân ider
üçüncü bâb dârûy-ı müfredâtı beyân ider cimâ‘ nâfi‘dür
dördüncü bâb gıdây-ı mürekkebi beyân ider cimâ‘ a kuvvet virür
beşinci bâb şarâbları beyân ider mücâma‘ at ziyâde ider
altıncı bâb ma‘ cûnlar beyânındadır ziyâde müfidlerdür
yedinci bâb şarâbları beyânındadır ki isti‘ mâl ideler
sekizinci bâb müshil şerbetleri beyân ider
toķuzuncı bâb nebâtât yağın çıkarmağı beyân ider

⁴⁶ Tabîbnâme vr. 1b.

⁴⁷ Tabîbnâme vr. 11a.

onuncu bāb onuncu bāb baş ağrısı edviyesi beyānındadır
on birinci bāb nāzile için olan edviyeler beyānındadır
on ikinci bāb göz ağrısı için olan edviyeler beyānındadır
on üçüncü bāb kulak ağrısı için olan edviyeler beyānındadır
on dördüncü bāb diş ağrısı için olan edviyeler beyānındadır
on beşinci bāb öksürük için olan edviye beyānındadır
on altıncı bāb bel ağrısı için olan edviye beyānındadır
on yedinci bāb nemazbu için olan edviye beyānındadır
on sekizinci bāb talağ için olan edviyei beyān ider
on toktuzuncu bāb kulunç için edviye beyān ider
yigirminci bāb burun kanın dindirmek beyānındadır
yigirmi birinci bāb ishāl için olan edviyei beyān ider
yigirmi ikinci bāb istiskā için olan edviyei beyān ider
yigirmi üçüncü bāb soğulcan için olan edviye-i beyān idür
yigirmi dördüncü bāb bevaşır için olan edviyei beyān ider
yigirmi beşinci bāb kel baş için olan edviye-i beyān ider
yigirmi altıncı bāb cüzzām maraz için olan edviyei beyān ider
yigirmi dördüncü bāb kaş ve kirpik dökölse anuñ ‘ ilācın bildürür
yigirmi sekizinci bāb siñir üzötmek edviyei bildürür
yigirmi toktuzuncu bāb yel için olan edviyeleri bildürür
otuzuncu bāb uyuz için olan edviyei bildirür
otuzbirinci bāb demrevi için olan edviye beyān ider
otuzikinci bāb ebraş için olan edviyei bildürür
otuzüçüncü bāb baħağ için olan edviyei bildirür
otuz dördüncü bāb yaranuñ kanın dindirmek ‘ ilācın bildürür
otuz beşinci bāb yara oñulmasınuñ edviyelerin bildürür
otuz altıncı bāb şaf edviyesi besamağ beyānındadır
otuzuncu bāb seyl için olan edviyei bildürür
otuz sekizinci bāb merhemler edviyelerin bildürür
otuz toktuzuncu bāb kaşık yarılса anuñ ‘ ilācın bildürür
kırkinci bāb tã‘ ün çıkarmış ādemüñ ‘ ilācın bildürür
kırk birinci bāb sidügi tutulmuş ādemüñ ‘ ilācın bildürür

ķırķ ikinci bāb ŗeliŗü'l-bevl olan devānuñ beyānındadır
ķırķ üçünci bāb yareķan rencinüñ ' ilācın bildürür
ķırķ dördünci bāb uçuk tutanuñ devāsın bildürür
ķırķ beşinci bāb ādeme bit düşse anuñ ' ilācın bildürür
ķırķ altıncı bāb maħmūdenüñ şerr def' in bildürür
ķırķ yedinci bāb semizlik için olan ' ilācı bildürür
ķırķ sezinci bāb niķrīz için olan ' ilācı bildürür
ķırķ toķuzuncı bāb ādemüñ bedeni ķıcısıa ķaşınsa ' ilācın bildürür
ellinci bāb ' avret oğlan toğursa şoñra sanculansa ' ilācın bildürür
elli birinci bāb ' avretlerüñ Ėayzı ķanı diñmese aña ' ilāc bildürür
elli ikinci bāb ' avretlerüñ Ėayzı kesilmesine ' ilāc bildürür
elli üçünci bāb ' avretüñ oğlan yeri taşra gelse ' ilāc bildürür
elli dördünci bāb ' avret yüklü olsa ' ilāc bildürür
elli beşinci bāb ' avret oğlan olmasun dise ' ilāc bildürür
elli altıncı bāb bir kimsei sancu dutsa anuñ ' ilācın bildürür
elli yedinci bāb bir kimsenüñ şafrası çıkısa anuñ ' ilācın bildürür
elli sekizinci bāb ' avret oğlan toğururken şarblansa ' ilācın bildürür
elli toķuzuncı bāb mersin Ėāşşai beyān ider saç bitürür
altmışıncı bāb ķara ķetük Ėāşşasın beyān ider
altmış birinci bāb Ėunām marazı için olan ' ilāc bildürür
altmış ikinci bāb istifrāk etdüren ' ilācı ider
altmış üçünci bāb yaralı ķişı Ėammāma nice girmek gerek anı bildürür
altmış dördünci bāb zekere tılā idincek ' ilāc bildürür
altmış beşinci bāb ' anber düzmesi şıfatın bildürür
altmış altıncı bāb müşķ edviyesin beyān ider
altmış yedinci bāb ķan alacak Ėünüñ sa' d u nağsin bildürür
altmış sekizinci bāb her ayuñ içinde iki Ėün naĖs vardır anı bildürür
altmış toķuzuncı bāb şaķal boyamak edviyesin bildürür
yetmişinci bāb ' avretlerüñ yüzün göķķek iden ' ilācı bildürür
yetmiş birinci bāb Ėuķneleri beyān ider

Eserin 4b sayfasında üç tane ayet ve bir hadis bulunmaktadır:

ve leḳad kerremnā benī ādeme⁴⁸ (İsra suresi 70. ayet), fe' nkiḥū mā-ṭābe lekūm mine'n-nisā' i meṣnā ve şulāṣā ve rubā'a⁴⁹ (Nisa suresi 3. ayet), nisā' ūkūm ḥarṣūn lekūm fe'tū ḥarṣekūm ennā şī'tüm⁵⁰ (Bakara suresi 223. ayet). Aynı sayfada bir de hadis yer almaktadır: 4b... rasūl [17] ' a. m. buyurur ki tenākeḥū tevāledū ve tekāşerū fe-innī bāhī bikūmū'l-ümeme yevme [05a/01] 'l-kıyāmeti bi'l-kıstı⁵¹

Türkçe,Arapça,Farsça ve Yunanca bitki adlarının bulunduğu eserin sonunda “El-ḥaḳ ḥaḳḳı bi'l-ibtā' lāze'l-ḥaḳḳı ' alā” şeklinde Arapça bir ifade yer almaktadır.

2.3. ÖNEMİ

Tabîbnâme adıyla tercüme edilen eserin müellifinin eseri kaleme alış amacında da belirttiği üzere eserin bir bâhnâme türü olduğu açıktır. Sultan Sencer'in isteği üzerine cima hakkında bilgi vermesi hususunda hazırlanan eser sadece cinsellikle ilgili bilgi vermekle kalmamış tıpla ilgili birçok mevzûya değinmiştir. Tabîbnâme insanların mizaçlarını ve bu mizaçlara uygun tedavileri, çeşitli hastalık adları ve tedavi metodlarını, tedavide kullanılacak bitkiler ve bu bitkilerle hazırlanan terkipleri, tedavinin etkili olabilmesi için dikkat edilmesi gereken hususları, kadınlara dair güzellik ve hamilelik ile ilgili uygulamaları barındırması sebebiyle Türk tıp tarihi açısından önemli bir kaynaktır. Bâhnâmelerin muhtevasını oluşturan malzemeler detaylı bir araştırma sahası oluşturmaktadır. Bâhnâmeler sadece tıp biliminin değil halk inanış ve uygulamalarını barındırması açısından halk bilimcilerin, söz varlığının ortaya konması açısından ise dil bilimcilerin yararlanacağı önemli kaynaklar arasındadır. 14. yüzyıldan sonra tahmini 15.yüzyılda tercüme edildiğini düşündüğümüz Tabîbnâme o dönemde eşine az rastlanan eserlerden biri olması sebebiyle Türkçenin söz varlığının ortaya konmasına kaynaklık edecek eserlerden biridir.

⁴⁸ ‘ve and olsun biz insanoğluna şan, şeref ve nimetler verdik’

⁴⁹ ‘Beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikahlayın’

⁵⁰ ‘Kadınlar sizin ekeneginizdir; ekeneginize hangi taraftan isterseniz oradan varın’

⁵¹ ‘Nikahlanınız (evleniniz), çocuk sahibi olunuz, çoğalınız. Ben kıyamet gününde diğer ümmetlere karşı sizinle iftihar edeceğim.’

2.4. ÇİZELGELER

2.4.1. Drog Çizelgesi

TÜRKÇE	ARAPÇA	FARŞA	YUNANCA
agu			
	‘asel		
ak haşhaş	haşhaş		afyūn
	‘āqırqarha ‘ūdū’l qahr		
		anzerut	
	‘anber		
		nān-ḥāh	anisūn
andūz	cūnāha		
arpa			
			mersin
ayva			
		bābnūec	pāpādyā
		bādem	
		bādīncān	
		māmīran	
baldırıkara		persevişān	
	behmen		
	ferfiyūn		
		belile	
	bellūṭ		
		benefşe, benevşe	
		birinc, piriñ	
		darçın	
	besbāse		
	besfayih		
		gül	

TÜRKÇE	ARAPÇA	FARSÇA	YUNANCA
buğday			
buyan dibi			
	behmen-i sürh		
		helile	
		helyün	
		merze	
		hurma	
		helile-i kabilî	
	zencâr	kalem-i cengar	
		kelem	
buyan balı	‘ırķu ’s-sūs		
		kendene, gendane	pırasa
		kirec	
		kişnic	
	cevz	koz	
	cevz-i bevā cevz-i hindî		
		lāden	
		maş	
		mercümek	
		merzengüş	
		mürdeseng	
		nergis	
		nilüfer	
		nohud	
		rāvend-i çini	
		rāziyāne	
		sünbül	
		sürencan	
		şahtere	
		şalgam	

TÜRKÇE	ARAPÇA	FARSÇA	YUNANCA
		şeftalu	
		şîrûğan	
			centiyân
		turb	
çiriş			
ķunduz taşığı	çāvşîr		
		zerdeçāv, zerdecûb	
		zürünbât	
çoğan			
çörek otı	şünîz ħabbü 's-sevdâ		
	dâr-ı fûlfûl	dâr-ı fûlfûl	
ķardaş kanı	demü 'l-aḥaveyn		
			defne
demürdikenî			
ebemgümece			
			eftimûn
elma	tuffah		
		emlec	
	vec		egir
	finduk		
	fistuk		
karabiber	fûlfûl		
	ġarîķûn		
gelincik			
göl şuyı		güllâb	
günlük	muķl, kendir		
	ħabbü 'n-nîl		
	ħabbü 'l-fâr		
	ḥanẓal		
	ḥardal		
	ḥatm		

TÜRKÇE	ARAPÇA	FARŞA	YUNANCA
	ḥayyü 'l-‘alem		
	hıyār		
	ḥıyārşenbe		
			ḥulincan
ısırgan			
it üzümü			
kara boya	zac		
kara sakız			
	kāfūr		
	қақуле		
			қаңтарыўн
kendir			
			kemaderyus
			mārūl
	kanbil		
			ustḥudus
	қāranfīl		
	kebābe		
	ketten		
	kundus		
	kemnūn		kimyon
	maḥmūde		saḫamūniyya
	mevizec		
	mūrr		
	na 'ne		
	reyḥān		fesligen
	rumman	enar, nar	
	şabr		
	şabr-ı usḫūṭūrī		
	sazec-i hindī		
	sandal		
	seliḫe		

TÜRKÇE	ARAPÇA	FARSÇA	YUNANCA
	sezab		
	sināmeki		
	sumak		
	sūsen		
	şakaķıl		
	şakayık, ‘ūd-ı şalīb		
	şeytare		
	tīn	incir	
	tīn-ı ermenī	kil-i ermenī	
örümcek yuvası			
	‘ūd		
	za‘ ferān		
	zanbak		
	zencebīl		
	zeyt, zeytūn		
	zībak		
kasnı			
kedi otı			asārūn
kene tohmı			
mercān			
		türbid	
sakız	maştaķi		
şarımsağ			
sinirli otı			
şoğan			
söğüt			
		tere tohumı	
topalak	kust		
turaķ otı			
turunç, ağaç kavunu			
yoğurt			

TÜRKÇE	ARAPÇA	FARSÇA	YUNANCA
üerlik, üzerlik		sepsidān	
hindistān kuzı			
kızıl üzüm			
oğul otı			
		kerefes	
		ķarbuz	
ebū cehil ķarpuzı	ķanżal		
südlügen	ferfiyūn		
	fūhl	turb	
kızıl boya		ısrınc	
çam ağacı		sanavber	
butrak otı,	hasek		
		serv ağacı	
kara ağaç			
	fistuk	köknar	
	ķarnub		
ķavaķ			
büñerilce			
	zencar	ķalem-i çengar	
		gülnar	
nebāt şekeri	‘aşabet		
yılgūn			
	ķabbü’l -ğar		
aķşūsan			
	sa‘ter		
			ferāsiyūn
		māzū	
		müşk	
	‘ūd-ı hindi		

TÜRKÇE	ARAPÇA	FARSÇA	YUNANCA
			iskil
uşak			
	fülfül-i ebyaz		
		sekbinec	
	zerâvend-i tavîl		
	‘ asfûr		
çadır			
sakankur			
	misk		
	kebere		
	bozidân		
	belesân		
	bezrû ‘l-benc		
		zerneb	
	ak susam		
ķurfe			
demür boķı			
	ka‘ be ayruķı		
baķa yapraķı tohumı	kaķûnâ		
			eyâric
			feyķara
yemiş			
ķivit			
defne			
süpürge toķumu			
balık yelimi			
	encibâr		
ya‘ ķûb otı			
şabâ çiķegi			
ķibân otı			
	ķatrân		
		gezmâzû	

TÜRKÇE	ARAPÇA	FARSÇA	YUNANCA
		cülnār	
deñiz şoğanı			
deñiz köpügi	zebedü 'l-baħr		
vaşak			
	mürr- i şāfī		
mūm			
kibrit	kükürd		
	semmü 'l-fār		
ardıc			
	ħābbü 's-selāṭīn		
	kerkes		
	yılan boncığı		
	zerāvend-i taviḷ		
	zāc-ı kıbrıs		
	ħarbeḵ		
	nişāṭır		
	keşīre		
ğarga dülegi			
		nişāsta	
		toħmekan	
		kehrübā	
ğavun			
	mi 'ā-ı sā 'ile		
			limūn
		terengübin	

2.4.2. Hastalık Adları Çizelgesi

Hastalık Adları ve Belirtileri
adamda dem olması
ādeme bit düşse
ādemūn bedeni kıcısına kaçınsa
ağız ağrısı
ağız kokuşu
ağzından kara şıu gelmeg
am‘ānuñ tezvīci
a‘zāda t‘a‘un çık-
bağır kurdın
bahağ
başar
baş ağrısı
bāşda ve a‘zāda bāş belür-
bavāşır
bel ağrısı
belde yel olsa veyā şogukluk
beldeki bürüdet ve rutübet
bendkeşler ağrısı
bersam
bozca baş
cerāhat kuru kuru şızla-
cıban
ciger za‘īflığı
cüzzām
demregü
demrevī
dili ve damağı depser-
diş ağrısı

Hastalık Adları ve Belirtileri

ebrāş

eflāc-ı yemen

el ayak debḥi

elem-süstlük

ġalīz yel

ġam u ġuşş

gice işemek

göbek ağrısı

göz ağrısı

göz sebīli

göz tumanlığı

ḥanāzir

ḥummāy-ı rıb^c

ḥunnām

ḥünşā

iç ağrısı

ishāl

istiskā

iştihāsı az ol-

ķabz

ķarın ağrısı

ķaşıķdaġı taş

ķaşıķdaġı soġukluk

ķāsuk yarıl-

ķaş ve kirpik dökül-

kel baş

ķişiniñ gözünde kıl bit-

ķişiniñ gözüne ak düş-

kötürüm

ķulaķ ağrısı

Hastalık Adları ve Belirtileri

ķulunc

laķvā

mālīhulyā

meḫlūc

mevt-i fūceye uğra-

mi' de za' īfliği

nāşır

nāzile

nemazbur

nevzle

niķriş

'anber düzmesi

'arķu'n-nisā

'avrat yüklü olmasa

'avret oğlan ıoğursa şoñra sanculansa

'avretlerüñ hayzı kanı diñmese

'avretlerüñ hayzı kesilmesi

'avretüñ oğlan yeri taşra gelse

od yanağı

oğlancıklar toprak yise

öksürüg

pehlū ağırsı

şafrası çık-

sancu dut-

şelişü'l-bevl

semizlik

sıtma

sidik yolunda acı ıamlalar

sidügi ıtutul-

siñir üzötmek

Hastalık Adları ve Belirtileri

sivil

sülük soğı

süst-endām ol-

şebkör

ţamar kesilse kân tırmasa

ţamar ve siñir kesilmesi

teşnüç

ţalağ

ţā' ün çıkar-

uçuk tut-

uykusuzluk

uyuz

üntesanlıg

vece' -i mefāşıl

vehim derdi

yara oñulması

yareķan

yavuz baş

yürek ağrısı

yürek oynaması

yürek za' flıgı

za' f-ı dimāğ

za' f-ı kalb

zātü' l-cenb

zātü' l-cent

zeker süst ol-

zıķ-i nefes

2.5. ESERDE KULLANILAN ÖLÇÜLER

Eserde çeşitli hastalıklar için önerilen tedaviler uygulanırken ilaç terkiğinde bitkiler ve diğer maddelerin ne kadar kullanılması gerektiğini ifade eden birtakım ölçüler kullanılmıştır. Bu ölçüler aşağıda sıralanmıştır:

avuç: avuç, metinde ölçü olarak kullanılmıştır.

denk (Far.): dirhem altıda biri.

direm: b.k.z.dirhem

dirhem (Ar.): okkanın dört yüzde biri değerinde bir ağırlık ölçüsü (14 kirat) (3, 086 gramlık ağırlık ölçüsü).

kırāt (Ar.): bir ağırlık ölçüsü.

mişkāl (Ar.): yirmi dört kirat (dirhem üçte biri, 4.81 gram) değerinde bir ağırlık ölçüsü birimi.

rıtıl (Far.): 2564 gramlık ağırlık ölçüsü.

vezin (Ar.): ölçü, tartı, miktar.

vuşıyye (Ar.): okka, dört yüz dirhemlik tartı.

kaşık

parmak

çekirdek

dane

2.6. METİN

Ṭabīb-nāme

Şeyhü's-sünüh Efendim Sultānım hemvāre-i erīke-i kuṭbiyyet-i Calinus

[01b/01] Hezārān şükr [ü] minnet her nefesde ol pādişāha kim cemī'-i maḥlūkatı [02] 'ademden vücūda getürdi ve vaḥdāniyyetini ehl-i ma'rifete esbāb-ı [03] 'aql u naql erzānī kıldı ve yüz biñ taḥiyyāt [ü] selām anuñ rasūlüne [06] olsun kim cümle 'ālem anuñ dostluğuna yāra dıldı ve daḥı anuñ [04] aşḥābına olsun kim ümmetlerin müşsidlerüdür. imdi bu za'īf kul [05] diledi kim 'ilm-i ṭıbbdan ki sırru'llāhdur ṭākat yetdükçe beyān ide evvel Loḳman [06] ve Camasb ve Calinus ve Eflaṭun ve Aristalis ve Boḳrat ve Sokraṭ [07] ve Baṭlamyus ve Aristo ve sā'ir ḥukemā'-i müteḳaddimīn ve feylesofān-ı [08] müte'aḥḥirīn tecrübe vü isti'māl ile bulmuşlardır ve ḥukemā'-i müte'aḥḥirīnden [09] murād ḥ'āce-i Nāşır'dur ve Ḥüsrev'dür ve Ebū 'Alī bin Çinī ve 'İsā-i Kāşī [10] ve Muḥammed Tamağānī ve Zekerıyyā'-i Rāzīdür bilgil kim fuşūl-i erba' anuñ ḳanḳısında [11] şerbet-i cimā' muzırrdur ve ḳanḳısında müfıddür zīrā ki hevā mu' tedil [12] olup [2a/ 01] olup ḳan-ı şāfi vü germter olursa merkez-i rūḥda ḳan ziyāde olur [02] ve ḥarāret-i 'azīziyye kim ḳuvvāy-ı ḥayvāniyyedür gālib olur zevḳ ü neşāt [03] ve iştihā tamām şādıḳ olur ve zekeriñ za'fı az olur bes ol [04] vaḳit cimā' beden-i insāna zaḥmet ve elem getürmez ammā ḡayri vaḳitlerde [05] bahārda etdügi gibi itmeye kim muzırrdur meger edviye ve 'ilācla ide [06] ḳaçan 'ilācla olsa hiç ḥavf yoḳdur zīrā kim kendüden ḥarç olmaz [07] belki ḳuvveti 'ilācdan ḥāşıl olur bilgil a'zā za'īf olup bir [08] marāza mübtelā olduğı dört nesnedendür evvel za'f-ı dimāğdur [09] ya'nī beyni za'fındandır 'alāmeti oldur ki başı çekzenür ve göz nurı [10] az olur ḳuvvet olmaz levn müteḡayyir olur ve cimā'dan lezzet almaz ve zeker [11] süst olur şöyle kim ḳıyāma gelmez ve şovukdan neşātla cimā' idemez [12] fāriḡ olıcaḳ bir daḥı cimā'a ḳādir olmaz pes bu 'illetler ḡāyet [13] rüṭubetdendür anuñ def'ine ve beyni ḳavi ḳalmaḡa 'ilāc şarāb-ı şekerdür kim [14] rüṭubeti ve fazlātı hal ve beyni ziyāde ve muḥkem ider ve bu zıkr olunan [15] 'illetleri def' ider ve cimā'ı ḳavī kıılır ve bundan ziyāde on sekiz dürlü [16] bedene fā'idesi vardur terkīb budur zencebil darḳını beşer dirhem [17] ḳaḳula iki dirhem ḳāranfil bir dirhem bir bir döge cem'

idüp bir çölmege [2b / 01] kıya ve üzerine yedi edviye kadar şu kıya muharran olup şuya çıkınca [02] kaynaya andan şâfi ide ve dört edviye kadar şeker kıta kıvâma getüre [03] ammâ ‘ağd etmeye tamâm kaynayup birbirine karışduktan sonra üzerine buçuk [04] dirhem za‘ferân kıta şabâh aç karnına bir kaşuk içe ve kuşluğa dek [05] bir nesne yemeye şifâ ola bi-‘avni’llâhi te‘âlâ ikinci za‘f-ı kalbdür ya‘nî [06] yürek oynamasıdır ‘alâmeti bir kez hâreket etse veya yokuşa karşı yürüse [07] ya bir gâzab veya bir beşâret veya bir maflûb görmek dilese veya cimâ‘a [08] karîb olmak dilese hep bu zikrolunanlarda yüregi oynar içine şıgmaz [09] ve levn mütegayyir olur elleri ve dizleri ditrer şolusa nefesin alamaz [10] ve öykeni kâlkâ kâlkâ gelür ve cimâ‘ı za‘fla ider sonra yüregi oynar [11] şolur ve dağı şoluğı geçicek mest olur ve bu rencü kişi cimâ‘ [12] etse ifrâtlâ hemân helâk olur anuñ def‘ine ‘ilâc şarâb-ı tuffâhdur [13] yüregi kavî eyler ve mi‘dede fażalâtı def‘ ider ve menî‘i ziyâde ider [14] hukemâ bundan gayri on tokuz fâ‘ide ziyâde ider dimişlerdür terkîb [15] budur gülâbı almanuñ kabını ve çekirdeğini eride muhkem döge şıka [16] şuyunu ince bezden geçüre beraber keş alınmış ak oğul balı ve elma şuyınca [17] iki yağmur şuyı döküleni bir kabda birbirin yuyup karşınca inel inel [3a/01] bir kaşıkla karışdura kaydada ammâ ‘ağd etmeye kim ol şular hevâya gide [02] andan za‘ferân ve dâr-ı fûlful bucuğar dirhem ve karanfil iki buçuk dirhem [03] cümle sahk ideler ve ayruk kabda bal şerbeti birle kuvveti şuya çıkınca [04] kaynadalar andan şâfi ideler ve ol kaynayan elma şuyı üzerine [05] dökeler karışduralar tamâm bişdikden sonra bir denk müşk katalar [06] ve her şabâh bir buçuk kaşık açla içeler nâfi‘dür üçüncü sıfat [07] ciger za‘findandur ‘alayimi beñzi şaru ve yüregi kanlu gibi dili ve damağı [08] depserir ve gözleri halkalanur arık olur ve ta‘âma iştihası az [9] olur yise dağı segirmez otursa tıramaz süst olur cimâ‘a [10] kâdir olmaz olsa dağı mensî az olur eli ayağı şovuk ola kendüsi [11] eşigen ola bu hallu kişi çok cimâ‘ etse bu üç rencden birine [12] mübtelâ olur meflûc veya süst-endâm olur veya harâret-i ‘azîzei [13] söynüp mevt-i fûceye uğrar ve bu rencüñ def‘ine ‘ilâc şarâb-ı sünböldür kim [14] mi‘dei kızdurur ve cigeri kavî ider ve harâret-i ‘azîzei ziyâde ider [15] ve cimâ‘a kuvvet virür ve hukemâ yirmi altı dürlü fâ‘idei ziyâde zıkr iderler [16] bunlardan gayri terkîb budur sünbül darçın ve kaşula ve ‘üd-ı hindî [17] birer dirhem karanfil buçuk dirhem bunları dögeler beş edviye kadar [3b/01] tatlu şuyla kaynadalar tâ nışfi kalınca muharran bişe andan süze üzerine [02] bu kaynayan edviye şuyınca keş

alınmış aķođıl balı ķoya ķarıřdura [03] tamām ĥall olunca andan üzerine buķuķ dirhem za‘ferānı gūl řuyıyla ezūp [04] ķata andan her řabāĥ aķıla buķuķ ķařıķ iķe řifā ola ma‘cūn-ı sūnbūl [05] sūnbūl ve besbāse ve cevzbeva ve ķaranfıl ve ķōrek otı ve ķaķula [06] ve darķın buķuđraķ dirhem ve ĥařlanmıř aķřūsan dibi altmıř dirhem [07] řuřamı ayru dōgeler ve ķalanın saĥķ ide gubar gibi ve keř alınmıř bal [08] ile aķbal ola ķıvām idūp ma‘cūn ide deminde ūķ dirhem yiye [09] ‘acā’ib gōre ve cimā‘da gāyet lezzet vire fā‘ile ve mef‘ūle eyaric levğazıba [10] fā‘idesi oldur kim eski ġalīz yellere ve bařara ve cūzzāma eflāc-ı yemene [11] ve laķvāya ve ōksūrūge ve nıķriře ve bavāřıra iķ ađrısına ve bař ađrısına [12] ve zıķ-i nefese ve istiskāya ve řalađa ve ķulaķ ađrısına ve yūrek ađrısına [13] ve bel ađrısına ve ķulunca cūmlesine fā‘ide ider yetmiř iki dūrlū derde [14] fāyidesi vardur terkīb budur řaĥm-ı ĥanzal beř dirhem iskīl ġarikun [15] ĥarīķ-i esved řaķamoniyya yaban řarımısađı uřaķ her birinden iki buķuķ [16] dirhem řabr-ı usķūťūrī eftimūn muķl kemaderyus her birinden ūķ [17] dirhem ĥařahebu ķarikun sazece-i hindī ferāsiyūn ha‘de řeliĥ fūlfūl-i [4a/01] ebyaź fūlfūl-i esved dar-ı fūlfūl za‘ferān darķını besbayic sekbinec [02] cūnd-i bidester ķıťr esaliyun zerāvend-i řavīl řavřır zencebil ustĥudus [03] ‘asārū’l-efsentiń ķaribun řama her birinden ikiřer dirhem [04] mūrr centiyān her birinden bir buķuķ dirhem řerbet dōrt miřķāldır [05] Bismi’llāhi’r-raĥmāni’rraĥīm [06] El-ĥamdū li’llāhi rabbi’l-‘ālemīn ve řalla’llāhu ‘alā Muĥammedin ve ālihi ecme‘īni’t-tayyibīne [07] ‘t-tāhirīn Ebu’l-Muźaffer eydūr ol Hibetullāĥ ođlıdur ve Hibetullāĥ Muĥammed [08] ođlıdur ve Muĥammed İreřid ođlıdur ve İreřid ki Ķubad ođlıdur [09] ve Keyķubad ođlı Mehraş ođlıdur ve Mehraş Hercas ođlıdur [10] ve Hercas Camesb ođlıdur Camesb-i Ĥakīm ođlıdur ķūnki ‘ālem [11] iřleriniń ve ĥızmetiniń sa‘ādetlusı sultānū’l-meřriķ ve’l-mađribdūr ki [12] Ebu’l-Ĥarř ve Sultān Sencer ki Melikřāĥ ođlıdur Tańrı raĥmeti ol [13] ikisiniń üzerine olusun kim ben ķulını kendūnūń nedīm ķullarından ķılmıřdur [14] bir gūn ĥāřř ĥalvet ĥānesine beni ķıđırdı ve ġizlū ve āřikāre sırrın mūbārek [15] lařına getūrdi sōz ortasında řōyle buyurđı ki benim iķūn bir [16] kitāb dūz di ki cimā‘ ĥaķķında ve cimā‘ lezzeti bābında olan evāmırları [17] ve nevāĥileri ol kitābda derc eyleye deyū buyurđı ben du‘ācı dađı řōyle [4b/ 01] iķdām itdūm ki telezzūz-i cimā‘a ve cimā‘a ķuvvet viren otlar ve ġıdālar [02] bu kitābda beyān oluna ve niķe maraźlara dađı mu‘ālece itmesiniń terkībı [03] beyān oluna ammā bu kitāb yetmiř bir bāb üzerine te’līf olunmıřdur [04] eťibbā’-i māzī ve

hükemāy-ı müteḳaddimīn beyān itmişdir evvel tecrübe idüp [05] soñra kitāblara yazmışlardır tā ki müslimānlara fā'ide olsun içün [06] ve bunu bilmek gerek kim ḥaḳḳ te'ālā Ādemoğlanın cemī' yaradılışından [07] mükerrerem kıldı ki ve leḳad kerremnā benī ādeme deyüpdür ve bunlar içün güzel [08] kızlar ve 'avretler nikāhla ḥalāl kıldı ki fe'nkiḥū mā-ṭābe lekūm mine'n-nisā'i [09] meṣnā ve şulāṣā ve rubā'a deyüpdür pes icābet-i cimā' sābit olmuştur [10] bilki naṣṣ-ı ḳāṭı'la sābit olunmuştur kim cimā' urtururken ve otururken [11] ve rākib ve merkūb olduğu ḥalde ruḥṣat virilmemiştir nitekim Ḥaḳḳ te'ālā [12] buyurur ki nisā'ükūm ḥarṣūn lekūm fe'tū ḥarṣekūm ennā ṣi'tüm ammā Tañrı [13] buyurduğu yerden ğayrı 'avrete varmak men' olundu pes ḥikmet [14] bunu iḳtizā ider kim meni bir dürr-i ṣemindir 'āḳil olan kişi anı yok [15] yere ḥarc eylemez her bār ki yakınlık iderse niyyet söyle ola ki bir [16] zürriyyet ḥāşıl olup Allāh'ı birleye ve peygamberi ḥaḳḳ bile nitekim rasūl [17] 'a.m. buyurur ki tenākehū tevāledū ve tekāşerū fe-innī bāhī bikümü'l-ümeme yevme [05a/01] 'l-ḳiyāmeti bi'l-ḳıştı imdi gerekdir ki bu şehvet arturan nesneleri ve [02] meni arturan nesneleri ğidālardan ve ma'cūnlardan ārāste ḳılalar tā [03] zekerde hıç bir vecihle ḥalel olmaya ve mübāşeret idecek vāḳitleri [04] bilmek gerek tā ki cemī' endāmlara ḥalel ve za'f ḥāşıl olmaya lā-yenḳati' [05] mübāşeret etmekde kehl olmaya ve mecmū' lezzetinden cimā' lezzeti urtuḳdur [06] ḥaṣṣa ki sevdüğün kişiyle ola ammā ḥukemā'-ı müteḳaddimīn Boḳrat [07] ve Sokrat ve Calinus ve Eflaṭun ve Camesb-i Ḥakīm şöyle buyururlar ki [08] cimā'a bahār vāḳtinden yegrek vāḳit yokdur zīrā bir yıl dört bölükdür [09] yazdur yaydur güzdür kışdur ilk yazda havā mu'tedil [10] olur ḳan germ ü nerm olur pes bu günlerde cimā'a mülāzemet [11] etseler za'f olmaz ve ḳuvvete melāmet ḥāşıl olmaz ammā yay ısılarında [12] ve kış şovuklarında cimā'dan ihtirāz gerekdür çok cimā' etmekden noḳşān-ı [13] rūḥ ḥāşıl olur ve gündüz cimā'ı gündüzin gice cimā'ından [14] yegrekdür ve 'ādet-i 'avāmm gice cimā'ın çok ider bu 'ādet ḥaṭār-ı [15] mezmūmdur faşlun bu faşıl anı beyān ider ki cimā' itmek ḳanḳı [16] gün eyüdü ve ḳanḳı gün yaramazdur eyü olan gün düşenbe gün [17] ve gicesi şöḥbet eylese eyü olu ve āzīne gicesi bu giceler şer'e ḥükme [05b/01] muvāfiḳdur ammā cimā'a yaramaz olan giceler şenbe gicesi ve şenbe gün [02] şöḥbet eylese elbette bir zamānda şayru ola zīrā kim ol günün pādīşāhı [03] Güneş'dür ve kedḥüdāsı Zuḥal'dür ihtirāz itmek gerek şayruya mu'ālece [04] etmeye ve mühim işler ve sefer ve cimā' itmeye ammā yek-şenbe

günüñ pādişāhı [05] Güneş'dür ve kedhüdāsı 'Uṭarid'dür eyüdü sefer ve pādişāhlar yüzün [06] görmek ve almak at ve mektebe oğlan virmek eyüdü am mā cimā' a [07] yaramazdur ḥummāy-ı rub' getürür ve ol gün oğlan toğsa yavra'maz [08] ve 'avān ola am mā ol gün muḥabbet için du'ā yazdırsa eyü ola [09] dū-şenbe gün pādişāh Ay'dur (Kamer'dür) ve kedhüdāsı Müşterī'dür ol gün [10] ḥammāma varmak ve ot içmek ve 'imāret etmek ve temāşā kılmak eyüdü [11] cimā kılmak daḥı eyüdü ol gün oğlan vücūda gelse hünerde tamām [12] ola atası ve anası andan rāzī ola se-şenbe gün pādişāhı [13] Merrīḥ'dür ve kedhüdāsı Zühre'dür kan aldirmek ve ev olmak ve şarāb içmek [14] eyüdü am mā cimā' ve sefer yaramaz ol gün cimā' etse uyuz ve cebān [15] ola ve oğlan toğsa kötürüm ola cihār-şenbe gün pādişāhı 'Uṭarid' [16] dür ve kedhüdāsı Ay'dur ḥisāb etmek ve muḥabbet için biti yazmak [17] eyüdü am mā cimā' dan şakınalar şufrā ve sevdā galebe ider şāyed ki [06a/01] fā' ile ve mef' ūle ucuk ḥāşıl ola ve oğlan toğsa ḥünṣā ola [02] penç-şenbe gün pādişāhı Müşterī'dür ve kedhüdāsı Ay'dur eyü gündür [03] kādīlara ve re'İslere varmak ve işe başlamak ve sefer ve cimā' etmek [04] eyüdü ol gün oğlan toğsa yüce mertebeye irişe atası anası [05] andan şākir ola Cum'a gün pādişāhı Zühre'dür ve kedhüdāsı Güneş'dür. [06] ḥammāma varmak ve buḥūr dütürmek ve yeñi ton giymek biçdirmek evlenmek [07] ve cimā' itmek eyüdü eger oğlan mütevellid olsa şālīḥ ve 'ālim ola [08] ḥalāyīḳ andan fā'ide göre zīrā 'ulemā ve şulahā ve evliyā ve enbiya ve etibbā āzīne [09] gicesine raġbet iderler eger bir kimse zevāl vaktinde ya gün toğarken [10] veya tolunurken cimā' etse toğan oğlan muḥanneş ola islām dīninden [11] döne ne' ūzu bi'llāhi eger kan aldırır şoñra cimā' etse toğan oğlan [12] kel ola gövdesinde hergiz kıl bitmeye eger yorğunla cimā' etse yürek [13] oynaması ḥāşıl ola eger oğlan vücūda gelse kuvvetsiz ola [14] ve şaru beñizlū ola ve eger dişi kırlangucını göyündüre keff alınmış bal [15] kıtsa ḥall eylese daḥı zekerine cimā' vaktinde yaḳu etse oğlan vücūda [16] gelse faşīḥ-zebān ola tez söyleye Calinus-ı Ḥakīm niçe kere tecrübe itmişdür [17] eger arşlan yüregi ve kurd yüregi şāfī bal içinde ḥall idüp cimā' [06b/01] vaktinde zekerine dürtse cimā' etse toğan oğlan merdāne ve bahādır [02] ola ve tiz yürüye hīç kimseden korkmaya ve ba'zı cūhelā eydür her gün [03] cimā' etmek yokdur iderse yılda birkez bu söz ḥaṭāy-ı maḥẓdur zīrā [04] telezzüzātuñ lezzeti başlu başnadur am mā cimā' lezzeti cemī'-i telezzüzātuñ [05] muḥīṭidür cimā' lezzetüñ şafāsı gibi şafā yokdur imdi bu murād beş [06] nesneyle

hâşıl olur evvel ğıdāy-ı muvāfiķ ikinci tenķīh-i dimāġla [07] üçüncü ol şudur ki vech-i lezzet üzre inzāl-i zevķ birle gele [08] dördüncü ciger kuvvet birledür beşinci yügrek kuvveti birledür bes bu beş [09] nesne kim zıkr olundu anlaruñ kuvvetin ri‘āyet etmek gerek kim bu kitābda zıkr [10] idüp evvelki yetmiş bir bāb zıkr olunmuşdur anlaruñ ‘adedleri budur [11] evvelki bāb ol evāmirleri ve mizācları beyān ider ikinci bāb cimā‘a [12] kuvvet viren ğıdāyı müfredātı beyān ider üçüncü bāb dārūy-ı müfredātı [13] beyān ider cimā‘ nāfi‘dür dördüncü bāb ğıdāy-ı mürekkebi beyān ider cimā‘a [14] kuvvet virür beşinci bāb şarābları beyān ider mücāma‘at ziyāde ider [15] altıncı bāb ma‘cūnlar beyānındadır ziyāde müfīdlerdür yedinci bāb [16] şarābları beyānındadır ki isti‘māl ideler sekizinci bāb müshil şerbetleri [17] beyān ider toķuzuncı bāb nebātāt yağın çıkarmaġı beyān ider onuncı bāb [07a/01] baş ağrısı edviyesi beyānındadır on birinci bāb nāzile için olan [02] edviyeler beyānındadır on ikinci bāb göz ağrısı için olan edviyeler [03] beyānındadır on üçüncü bāb kulaķ ağrısı için olan edviyeler beyānındadır [04] on dördüncü bāb diş ağrısı için olan edviyeler beyānındadır [05] on beşinci bāb öksürük için olan edviye beyānındadır on [06] altıncı bāb bel ağrısı için olan edviye beyānındadır on yedinci bāb [07] nemazbu için olan edviye beyānındadır on sekizinci bāb talaķ için olan [08] edviyei beyān ider on toķuzuncı bāb kulanç için edviye beyān ider yigirminci [09] bāb burun kanın dindirmek beyānındadır yigirmi birinci bāb ishāl için [10] olan edviyei beyān ider yigirmi ikinci bāb istiskā için olan edviyei [11] beyān ider yigirmi üçüncü bāb soġulcan için olan edviye-i beyān idür [12] yigirmi dördüncü bāb bevaşır için olan edviyei beyān ider yigirmi beşinci bāb [13] kel baş için olan edviye-i beyān ider yigirmi altıncı bāb cūzzām maraź [14] için olan edviyei beyān ider yigirmi dördüncü bāb kaş ve kirpik dökülse [15] anuñ ‘ilācın bildürür yigirmi sekizinci bāb siñir üzötmek edviyei bildürür [16] yigirmi toķuzuncı bāb yel için olan edviyeleri bildürür otuzuncı bāb [17] uyuz için olan edviyei bildirür otuzbirinci bāb demrevi için [07b/01] olan edviye beyān ider otuzikinci bāb ebraş için olan edviyei [02] bildürür otuz üçüçüncü bāb baķaķ için olan edviyei bildirür otuz dördüncü [03] bāb yaranuñ kanın dindirmek ‘ilācın bildürür otuz beşinci bāb [04] yara oñulmasınuñ edviyelerin bildirür otuz altıncı bāb şaf edviyesi [05] besamaķ beyānındadır otuzuncı bāb seyl için olan edviyei bildirür [06] otuz sekizinci bāb merhemler edviyelerin bildirür otuz toķuzuncı bāb kasıķ [07] yarılrsa anuñ ‘ilācın bildürür kırkıncı bāb tã‘ün

çıkarmış âdemüñ [08] ‘ilâcın bildürür kırk birinci bâb sidügi tutulmuş âdemüñ ‘ilâcın bildürür [09] kırk ikinci bab şelişü'l-bevl olan devānuñ beyānındadır kırk üçünci [10] bâb yareķan rencinüñ ‘ilâcın bildürür kırk dördünci bâb uçuk [11] tutanuñ devāsın bildürür kırk beşinci bâb âdeme bit düşse anuñ [12] ‘ilâcın bildürür kırk altıncı bâb mahmüdenüñ şerr def in bildürür kırk [13] yedinci bâb semizlik içün olan ‘ilâcı bildürür kırk sezinci bâb niķrîz [14] içün olan ‘ilâcı bildürür kırk toķuzuncı bâb âdemüñ bedeni kıcısıa [15] ķaşinsa ‘ilâcın bildürür ellinci bâb ‘avret oĝlan toĝursa soñra [16] sanculansa ‘ilâcın bildürür elli birinci bâb ‘avretlerüñ hayzı ķanı [17] diñmese aña ‘ilâc bildürür elli ikinci bâb ‘avretlerüñ hayzı kesilmesine [08a/01] ‘ilâc bildürür elli üçüncü bâb ‘avretüñ oĝlan yeri taşra gelse [02] ‘ilâc bildürür elli dördüncü bâb ‘avret yüklü olsa ‘ilâc bildürür [03] elli beşinci bâb ‘avret oĝlan olmasun dise ‘ilâc bildürür [04] elli altıncı bâb bir kimsei sancu dutsa anuñ ‘ilâcın bildürür elli [05] yedinci bâb bir kimsenüñ safrası çıķsa anuñ ‘ilâcın bildürür elli [06] sekizinci bâb ‘avret oĝlan toĝururken şarblansa ‘ilâcın bildürür [07] elli toķuzuncı bâb mersin hāşşai beyān ider saç bitürür altmışıncı [08] bâb ķara ķetük hāşşasın beyān ider altmış birinci bâb hunām marazı içün [09] olan ‘ilâc bildürür altmış ikinci bâb istifrāk etdüren ‘ilâcı ider [10] altmış üçüncü bâb yaralı ķişı hāmmāma nice girmek gerek anı bildürür [11] altmış dördüncü bâb zekere tılā idincek ‘ilâc bildürür altmış beşinci [12] bâb ‘anber düzmesi şıfatın bildürür altmış altıncı bâb müşķ edviyesin [13] beyān ider altmış yedinci bâb ķan alacak ĝünüñ sa‘d u naħsin bildürür [14] altmış sekizinci bâb her ayuñ içinde iki ĝün naħs vardur anı bildürür [15] altmış toķuzuncı bâb şaķal boyamak edviyesin bildürür yetmişinci bâb [16] ‘avretlerüñ yüzün göķçek iden ‘ilâcı bildürür yetmiş birinci bâb [17] hūķuneleri beyān ider bâb-ı evvel budur ki beyān ‘ayān olunmuşdur [08b/01] evāmır ve mizācları daħı beyān ider bilgil kim cimā‘a ķavī olan [02] ‘avretüñ şıfatı oldur kim buĝday enlu ve beñzi kıızıl ve teni tāze [03] ve ķamarı yoğun ve göĝsi i‘tidāl üzre ve saçınuñ kılı erkek ola [04] ammā cimā‘da sust olan ‘avretüñ şıfatı oldur kim arıķ ola [05] ve ķamarı ince ola ve gözleri göķ ola ve kıllar ola teni yumşak [06] ola saru beñizlü ola bu şıfatlı ‘avretle çok cimā‘ olmayıcak erke [07] müfācāt getürür Calinus-ı Hāķīm eydür ķankı ‘avretüñ göti degirmi ve ķatıķ [08] ķaşlu tenleri yumşak ve ince bellü ve ince avāzlu eli ayaĝı uşak ola [09] bunuñ gibi ‘avret cimā‘a hārīş olur anun cimā‘ından fā‘ ile yürek [10] oynaması ve za‘f hāşıl olur anuñ ‘ilâcı oldur kim ķoyun etiyle [11] her

yise çok yiye ammā üzerine darçın eke Bokraṭ-ı Hākīm eydür [12] her ‘avretün uzun boylu ince bellü arık ve açık kaşlu ak yüzlü [13] kurıcak saçları uşak döşlü tek adumlu alını yaşşı yufka tutaklu [14] ola ol ‘avret şehvete harış olur anuñ cimā’ından ere yarқан [15] ve yürek ve bavaşır ‘illeti hāşıl olur añā ‘ilāc hūkunedür bu [16] ‘illetleri def’ ider Aristalis eydür her қанқı ‘avretkim degirmi yüzlü [17] açık kaşlu ve kısa boylu semiz ak ve büyük avuçlu kısa saçlu [09a/01] ola anuñ gibi ‘avret şehvete harış olur lākin mestüre ola [02] anuñ şöhetinden yürek za’ flığı hāşıl olur añā ‘ilāc dāyim [03] kebāb yiye Eflaṭun-ı Hākīm eydür her ‘avret kim degirmi yüzlü ola қалın [04] tutuklu çatık kaşlu uşak döşlü küçük yüzlü büyük avuçlu [05] gök gözlü inar memelü ince bellü ve yumşak tenlu ola ol ‘avret [06] şehvete harış olur anuñ şöheti saçını ve şakalını tiz ağardur [07] ve sevdā ‘illetlerin hāşıl ider anuñ ‘ilācı dāyim sirkencübin içe [08] Sokraṭ-ı Hākīm eydür her ‘avret kim gözleri küçük açık yüzlü ola [09] delālet ider ki mestüre ere anuñ şöhetinden ziyān olmaya Muhammed Zekerıyyā [10] Hākīm eydür her ‘avret kim boyı kısa ve semiz ve қара yağız ve қара gözlü [11] ve қара saçlu yufka tutaklu ve hoққа ağızlu ve büyük avuçlu [12] inar memelü degirmi yuvarlu ve melih ve sebük-rūh ola ekşer keşmireler [13] bu şüretde olur anuñ mevzi’ı nerm ü germ olur anuñ şöhetinde hīç [14] zarar yokdur ikinci bāb cimā’ a kuvvet viren gıdaları beyān ider [15] hamirsiz etmek oğlaқ eti ve piliç eti ve gügercin yavrusı ve tāze [16] balık eti büryān olmuş baş keklik eti қаз eti serçe eti rufadan [17] yumurda kişir şalgam nohud buğday keşkeki ve na’ne bal sığır yağı bunlar düküli [09b/01] cimā’ a kuvvet virür menii ziyāde ider üçüncü bāb dārūy-ı müfredāt [02] evdiyelerin beyān ider ki cimā’ a kuvvet virür menii ziyāde arturur [03] terkīb budur müşk-i ‘anber za’ferān қуш anisün köknar ağı [04] қаранfil қоз шақақıl ‘ūd-ı hindī tarçın sürencan haşhaş [05] ‘asfūr tohum helile belile afyon dane çadır bunlar mücāma’ında [06] ziyāde kuvvet virür dördüncü bāb gıdāy-ı mürekkeb beyān ider kim cimā’ a [07] gāyet kavīdür altı dirhem soğan ufaқ togranmış ola sızılmış [08] inek yağında қаврасın ve bir semiz gügercin yavrusın anuñla bir [09] çölmeye қоя ağızın қапaya yumşak ödle қaynada tā muharran ola andan [10] soñra dağı ağızın қапamadın çölmek içine şu қоя bir avuç būnerilce [11] қоя ve biraz köfte nohud қойup ağızın қапaya ba’dehu bir dirhem darçın [12] buçuk dirhem hūlincan bunlar ayrı döğülmüş ola üzerine ekeler [13] ol hamirsiz etmekden yoğurup altına tirid ide evvel etin yiye soñra [14] şorbusıyla tiridin yiye kim zekeri kavī ola ve menii ziyāde

ider [15] ve beñzi kıızıl ve arāret ider ve semirdür ve yürege kuvvet virür ve gönli [16] şād ider ve göz nūrın ziyāde ider nev[ ]-i diger bir kaç gügercin [17] yavrusın ala oğrayup erimiş kazyacı içinde kavurup [10a/01] ve biraz nīmğüft ve nuħudla şokuyup ve çölmege koyup ağızın kapayasın [02] nerm ödle pişüresin tā muħarran ola ve saħankur tuzı ekesin [03] ve amīrsiz etmek tirid idesin ve birer arçın ve buçuk dirhem ulincan [04] yumşak dögülmüş ola üzerine saçasın eger ekşi dilerseñ tervīh [05] şıka sen biraz şeker eküp yiyesin bu ğidā menii ziyāde ider ve zekere [06] kuvvet virür şöylekim on kerre iderse teni hergiz süst olmaz [07] erligine nokşān gelmez eri tāze şādmān ider ve şehvet üzre arīş [08] ola nev[ ]-i diger bir dürlü daħı semiz etüñ karasın alasın iki et kadar [09] ak şoğan ufağ oğrayup bir çölmege koyup ācet kadar üzerine [10] şu koyasın pişe ve bir dirhem yumşak dögülmüş karanfil ve saħankur [11] tuzla pişe inceğine yakīn amīrsiz etmek yoğurup tirid ide yiye kim [12] mizācı ıssı dutar ve yügregi kavī ider ve ‘avretlerüñ fercini ıssı ider [13] ve gönli feraħ ider ve mi[ ] dei kavī ider ve zekerini katı ider ne kadar [14] dilerse cimā[ ] etdürür şıfat-ı kebāb erkek şişik etin alasın [15] yufkarak idesin ba[ ]dehu beriki kiremid ocağa birağasın yā karanfil ola [16] ol eti de anuñ üzerine birağa sen tā gökçek pişe saħankur tuzı [17] eküp yiyesin altı sā[ ] atden soñra cimā[ ] a āğāz idesiz ‘acāyip göresin [10b/01] semirdür ve zekeri kavī ider ve beñzi kıızıl ider şıfat-ı közeb bir semiz [02] kaz alasın yā semiz tavuk alasın boğazlayup için erde sin yağın [03] gerü içine koyasın otuz dirhem hindistān kuzu içi kim tāze [04] ola süd içine birağa on iki dirhem nebāt şekerı on iki dirhem [05] tāze aşħaş tohumı ve bir dirhem za[ ]ferān bu cümlei yumşak dögeler [06] ol süd birle bir çölmege koyup ağızın kapayup bir tennür içinde pişüre [07] andan yiye kim bu geregi ıssı ider ve menii ziyāde ider ne kadar cimā[ ] etse [08] hīç nokşān olmaya erk ve ‘avretüñ tenin ner ider ve beñzi kıızıl ider [09] ve kuluncı ve ‘arķu'n-nisā ve zātü'l-cenbi zāyil ider kanı şāfi ider [10] erlik arturur ve zekeri kavī ider şıfat her yese dögülmüş buğday [11] iki rıtlı ve semiz koyun eti beş rıtlı bir çölmege koya ācet yokdur [12] şu koya ol şu kadar tāze iki süd ve altmış dirhem hindistān koz [13] içi ve otuz dirhem koz yağı bile kıta giçile karışdura pişüre [14] bir dirhem darçın ve buçuk dirhem ulincan yumşak dögüp üzerine saça [15] şabāħ yiyeler kuvve-i ‘azīm āşıl olur menii ziyāde ider yürege kuvvet [16] virür beñzi kızardur ve ‘avretleri semirdür şufrā ve sevdāyı giderir [17] eri şöyle ider kim erte geçe ne kadar cimā[ ] iderse zarar olmaya [11a/01]

beşinci bâb şarâbları beyân ider kim mücâma‘atde kuvvet virür kıvıl [02] üzüm şarâbı lâyıkdur ve şaru renklü şarâb ki biraz kıvıllığa mâyıldür [03] anuñ kıvâmı artuğdur eken rakıķ degüldür ol daķı ğâyet eyüdü tatlü [04] şarâb ve müşelleş-i şer‘î ve muşannef yaruşu kıala yaru işrâb bu deñlü [05] münâsibdür ammâ şarâbuñ özi yegregdür zîrâ şarâb tende tuz gibidür [06] nitekim ta‘âmı tuz tatlü ider eger tuz haddin geçe ta‘âm fesâda varur [07] çünkü şarâbı az içeler hażm-i iç‘âm ider ve gevdei semirdür ve şab‘ı [08] cânı tâzeler ve küdiye yürege kuvvet virür göz nûrun arturur veren [09] sıtmasın teşnüç ‘illetin ve bendkeşler ağrısın ve sersem ve bersam [10] ve el ayak debķin giderür ve zâtü‘l-cent ‘illetin zâyil ider ammâ çok [11] içse teni arıķ eyler ve ‘aķlı zâyil eyler dili ağır eyler ve hâşm yeller ve yürek [12] oynamak ve pehlü ağrısı ve kıarın ağrısı ve merk-i müfâcât ve şikeste ve ra‘şe [13] zâhir ider ya‘nî ditürmek çünkü endâzede ola haddin tecâvüz etmeye [14] ol vakit kıan şâfî ider erligi arturur ve yürege neşât getürür [15] ve cimâ‘a kuvvet virür şarâb-ı müşelleş terkîbi budur kıvıl üzüm şarâbın [16] alalar kim la‘l-reng ola üç rıtl-ı şâfî bal şızmış ola birer rıtl [17] şarâb iksin bile bir tencereye kıoyalar darķın zencebil ceviz her birinden [11b/01] birer dirhem dögülmüş ola bir bez içinde bağlayalar ol şarâbın içinde [02] bile kıaynadalar kefer alalar andan endüreler ta ki soğuya buçuķ dirhem [03] müşķ buçuķ dirhem ‘anber buçuķ dirhem ‘üd-ı hindî ve üç dirhem za‘ferân [04] cümlesin yumşak dögeler şarâb içinde hâşş ideler bir şırçalı kıaba kıoyalar [05] hâcet vaktinde otuz dirheme buçuķ rıtl şı kıarışduralar daķı içeler [06] ğâyet nâfî‘ ola ve mi‘deye kuvvet virür ve ta‘âmı hażm eyle ve teni semirdür [07] ve beñzi kıvıl eyler ve zekeri kıâyim ider ve cimâ‘ı kıâvî kıılır ve ‘avretiñ [08] fercin şar eyler menâfî‘i çokdur altıncı bâb ma‘cûn-ı rîş beyânındadır [09] ya‘nî andüz fâ‘idesi oldur kim baş göz dış ağrısına yareķan-ı aşfara [10] ve bir kıan-ı esvede ve sevdây-ı behķa ve behķa esvede ve serķiyye ve rubu‘ [11] semiiyye ve şalaķ ağrısına ve mi‘deye fâ‘ide ider kıaşıķdağı soğuķluğı [12] ve şası giderir ve bevl yolun erâ ider ve beñzi kıvıl ider uyuzı [13] giderir ve gecigi giderir göñlü feraķ ider ve beldeki ‘ırķu‘n-nisâ‘i giderir [14] vece‘-i mefâşılı giderir ve sencevi giderir ve ta‘âmı hażm ider ve bel [15] ağrısın giderir terkîb budur andüz beş dirhem maşķaki ve ğünlük [16] beşer dirhem ve eĝir beş dirhem mecmû‘ını yumşak dögüp eleyeler daķı bala [17] kıatalar her şabâķ nuħud kıadar üç yuvalaķ idüp yuşalar bevâşıra daķı [12a/01] fâ‘idesi vardur ma‘cûn-ı eşrafîl-i saĝir bu ma‘cûna eşrafîl-i saĝir [02] derler bunuñ kıadri aźimdür ve ğaşşiyeti

bī-hisābdur ‘aklı ziyāde ider [03] ve dimāğda ne deñlü ‘illet ve ne vze var ise def ider tenkiye-i dimāğ [04] ider göz nūrun artırır ve sem‘i artırır ve ḥarāret-i ‘azīzei ziyāde ider [05] zekere ve ḥayālara ve sinirlere ve cimā‘a kuvvet virür hiç elem-süstlük [06] vāki‘ olmaz bu zıkr olunandan fā‘idesi ziyāde Eflaṭun’dan [07] mervīdür otuz beş dürlü ḥāşşası vardır zıkr olunsa tatvīl-i [08] kelām olur terkīb budur şaru helīle kabı ve belbele ve emlec [09] ve dār-ı fūlfül bulardan üçer dirhem besbāse ve zencebil dört dirhem [10] şaḳāḳıl bir dirhem lisān-ı ‘āsfūr beş dirhem darçın yedi dirhem [11] ve aḳ şuşam yigirmi dirhem bu mecmū‘ı ayru ayru dögler tā ki ḡubāra döne [12] ve ince elekden eleyeler cem‘ ideler ve birer keff alınmış bal ile veya şekerle [13] ma‘cūn iderler nīm-ḳıvām olduğdan şoñra bir şırça ḳaba ḳoyalar aḡzın [14] berkideler kırk gün arpa unı içinde kümeler andan şoñra ḥācet [15] vaḳtinde isti‘māl ideler üç mişḳāl ılıcaḳ suyla şerbet idüp [16] içeler begāyet nāfi‘dür ma‘cūn-ı misk ḥāşşası oldur ki beldeki [17] bürüdeti ve ruṭūbeti zā‘il ider ve ḳasıḳdaḡı zahmeti giderir ve menī [12b/01] ziyāde ider ve ‘ırḳları fetḥ ider ve süddeleri açar menfi‘-i çokdur bu [02] ḥāşşalardan ḡayrı otuz üç dürlü fā‘idesi vardır isti‘māl idüp [03] yedikleri vaḳit bilinür ammā perhīz idüp yemek gerek mervīdür Calinus’dan [04] ve Eflaṭun’dan bu ma‘cūn-ı miskin ḡayetde menāfi‘i ‘ālīdür terkīb budur [05] misk bir dirhem selīḡe ve sūnbül ve sazec-i hindī ve ḡapṭayan-ı rūmī [06] her birinden ikişer dirhem za‘ferān kemnūn ve kerefes toḡumı ve maştaki her birinden [07] üçer dirhem ‘ūd ve ḳaranfil ve meremke her birinden bucuḡar dirhem bu cümle dögeler [08] eleyeler üç edviye ḳadar keff alınmış aḳ balla ma‘cūn ide ḳıvāma getürüp [09] bir mişḳāl isti‘māl ideler şifā ola ma‘cūn-ı nān-ḡāḥ nān-ḡāḥ şekerle [10] yeseler mi‘deyi ḳavī ḳıla ve ta‘āmı ḥazm ide ve yelleri süre ve ḳarın ḳurdın [11] ḳıra ve nān-ḡāḥın şuyın içile açısalar ḳasukdaḡı suluḡı giderir [12] ve aḡzından şu gelmegi giderir ve gice işemek içün varmaya eger bir vuḳıyye [13] nān-ḡāḥ toḡumın ve bir vuḳıyye kerfes toḡumın ve bir vuḳıyye ḳişir toḡumı ve bir vuḳıyye [14] ṭuraḳ otı toḡumı ve on dirhem besbase ve iki dirhem maştaki ve iki [15] dirhem ḳaranfil ve iki dirhem ‘aḳırḳarha bucuḳ dirhem ḡām ‘ūd bu cümle yumışaḳ [16] dögeler şeker birle ma‘cūn ideler her gün üç dirhem yiyeler balḡamı giderir aḡız [17] ḳokusın giderir aḡızdan ḳara şu gelmegi giderir ve gevde yellerin sürer ve beñzini [13a/01] ḳavi eyler ve bevāşırı giderir ve Boḳrat-ı Ḥakīm eydür her kim bu ma‘cūnı [02] yılda bir hafta yise kimseye muḥtāc olmaya diḡer ma‘cūn a‘zādaki [03]

yilleri ve bel ağrısını giderir ve balgamı sürer mücerrebdür nâfi' dür zencebil [04] yigirmi dirhem sürencan-ı ebyaz yigirmi dirhem cevz-i bevâ yigirmi dirhem darçın [05] yigirmi dirhem vec beş dirhem turağ otı tohumu on dirhem turb tohumu [06] on dirhem kebere dibi beş dirhem na' ne beş dirhem fülful beş dirhem karanfil [07] beş dirhem râvend beş dirhem emlec beş dirhem belilec beş dirhem şeytare [08] beş dirhem yabuc beş dirhem haşlatü's-şaleb beş dirhem bozidân beş [09] dirhem seliğe beş dirhem habb-ı belesân beş dirhem 'akırkarha beş dirhem [10] sa'd toplağ ve günlük ve maştaki kağule za'ferân anisun bunlardan [11] beşer dirhem 'asel üç vukıyye bu cümle otları dögeler bal koyup [12] pişüreler ma'cün ideler ve sırça kaba koyup kırk gün arpa ununda [13] şaklıyalar sonra isti'mâl idüp yiyeler ma'cün-ı sürencân menâfi'i çokdur [14] vece'-i mafâşıla ve nikrîza ve bel ağrısına eyüdüdür terkîb budur [15] sürencân yigirmi dirhem zencebil yedi dirhem cevz-i bevâ yigirmi dirhem vecc [16] beş dirhem darçın yigirmi dirhem turağ otı tohumu on dirhem na' ne [17] yigirmi dirhem ve dâr-ı fülful ve karanfil ve râziyâne ve emlec ve belilec [13b/01] şebtarah ve haşletü's-şaleb bozidân ve kemnûn ve habbü's-sevdâ seliğe [02] ve habbü'l-belesan ve 'akırkarha ve sa'd ve kendir ve maştaki kağule za'ferân [03] bunların her birinden beşer dirhem ve anisun on dirhem ya şeker ya balla [04] pişirüp yiyeler nâfi' dür ma'cün-ı müferrah haşşası oldur ki cimâ'a [05] kavîdür ve şehvet ziyâde ider ve ta'âmı hazm ider cevz-i bevâ za'ferân [06] onar dirhem besbase karanfil beşer dirhem kebâbe darçın emlec zencebil [07] bulardan onar dirhem afyon iki dirhem bezrü'l-benc beş dirhem varağu [08] 'l-hayâl elli dirhem lisânü'l-'asfûr yigirmi dirhem müşk bir denk havılcan [09] on dirhem şekerle ya balla pişüreler 'asel sekiz yüz dirhem ola [10] sonra yiyeler nâfi' dür ma'cün-ı nîk şâhibihi Sultân Maḥmûd sünbül toğuz [11] dirhem cevz-i bevâ besbâse kağule kebâbe bunlardan toğuzar dirhem hem 'akır- [12] -karahâ iki dirhem binc-i mâhî zehir ve behmen ve ferfiyun ve zerneb [13] ve 'üd-ı şalîb zencebil maştaki za'ferân ve kendir sâzec-i hindî [14] kavcıl mağrafe ve anisun ve çemen tohum-ı çerz zîre-i kirmânî [15] bu cümleden dokuz dirhem mağz-ı bâdem ve mağz-ı finduk on beş [16] dirhem havılcan ve lisân-ı 'aşfûr onar dirhem bal iki vukıyye [17] ola kefni ala bunları koyup pişüre ma'cün ide her gün üç dirhem yiye [14a/01] ma'cün-ı namâzbur menâfi'i çokdur ser-hîş-ı rûmî yigirmi dirhem [02] yumşak dögeler şığır ödüne qarışdura her şabâh yiye üstüne koz yiye [03] fi'l-hâl tağarcığıla düşe mücerrebdür ma'cün-ı müferrah

def -i melâldür ve mi' deye [04] 'aẓīm kuvvet virür ve balğamı şafrây ve sevdây def ider dimāğın ve [05] a' zānıñ süddesin açar ve tenķiye-i dimāğ ider ve fâsid yelleri taḥlîl [06] ider ve a' zā' -i re'îsleri muḥkem ider ḥarâret-i 'azîzei ziyâde ider şöyle ki [07] cimā' iderse za' f ü süst ve istikrâh vâķi' olmaz eger yigirmi 'avrat [08] daḥı olursa cemî' in rāzî eyleye bî-recn bî-zaḥmet ola bu ma' cûn [09] sebebiyle terkîb budur günlük kaķule besbâse dörder dirhem dâr-ı fûlfûl [10] sekiz dirhem sünbûl ve maṣṭaki ikişer dirhem 'anber ve 'ūd-ı hindî birer [11] dirhem za' ferân on dirhem bu cümle dögeler ince bezden geçüreler [12] saḥķ idüp keff alınmış nîm-ķıvâm bal ile karışdıra ma' cûn idüp ḥâcet [13] vaķtinde isti' māl ide nâfi' dūr ma' cûn-ı sünbûl cimā' a kavîdür menâfi' i [14] çokdur cevz-i bevâ karanfil çürük otı kaķule darçın her birinden [15] buçuğar dirhem ve ḥaşlanmış aķ şuşam altmış dirhem bu cümlei saḥķ ideler [16] lâkin şuşamı ayru dögeler andan keff alınmış bal ile ma' cûn ideler ammâ bal [17] nîm-ķıvâm ola ḥâcet vaķtinde üç mişķâl yiyeler 'acâyib göreler mücerrebdür [14b/01] menfa' at-ı ma' cûn-ı kes fınduk içi badem içi fıstuk içi ḥaşlanmış aķ [02] şuşam ve cevz-i hindî ve şakākıl her birinden altmış dirhem ve bir dirhem [03] hindistân kozı içi ol içlerden ğayrısın saḥķ ideler ince elekden [04] geçüreler ol içleri çirişni dögeler sonra cem' ideler bal ile ya şekerle [05] ķıvâma getürüp ma' cûn ideler bir sırçalı kaba koyalar ḥâcet vaķtinde isti' māl [06] ideler ma' cûn-ı eṭrafîl emlec belilec badem içi helile-i kâbilî saru [07] helîle her birinden onar dirhem kara helîle otuz dirhem bunları dögeler [08] ince elekden geçüreler bu edviye kadar üç bal katalar kefni alup ma' cûn [09] ideler isti' māl idüp yiyeler nâfi' dūr ma' cûn-ı nuḥud evvel saru [10] nuḥud aşılđa sonra kabından çıkarup şıgır yağı içinde büryân ideler [11] ya' nî kavurdalar sonra dögeler bu nuḥud kadar köknâr için dögeler [12] katalar keff alınmış aķ revāk balla ḥılt ideler za' ferân buçuķ dirhem [13] turunc kabı beş dirhem ķurfe bir dirhem 'ūd-ı hindî buçuķ dirhem darçın [14] on dirhem bu cümle-i ğubâr gibi dögeler andan evvel ḥılt olmuş edviye [15] üzerine dögeler karışduralar andan bir sırça kaba koyup ḥâcet [16] vaķtinde üç dirhem kadar isti' māl ideler yetecek kadar yiyeler 'acâyip göreler [17] kalan fâ'ideden özge şol kadar cimā' a kavîdür kim on 'avreti daḥı [15a/01] olursa cümlesin rāzî ide mücerrebdür ma' cûn-ı bellûṭ şelişü'l-belv için [02] eyüdüür kaşığı berk ider sidik ṭamlasın keser bu terkîb Calinus' uñdur [03] bellûṭ elli dirhem zencebil on dirhem dâr-ı fûlfûl darçın karanfil [04] bunlar beşer dirhem cevz-i rāziyâne ürerlik toḥum baĝa yaprağı toḥumı [05] ve

anison bunlardan onar dirhem günlük ve maştaki beşer dirhem balla [06] ma'cün ide beğāyet nāfi' dūr ma'cün-ı melik ta'āmı haẓm itdirūr balgāmı [07] keser ve cimā'a kavīdūr ve gönli feraḥ eyler findık on mişkāl fıstık [08] on iki mişkāl ḥaṣletü's-ṣa'leb üç mişkāl ve toḥum-ı beyāz ve darçın [09] karanfil ve meğāt ve cevz-i bevā ve ḥavılçān ve cevz-i hindī [10] saḳankur ve 'ūd ve mağz-ı gencīd hep bunlardan üçer mişkāl müşk [11] nīm dirhem 'asel bir vuḳıyye bu otları dōgeler eleyeler balı ḳaynada ḳıvāma [12] getüre bu edviye ḳarıṣdırup ma'cün eyleye her gün bir buçuk mişkāl yiye [13] mücerrebdūr ma'cün-ı ṣōğan beğāyet nāfi' dūr balgama ve ṣafraya fā'idēdūr ve [14] cimā'a kavīdūr eger dilerseñ ki ḥāṣṣ ma'cün idesin ḳık balü'l-ğal [15] ne ḳadar murādın ise ol ḳadar idesin bir bölügi bal ola iki bölügi [16] aḳ ṣōğan şuyı ola ikisin birbirine ḳarıṣdura bir eyüce sırçalı [17] ḳanağa ḳoya od üzerine bir sâ'at ḳoya tura soñra oddan [15b/01] çığargıl ağzın ḳapağıl kırk gün tursun soñra her ṣabāḥ üç parmak [02] yegil 'acāyib göresin cümle a'zāda ne ḳadar renc var ise giderir [03] cimā'a ḳuvvet virir göz nūrun arturur a'zāya ḳuvvet virir ḳanı ṣafı [04] ider bedendeki 'illeti sürer bu terkīb Sultān Alā'uddīn terkībīdūr [05] ma'cün-ı yeger menāfi' i ḳoḳdur mi'deden za'īfliği giderir beñzi [06] ḥoş ider oğlancıklar toprak yise zararın def' ider bevāṣıra ḳanın [07] ve 'avretleriñ ḥayz ḳanın keser terkīb budur ḳara helīle belīle ḳābü'l-ğavn [08] çeçeñi yemişi demür boḳınıñ yeynisini oda bırağalar beğāyet ḳıza andan [09] tiz tiz sirkeye bırağa bir kez öyle ideler soñra yumşak dōgeler bu edviyeleri [10] bile ḳatalar sūnbül-i hindī ka'be ayruğı toplaḳ zencebil anison günlük [11] maştaki bu hamle dōgeler bu edviye ḳadar iki kef alınmış balla ma'cün [12] ideler açıla bir ḳoz ḳadar yiyeler günde eski ishālleri giderūr nāfi' dūr [13] yedinci bāb ṣarāblar beyānındadır terkīb-i ṣarāb-ı tuffāḥ kilāb [14] elmanıñ ḳabın çekirdegin gidereler dōgeler tamām ḥurd ola soñra [15] şuyın şıḳup ince bezden geçüreler bir vezin bundan ve bir vezin ṣāfi [16] oğul balı kef alınmış ola ol elma şuyı ḳadar iki yağmur şuyı ḳatalar [17] bunları cem' idüp ḳazanda āheste āheste ḳaynada bir ḳaşıḳla tamām [16a/01] birbirin bilence ḳarıṣdura ziyāde ḳaynamaḳ gerek kim ol şular hevāya gider [02] 'akd olup soñra ekşimeye müşk bir denk za'ferān bir dirhem dār-ı fūlful [03] buçuk dirhem zencebil bir dirhem karanfil iki dirhem bu cümlei ṣaḥḳ idüp [04] bir ḡayri tarafında bal şerbeti birle ḳaynadalar tā ḳuvvet ol şerbete çıḳa andan [05] ṣafı ḳallar daḫı ol ḳaynayan elmanıñ üzerine dōkeler ḳarıṣduralar [06] ve lākin müşk tamām pişdikden soñra ḳatalar ve her

şabāh bir büyük kaşuğla [07] isti‘ māl ideler şifā ola şarāb-ı sünbül ciger za‘īflığından
ādeme çok [08] ‘illetler hāşıl olur anuñ ‘alāmeti oldur ki beñzi saru olur yerağan [09]
renclü kişiler gibi olur dili damağı depserür gözleri halkalanur arık [10] Olur ta‘āma
iştāh az olur ve yese hażm idemez yürüse incikleri [11] didrer otursa durmaz süst
olur ve cimā‘ etse menīsinden [12] hālāvet bilmez eli ayağı şovuk olur bu hālū
kişiler ifrātla cimā‘ etse [13] üç dürlü rence mübtelā olur meflūc veya süst-endām
veya hārāret-i [14] ‘azīze-i sövinüp merk müfācāta uğrar imdi bu ‘illetiñ def ine
mübāşeret [15] şarāb-ı sünböldür tā ki teşhīn-i mi‘ de ide ve cigeri kavī kırup za‘fını
def [16] ide ve hārāret-i ‘azīzei ziyade ide ve cimā‘ a kavī kıla bundan gayri yigirmi
[17] dürlü fā‘idesi vardur hukemā terkīb budur sünbül darçın kākule [16b/01] ‘ūd-ı
hindī cevz-i hindī bunlardan birer dirhem ve karanfil buçuk dirhem [02] Bu cümle
dögeler dağı beş edviye kadar tatlu şu koyalar dağı kaynadalar [03] tā ki muharran
bişüp nısf kıla andan süzüp şāfi kıllalar üzerine bu [04] kaynayan edviye kadar kef
alınmış aq oğul balı koyalar hılt ideler tā kim [05] tamām birbirine karışa andan
üzerine buçuk dirhem za‘ferān katalar endürelər [06] ammā za‘ferān gül suyuyla
ezüp katalar her şabāh bir kaşık isti‘ māl ideler [07] şifā ola eger ādemiñ zekeri ve
hayāları za‘īf olup hareket etmese [08] aña süst-endām derler bu ‘illet üç nev‘
üzredür biri oldur kim [09] anadan şöyle toğar biri dağı küçücükden cimā‘
etmemekden olur biri [10] vuķūfdan soñra imdi anıñ ‘alāmeti oldur ki pejmürde olur
ya‘nī hergiz [11] zekeri kıyāma gelmez ve cimā etmege iştiḥāsı gelmez bunlarıñ
gibilere ‘ilāc etmek [12] müte‘azzir degildür meger tūl-i zamānla ola ve anlar ki
küçükden cimā etmemek [13] birle süst olmışdur alāmeti oldur kim gicelerde ve
şabāhlarda ahyānen [14] zekeri kıyāma gelür veya cimā vaktinde kıyāma gelür
bunlarıñ ‘ilāci āsāndur [15] tez hālāş olur mevzi‘ inde ‘ilācları zıkr olunur ve şunlar
ki [16] keşret-i cimā‘ dan süst olmışdur ‘alāmeti oldur ki evķāt-ı eyyāmda fi [17] ‘l-
cümle zekeri kıyāma gelür lākin tamām-ı zevķ-i neşātla cimā idemez ve menīsi
[17a/01] sümük gibi inzāl olur şovuk olur ve ba‘zıları acı olur bu hālū kişi- [02]
lerin oğı ve kıızı olmaz bu iki nev‘ in sebebi belde bürüdet gālib olduğundandır [03]
Anuñ def ine ‘ilāc ma‘cūn-ı miskdür kim yukaruda geçdi beldeki bürüdeti [04] ve
rutūbeti def ider ve meşānii arı ider ve kanı cārī ve ‘ırkları fetḥ [05] ider ve
süddeleri açar ve dağı şālihler yemegi gerekdür tā kim şālāhiyyete [06] gelüp
tezevvüciñ hālāş bula eger ādemüñ a‘zāsı ve cevārihi za‘īf [07] olup cimā‘ a süst

olur bu maraža mübtelā olduğu ciger za‘flığındandır [08] evvel başuñ bīnisi za‘īf olduğundandır kim aña za‘f-ı dimāğ dirler [09] ‘alāmeti oldur ki baş cekrenür ve gözler uyalanmak ve levn müteğayyir olmağdur [10] ve cimā‘dan az lezzet almak ve zeker süst olmak şöylekim kıyāma gelmez ve [11] zevkle cimā‘etmemekdür ve cimā‘dan fāriğ olıcağ bir dağı cimā‘a kâdir [12] olmamağdur gāyet tevehhümden ve süstlükden olur imdi bu ‘illetleri def‘ [13] etmege ‘ilāc şarāb-ı siñirdür ki bu ‘illetler rütübetden hāşıl olur [14] bu şarāb-ı siñir ruṭūbeti def‘ ider ve fuṣalā-i ḥall ider ve menī-i kavī ider [15] ve mecmū‘-ı zekerdeki ‘illetleri def‘ ider cimā‘a kavīdür bundan gayri [16] on sekiz dürlü fā’idesi dağı vardır ḥukemā terkīb-i şarāb-ı siñir [17] zencebil darçın beşer dirhem kaḫule iki dirhem karanfil bir dirhem cümle [17b/01] otları dögeler bir çölmek koyalar üzerine yedi edviye kadar şu [02] koyalar kaynadalar tā ki muḥarran ola andan soñra şāfi ideler üç edviye [03] kadar sükker katalar şol kadar kaynaya ki edviye tamām birbirine qarışa [04] soñra bucuğ dirhem za‘ferān kata şabāḥ vaktinde açıla bir kaşık [05] içeler tamām kuşluğa degin nesne yemeye şifā ola şarāb-ı ḥaṣḥāş [06] altı vuḫıyye ḥaṣḥāş suyu ve ber vuḫıyye ‘asel-i muşaffā iki dirhem za‘ferān [07] bu cümle bir çölmekde kaydada andan endüre şoğıya az az ‘amel ide ‘acāyib [08] göre cimā‘a müfiddür gayri menāfi‘i çokdur balgāmı def‘ ider sekizinci [09] bāb müşhil şerbetler ve ḥablar beyānındadır evvel şerbet-i lisān-ı sevr [10] terkīb budur persevīşān ve ‘ırķu’s-sūs birer dirhem şoyılmış ḥanem kabı [11] dört dirhem tāze rāziyāne bir kabza tāze kızıl gül bir kabza ve biraz şeker [12] katup kaynadalar süzeler içeler ‘amel degincek ‘alāmet budur ki şusaya ve [13] geç geç ‘amel ider ola beş dirhem buyan dibi çok şuyla kaynadalar mażmaza [14] ideler bir direm maştaki çıneyeler tüküreler yarım sā‘at diñlene andan turāb [15] şarāb-ı tuffāḥ şarāb-ı verdi turran onar dirhem ve elli direm kāv-zebān [16] bunları şuyla ezeler elli direm gül suyu katup bezir kaṭūnā üstüne [17] aşıla şovuk şuyla ezeler içeler evvel gün kuşluğa dek nesne yemeyeler [18a/01] günde bir kez yiyeler ol gice perhīz ideler yarındesi ‘ale’s-şabāḥ hemān [02] şerebetleri içürelər yatmayalar maṭbūḫlarda kışmak ḥācet degil vallāhu a‘lem [03] şerbet-i eyāric feyḫara muḫavvī ḫılṭ ishāl ider balgām ve sevdāy-ı ishāl ider [04] dimağı tenḫiye ider baş ağrısın giderir her endāmda olan balgāmları giderir [05] meflūc olmağı ve laḫvāy ve üntesanlığı ve göz sebīlin giderir zaḫmetlerin [06] zā’il idre gāyet nāfi‘dür terkīb budur türbid-i hindī on dirhem kābili [07] kabı üç direm şaru helīle kabı ve

sağtun üçer dirhem maḥmūde [08] buçuk dirhem bunları ayru ayru dögeler soñra gerü dartalar artık eksik [09] olmaya birbirine kıtasın rāziyāne şuyla yoğurasın ḥablar idesin [10] şerbet-i eyaric faykaranuñ edviyesi budur ḥabb-ı belesan ‘ūd ve asarun [11] ve seliḥa ve ezḥire ve sünbül-i hindi darçın maştaki za‘ferān bu [12] edviyeler ayru ayru dögelerin beraber ide bu cümle edviye ne kıadarsa [13] şaru uskur kıatasın şerbet-i ḥabb-ı nik beş direm ḥabb-ı nik dögeler [14] bal şerbetine kıata içe ‘aẓīm icābet etdürür şafrā ve balğam ve sevdāyı [15] sürer şerbet-i mezriyyūn buçuk dirhem mezriyyūn yumşak dōge südle içe [16] şabāḥın şafra ve balğamı giderir ‘acāyib göre nev‘-i diger mezriyyūn elli direm [17] arpa unı otuz dirhem badem içi otuz dirhem za‘ferān buçuk dirhem [18b/01] kıvāma gele kıaruşdura şerbet olup üç dirhem içe nāfi‘dür [02] şerbet-i mezriyyūn yigirmi dirhem badem on dirhem neşā on dirhem [03] bal kıvāma getüre kıaruşdura şerbet iki buçuk dirhem ola ‘amel-i Ḥācī ‘Alī [04] diger nev‘ şerbet-i mezriyyūn yigirmi beş dirhem mağz-ı badem on direm [05] arpa unı sekiz direm yaşırgun veya kıuyruk yağıyla kıaruşdura [06] şerbet iki üç direm ola balla ola mücerrebdür ‘amel-i Seyyid ‘Alī Cerrāḥ [07] nev‘-i diger şerbet-i mezriyyūn bir direm otuz direm balla kıaruşdura [08] gice tura içe soñra burnuna soğan tuta tā kim kıuşmaya soñra [09] südi arda şuyın içe andan yicek yiye ber dürlü daḥı şerbet [10] bu bir şerbetdir ki balğama şafrāya sevdāya fā’ide ider ve dimāğı tenkıye [11] ider bürüdeti giderir sidik yolunda acı tamlaları giderir terkīb budur [12] rāvend-i çini üç direm ḥabb-ı nīl iki direm sinemaki bir direm ğariķun [13] iki direm bunlarıñ kim vezn etdük üç kışiniñ şerbetidir üç bullar [14] üç kışıye tatlu şuyla içüreler ḥabb-ı zeheb göz ağrısın mālīḥulyāı [15] ve şafrā ve sevdā ve balğamı def‘ ider vece‘-i mefāşıla eyüdüdür terkīb budur [16] maştaki günlük maḥmūde za‘ferān üçer direm şaru helīle kıab on [17] onar direm kıızıl gül beş dirhem şabr uskurı yigirmi direm gül şuyla [19a/01] ḥablar ideler şerbet iki direm ola ḥabb-ı sürencān ğariķun bir mişkāl [02] türbid sürencān kābilī helīle birer dirhem zencebil dört direm ḥabb-ı şafrā [03] ğariķun darçın birer mişkāl şaru helīle kıabı buçuk direm maḥmūde [04] iki çekirdek benefşe buçuk direm kıızıl gül bir direm maştaki rubbu‘ direm [05] ‘asel ve ḥıyārşenbe ile yoğuralar ḥabblar ideler çekirdek kıadar ola [06] üçer dane yuda mücerrebdür ḥabb-ı levzi şartı oldur kim şafra ve sevdā [07] ve balğamı giderir ve sīnei ayartalar eyüdüdür terkīb budur kıurıtanmana nişāsta [08] onar dirhem badem yağı beş direm maḥmūde bir direm maştaki on direm [09] za‘ferān üç direm ve şeker

yigirmi beş direm şerbet iki buçuk direm şerbet [10] ḥabb-ı zeheb balgam ve sevdā ve şafrāyı ishāl ider dimāğı tenkīh ider [11] göz nūrun arturur baş ağrısının giderir ta‘āmı hażm ider her endāmları [12] berkidür meflūc olmağı levḳvāy-ı āşufteligi göz ağrısının göz yaşın göz [13] tumanlığın buña beñzer başda gözde ne ‘illet varise hep giderir [14] terkīb budur maştaki günlük getire maḥmūde za‘ferān üçer dirhem şabr-ı [15] usḳūṭūr yigirmi direm ayru ayru döğerler gül şuyula ḥablar ideler şerbet [16] iki direm aḥşam yatcaḳ zamān alıcaḳ şuyula yudalar şerbet-i lerzī [17] toḥum-ı ‘usfūr maḥmūde ikişer direm badem içi yigirmi beş direm za‘ferān üç direm [19b/01] kıvāma gele ḳaruşdura şerbet olup üç dirhem içe nafi‘dür [02] şerbet-i mezriyyūn yigirmi dirhem badem on direm neşā on direm [03] bal kıvāma getüre ḳaruşdura şerbet iki buçuk dirhem ola ‘amel-i Ḥacī ‘Alī [04] diger nev‘ şerbet-i mezriyyūn yigirmi beş dirhem mağz-ı badem on direm [05] arpa unı sekiz direm yaşırgun veya ḳuyruk yağıyla ḳaruşdura [06] şerbet iki ya üç direm ola balla ola mücerrebdür ‘amel-i Seyyid ‘Alī-i Cerrāḥ [07] nev‘-i diger şerbet-i mezriyyūn bir direm otuz direm balla ḳaruşdura [08] gice tura içe soñra burnuna soğan tuta tā kim ḳuşmaya soñra [09] südi arıda şuyın içe andan yicek yiye bir dürlü daḡı şerbet [10] bu bir şerbetdür ki balgama şafrāya sevdāya fā’ide ider ve dimāğı tenkīh [11] ider bürüdeti giderir sidik yolunda acı tamlaları giderir terkīb budur [12] rāvend-i çini üç direm ḥabb-ı nīl iki direm sinemaki bir direm ğariḳun [13] iki direm bunlarıñ kim vezn etdük üç kişiniñ şerbetidür üç bullar [14] üç kişiye tatlu şuyula içüreler ḥabb-ı zeheb göz ağrısının mālīhulyā’i [15] ve şafrā ve sevdā ve balgamı def ider vece‘-i mefāşile eyüdü terkīb budur [16] maştaki günlük maḥmūde za‘ferān üçer direm şaru helīle ḳab on [17] onar direm kızıl gül beş dirhem şabr uskurı yigirmi direm gül şuyula [20a/01] ḥablar ideler şerbet iki direm ola ḥabb-ı sürencañ ğarikun bir mişḳāl [02] türbīd-i sürencañ kābilī helīle birer dirhem zencebil dört direm ḥabb-ı şafrā [03] ğariḳun darçın birer mişḳāl şaru helīle ḳabı buçuk direm maḥmūde [04] iki çekirdek benefşe buçuk direm kızıl gül bir direm maştaki rubbu‘ direm [05] ‘asel ve ḥıyārşenbe ile yoğurular ḥablar ideler çekirdek ḳadar ola [06] üçer dane yuda mücerrebdür ḥab-ı levzī şartı oldur kim şafrā ve sevdā [07] ve balgamı giderir ve sīnei ayartalar eyüdü terkīb budur ḳurṭamna nişāsta [08] onar dirhem badem yağı beş direm maḥmūde bir direm maştaki on dirhem [09] za‘ferān üç direm ve şeker yigirmi beş direm şerbet iki buçuk direm şerbet [10] ḥabb-ı zeheb balgam ve sevdā

ve şafrayı ishāl ider dimāğı tenkīh ider [11] göz nūrun artırır baş ağrısının giderir ta‘ām
hazm ider her endāmları [12] berkidür meflūc olmağı lekṡvāy-ı āşufteligi göz ağrısının
göz yaşın göz [13] ṡamanlının buña beñzer başda gözde ne ‘illet varise hep giderir
[14] terkīb budur maşṡaki günlük getire maḥmūda za‘ferān üçer dirhem şabr-ı [15]
usḡūtūrī yigirmi direm ayru ayru dögeler gül şuyla ḥablar ideler şerbet [16] iki direm
aḡşam yatcaḡ zamān ılıcaḡ şuyla yudalar şerbet-i lerzī [17] ṡoḡum-ı ‘aşfūr maḥmūde
ikişer direm badem içi yigirmi beş direm za‘ferān üç direm [20b/01] ‘amel-i ruḡan
ḡoz ve badem ve içlerden ḡanḡası gerekse olsun alalar [02] dögeler çarşa döne andan
bir bakır tepsi içine ḡoyalar ol tepsi od [03] üstünede ola ılıcaḡ şı birle çakalar ya‘nī
ileni ḡarşuda ıssı şuya [04] şoḡup ol tepsi üzerinde olan içleri ḡuruşdura tā şuña
degin kim [05] yaḡ tamām çıka nev‘-i diger badem için ve ḡoz için ve ḡanḡı iç
gerekse [06] olsun alalar daḡı ḡāyet dögeler çarşa döne andan bir ince bez [07] içine
ḡoyup muḡkem baḡlılar ve çölmeḡe şı ḡoyalar ammā çölmek büyük [08] ola veya
bir büyük ḡarnı ola çölmek yegrekdür ol dögülenin beze baḡlanın [09] acı ol çölmek
içine aşı ḡoyalar çölmeḡi od üstüne ḡoyalar [10] āheste āheste ḡaynadalar ol şuyun
buḡı ol ḡoz içine geçe [11] buḡardan yaşı ola şoñra bir ḡab içine şıḡalar bu resme
ḡarşı çıkarup [12] şaklar tamām olıcaḡ bir ḡaba ḡoyup şaklıyalar ḡācet ḡatında
isti‘māl [13] ideler cemī‘-i içlerin yaḡı bu vechile çıkar āḡāḡ olḡıl lākin şoñra ḡıkr
[14] olunan āsāndur onuncı bāb baş ağrısının edviyelerin beyān ider [15] baş
ağrısına it üzümün dögeler ṡılā ideler mücerrebdür nev‘-i diger [16] ıssıdan olan baş
ağrısına biraz noḡud unı ve biraz ḡışnic ve yumurta ḡabuḡı [17] biraz ḡınā biraz ḡızıl
gül dögeler ṡılā ideler nāfi‘dür mücerrebdür nev‘-i diger [21a/01] sovuḡdan olana
ḡızıl gül yumurda ḡabıyla ḡaruşdura başına ṡılā ide [02] nev‘-i diger baş ağrısına
ḡaranfil yumşak dögeler başın ḡazıda eke mücerrebdür [03] nev‘-i diger baş
ağrısıçün ‘aşfūr çiçeḡi yumurda aḡı neşā ḡaruşdura [04] başına ura mücerrebdür
nev‘-i diger baş ağrısına zencebil dögeler bal kefiyle [05] ḡaruşdura başına dūrte
nāfi‘dür nev‘-i diger baş ağrısına yumurda şarusını [06] ḡabıyla dōḡe başına ṡılā ide
ammā evvel başına bal dūrte üstüne tuz [07] eke andan şoñra yumurda ura nev‘-i
diger baş ağrısına mezriyyūn ḡaynada ḡına [08] ile başına ura nāfi‘dür nev‘-i diger
başına şovuḡ eşer etse faṡusı dōḡe [09] ḡaynada başına ṡılā ide mücerrebdür nev‘-i
diger baş ağrısına nuḡud unı [10] yumurda ile ṡılā ide mücerrebdür nev‘-i diger baş
ağrısına aḡ şandal ve ḡızıl güli [11] yumşak dögeler ḡız oḡlan südiyle ṡılā ide

nāfi' dūr nev'-i diger it başıtı [12] yağa yumşak döge bala kıata başın kıazıda ura
nāfi' dūr nev'-i diger zencebil [13] darçın dörder direm fülful kıaranfil ikişer direm
ceviz iki dane vec beş [14] direm bunları dögüp birbirine kıaruşdura başına ege
mücerrebdür nev'-i diger [15] baş ağrısına eşek südüni düрте nāfi' dūr nev'-i diger
ādem kıafāsını [16] göynüdüre yumşak döge başına tılā ide nāfi' dūr nev'-i diger gök
rāziyāne [17] döge pişüre şuyını az idüp başına tılā ide er kışı başın kıazudup
[21b/01] tılā ide bir gün bir gice tıra nāfi' dūr nev'-i diger ādemin şol gözi ya [02]
şol şakakı ya başı ağrısı sancu olsa bunu tılā ide yigirmi direm bazer [03] beş direm
mum merhem gibi ide ağrır yere tılā ide bir gün bir gece tıra nāfi' dūr [04] nev'-i
diger şalgamı pişüre şuyın dağı kıaynada tā kıoyı ola başına düрте [05] nāfi' dūr nev'-i
diger baş ağrısına şalgamı döge arpa unıyla kıaruşdurup [06] tılā ide mücerrebdür
nev'-i diger kışnıcı döge yumurda ile başına tılā ide [07] nev'-i diger baş ağrısı
sovuқdan olsa rāziyāne döge bala kıaruşdura [08] tılā ide nev'-i diger baş ağrısına
ebemgümeci pişüre ısıcaқla başına [09] başına ura zaḥmeti gidere on birinci bāb
nāzile içün olan edviyeleri [10] beyān ider nāzile içün bir pāre ḥamır içine ḥabbü's-
sevdā kıoya kıor [11] üzerine kıoya kıızdura kııkarup boğuna tıra andan bir zamān
ağzında [12] duta nāfi' dūr 'acāyib göre nev'-i diger nāzile içün laden 'ūdū'l-ferāḥ
[13] ḥabbü'l-gār ferfiyün ḥaṇṭayāya kunduz cemī' beraber idüp balla kıaruşdura [14]
ya gül şuyıla kıaruşdura yüzine tāmzıra nāzilei endüre nev'-i diger [15] nāzile içün
anisun rāziyāne kemnūn ḥabbü's-sevdā on beş dirhem balla [16] ya yumurda ile
kıaruşdura başa tılā ide mücerrebdür nev'-i diger başda kim [17] nāzile ola sancusın
ağrısın giderir mazu on beş dirhem mürri iki direm [22a/01] degirmen tuzı beş direm
kemnūn günlük ikişer direm toḥum-ı gül bir direm kıaranfil [02] üç direm za' ferān bir
direm kıuru gül beş direm fülful dört dane bu edviyeleri [03] dögeler mazuyıla kınāya
kıatalar başını tırāş idüp uralar nāfi' dūr [04] nev'-i diger yarım baş ağrısıçün kıurş
yarec eyüdüр helile afyon ikişer direm [05] dögeler yumşak ola gül şuyıla ezeler
birer za' ferān kıata balla ḥablar ide [06] kıuruda yatacaқ vaқt yiye nāfi' dūr on ikinci
bāb göz ağrısıçün [07] olan edviyeleri beyān ider tūtiyā kim göz ağrısın def' ider
nāfi' dūr [08] kıanın kıeser ḥaşmek on direm şabr bir çekirdek aқ anzerut iki dirhem
[09] afyon dört direm frengi esfidac bir direm za' ferān nebāt sükkeri [10] bucuğar
direm nev'-i diger göz ağrısıçün ḥayvayı edi içine mezri tıldura [11] ağzını
ḥamırleyüp oda göme pişüre andan ḥām 'anber buḥūr ide maştaki [12] günlük birle

ola andan merezî hevānda döge göze çeke gözüñ za' fını [13] giderir nev'-i diger göz
kan olsa yedi nohud ağırı üzerlik tohumı döge [14] karuṣdura gül şuyla ıslada gice
gözüñ üstüne ura kanın kese [15] mücerrebdür nev'-i diger şebkör için ḥorosuñ
sekeklerin döge göze [16] çeke şebkörlük gide nev'-i diger şebkör başını şovuk şuya
duta şeb- [17] -körlük gide nev'-i diger hevālanmış göz için ve kara olmuş göze
eyüdü [22b/01] anzerut teracu şırıgan gezmazı ile kaynada göze ura nāfidür nev'-i
[02] diger hevā alınmış göze ve yaraya nāfi'dür teracu yegreg yağı şem' pişüreler
[03] göze uralar mücerrebdür nev'-i diger şebkör için kara karganîñ kanını [04] göze
tamzara şifā ola nev'-i diger göz için meshuḳıya on direm [05] zebedü'l-baḥr dört
direm zencar bir bucuḳ direm sekbinec bir direm vaşḳ egir [06] şuyla şāf ideler
nāfi'dür göze ura nev'-i diger göz için meshuḳıyā [07] zebedü'l-baḥr ba'irü's-şabr
sükker-i cemāzî her birinden ikişer direm egir on direm [08] māmīran on direm
karuṣduralar gölgede kurudalar andan saḥḳ ideler [09] eger gözde kıızıllık olsa bir
gün şalālar bir gün şalmayalar mücerrebdür nev'-i diger [10] göz sanculansa kemun
kerhi ve yumurda şarusı penbaḳ üstüne koyup gün [11] üstüne uralar sākin ola nev'-i
diger bu tütıyā göz yaşın dindürmek içündür [12] merzeyî on direm mercān saru
helile kabı ve şabr her birinden ikişer dirhem [13] ve dar-ı fülful birer direm bunları
serme gibi eleyeler göze çekeler nāfi'dür [14] nev'-i diger bir kişiniñ gözüne aḳ
düşse 'aḳreb alalar biraz başından [15] ve biraz kuyruḡundan gidere bākî sen gölgede
kurudalar nebāt-ı şekerle dögeler [16] göze çekeler ol gözden aḳ gide nev'-i diger
göze aḳ düşse bu çeşm [17] daruyı düzeler göze şallar eyü ola encür ve rehne-i frengî
ve yemişi 'aḳıḳ [23a/01] birer kıraṭ merezî beş direm üç kıraṭ altun karımas keler bokı
[02] putraḳ ucu birer kıraṭ çeşmek nebāt-ı şeker üçer dirhem erḳanı ve kardeş- [03] -
kanı birer kırat bunları ayru ayru dögeler eleyeler üç kez ol tuzı [04] göze eke aḳ gide
nev'-i diger eger bir kişiniñ gözünde kıl bitse ol kılı [05] koparalar hüdhüd kanın
gözüne tamzıralar ayruḳ kıl bitmeye nev'-i diger [06] eger bir kişiniñ gözi ağırsa
çevre yanı şişe benefşei yumşak dögeler [07] gül şuyla gözüne ura zaḥmı sākin ola
mücerrebdür on üçünçü bāb [08] kulak ağırsınıñ edviyelerin beyān ider kulak ağırsına
acı badem yağı [09] tamzıra nāfi'dür nev'-i diger efsentin yağı tamzıralar zencebil ya
karanfil döke [10] muma karuṣdura şāf eyleye kulaḡa şoḳa mücerrebdür nev'-i diger
kulak [11] sanculansa efsentin döküp kaynada kulaḡa tuta ya tamzıra sancusın kese
[12] nev'-i diger biraz kaṭuna yumurda şarusın kulaḡına tılā ide nāfi'dür [13] nev'-i

diger şarımşağı koyup odile kaynada kulağa tamzıra nāfi' dür [14] on dördüncü bāb
diş ve ağız ağrısıçün olan edviyeler beyānındadır [15] gerçi yumşak dögeler bala
kata mumı halka ide vec döge üstüne ura [16] nev'-i diger diş ağrısıçün helile zerd ve
belile ve emlec gül ve gülnār [17] şab ura nāfi' dür nev'-i diger bellut qorı üstüne şu
döke burnun [23b/01] nev-i diger diş dibleri yinse ağız qoksa ve dişleri dibi kanasa
dili [02] altındaki tamardan kan alalar. Āndan ağızında sirke tuta daği döke soñra [03]
ağızını issī şuyla yuya. Āndan bu otları isti'māl ide şifā ola. Diger [04] 'ākırkahā
mağzını ve şāru helile göyünmüş şeb-i milh endārānı ve nār kabuğı ve [05] nārenc-i
kābı ve kara helile ve şumāk her birinden birer alalar yumşak dögeler [06] āndan
isti'māl ide menfa'at göre. Nev'-i diger ağız ağrısı çün kurs-ı zırnih [07] döge ağızına
eke mücerrebdür. Nev'-i diger. Diş ağrısına paslu demūri [08] ve kıyayı şuyla
kaynada ağza duta cümle zahmi gide. On beşinci bāb. [09] Öksürüğü def' iden edviye
beyānında. Ġāriqūn şekerle yeye nāfi'dür. [10] Nev'-i diger. Bu terkīb öksürüğe
eyüdü. İncir on dāne benefşe usthudus [11] ve 'ırku's-sūs onar dirhem bu cümle
kaynanda üç gün ıscakla içe mücerrebdür [12] Nev'-i diger. Öksürük için kıyandalar
üç gün içeler nāfi'dür. İncir [13] kızıl üzüm harnub. Nev'-i diger. Öksürük için
basbāyiğ incir gül benefşe [14] nilüfer çeçegi bunları kaynadub üç şabāh içmek gerek
nāfi'dür. On [15] altıncı bāb. Bel ağrısı çün olan edviye beyānındadır. Bal kefin
dürte [16] üzerine kirec ve tere tohumı eke mücerrebdür. Nev'-i diger. Bel ağrısına
yumurta şarısın [17] durta üzerine kirec yā issī otları eke nāfi'dür. Nev'-i diger.
Belde yel [24a/ 01] olsa veyā şogukluk olsa zeyt yağıyla nef bir kildene qoya daği
[02] hammāma vara zekerini kildān içine qoya üç kez böyle ide. [03] Cemī'-i
zahmeti gider nafi'dür. Nev'-i diger. Belde olan yel için babunec [04] nāhnağ ya'ni
şebt-i rāziyāne dibiyle döge südle kaynada tılā ide nāfi'dür. [05] 'Amel-i Cüneyd-i
cerrāh. Nev'-i diger. Yel için deve örkücün kıyınca ıssıcağ içine [06] gire otura
nafi'dür. On yedinci bāb. Namāzbur için olan edviyeler beyānındadır. [07] üç gün
tuzsuz çöregiyle koz için yiye andan soñra şerhaş-ı rümī [08] on dirhem yumşak bala
kata şabāh yuta düşücek soñra sirkeli tutmāc [09] yiye naf'dür āndan üstüne bir māzū
mikdārı nār kōki yuda ayrığ olmiya [10] Nev'-i diger. Namāzbur için evvel koz için
yiye üç güne dek ammā tuzlu [11] etmek yiye soñra şerhaş-ı rumī kızıl boya beşer
dirhem yemiş bala kata [12] karuşdura her şabāh yuda nāfi'dür. On sekizinci bāb.
Talāk için [13] olan edviye beyānındadır. Kavāk yaprağını kuruda her şabāh on

dirhem [14] yiye öyliye dek nesne yimiye nāfi'dür. Karşu her vaqıtde şovuk şu içe [15] mücerrebdür. Nev'-i diger. Talağ için karbuz kabını ala üstüne bāl dürtüp [16] süpürge tohumı eke talağ üstüne ura nāfi'dür. Nev'-i diger. Talağ için [17] üç dāne incir sirke içinde ıslanmış ola her şabah yoğuşa karşu [24b/01] segirdüb ol üç dāne inciri yuda birinci def'a isti'māl [02] ide nāfi'dür. On toközuncı bāb. Kulunc edviyelerin beyān ider. Maştaki [03] aq günlük serv yaprağı ve kuzulağı ve anzerut ve balıq yelimi ve hāşş [04] çiriş ve bellūt şālī cümle berāber ideler yelmi erideler kalān otları [05] dögeler eleyeler ol yelmile yoğuralar ve bir pāre bez üstüne dutalar [06] kulunc üzerine yapışdurub bağıyalar nāfi'dür. Yigirminci bāb. Burun [07] kanın diñdürmek içündür. Adam kafasın yumuşaq döge kuzulığı burnuna [08] şoka kan diñe Nev'-i diger. Şarb sirkeyle baş kılın ıslada alnına [09] ura nāfi'dür. Nev'-i diger. Belūt kurı üstüne su döke burnun [10] üstüne tuta derhāl diñe mücerrebdür. Nev'-i diger. Eger diñmezse kolundan [11] kan ala diñe mücerrebdür. Mürekkeb likāsiyla burnunı deliklerine şoka diñe [12] yā örümcek yuvasın şoka diñe. Yigirmibirinci bāb. İshāl için ve ic [13] ağrısı çün olan edviyeye beyānındadır. Encibār-ı 'adnī kemnūn behmen-i sürh [14] anisun bunları döge yiye kâbızdur. Nev'-i diger. Behmenü'l-kıyye tohum-ı reyhān [15] berāber ola döge yile nāfi'dür. Nev'-i diger. Behmen-i sürh döge heyvāyla [16] üstüne eke yiye on dirhem ola mücerrebdür. Nev'-i diger kân teste bunları [17] ma'cūn eyliye yile nāfi'dür pişmiş yumurta ağı kara üzüm şarımsāk çörek [25a/ 01] otu cemī'in berāber döküb yiye nāfi'dür. Nev'-i diger sa'ter yumurta [02] şarusiyla yiye iç ağrısına eyüdü. Nev'-i diger. günledüñ erik kim [03] olur tağda iç ağrısına eyüdü. Ol ağacuñ kökünü kaynadub üç [04] gün içe nāfi'dür. Nev'-i diger. Ekfiyi kaynadalar kim aña ya'küb otı derler. [05] üç gün içe iç ağrısı çün kanın keser. Nev'-i diger. Besbāyic fülful karanfil [06] zencefil darçın şuyla kaynada üç gün içe yeli taħlīl ider nāfi'dür. [07] Nev'-i diger. İç ağrısı çün zencebil sa'd reyhān tohum-ı kemnūn dögüb bal ile [08] kıvāma getüre şāf ide getüre nāfi'dür. Nev'-i diger lebān maştakī ikişer [09] berāber ayda şāf ide getüre nāfi'dür. Nev'-i diger nīkrüz olsa [10] bālī 'ağd ide kuyumcı büresın kata şāf ide getüre nāfi'dür. Nev'-i diger [11] Bağa dikenini yağa külini ele demirci nevālını şabā çiçegini ya'ni çibān otı [12] yumuşaq dögecek bāl kata şabāh açıla yiye gıdāsı hamırsız etmek yumurda [13] ile nāfi'dür. Nev'-i diger. Ruz için şakāk içüre anzerut nebāt-ı şeker [14] esfidac-ı frengi biraz kaṭrān mersin yaprağı

çivit kıana badıncân sabı [15] ŧeftâlũ çekirdegi butrāk yaprağı cümle berāber ola. Mak'ada ura kıuyruk yağıın [16] buliya getüre ol buturaķ yaprağını kıaynada ayaza kıoya üç gün içe nāfi'dür. [17] Nev'-i diger. İç ağırsı çün behmeni dōge mercimegi kıavura yumŧak dōge bāla kıata [25b/01] üç baķŧ ide üç gün yiye göpek zaķmin giderür. Nev'-i diger. Behmeni dōge [02] ber-ķamka kıavura muķkem dōge yumudayla yile nık ve zũri keser nāfi'dür. Nev'-i [03] diger. İŧhāl içün kıābızdur gezmāzũ ve cũlnār bu ikisin dōge ħall [04] ide kıaynada tā ki kııvāma gele kıurŧalar eyliye gōnde on dāne yiye ğıdāsı [05] yanmaduķ pirinc ola tene piŧüreler yiyeler nāfi'dür. Nev'-i diger. kıān keser reyķān [06] toķmīn dōge kıavura bāla kıata yiyeler nāfi'dür. Nev'-i diger. Nık ve zũri keser [07] bal kıā' de ideler. Niŧātır ve tũn bu ikisin yumuŧak dōge ağıdaya kıarıŧdura [08] ŧāf ide getüre nāfi'dür. Nev'-i diger. içdan gitse zağı yiye hinutār bunduķ [09] ikisũn dōge bala kıata ŧabāķ yiye nāfi'dür. Nev'-i diger. Atamuñ [10] içi ağırsa bir tatlu nār ve bir ekŧi nār ikisin bir çölmege kıoya piŧüre [11] ŧıķa üç gün açile içe ğıdā oldur. Arpa kıavura öğüdũb bulamac [12] ide yiyeler nāfi'dür. Nev'-i diger. İç ağırsı çün yumurda piŧüre māzũyı yumuŧak [13] dōge üstüne eke yiye kıabz ider nāfi'dür. Nev'-i diger. Ebem gümecini piŧüre [14] yiye iç ağırsına eyüdü. Nev'-i diger. İŧhāl içün reyķān toķumı zāmğ-i 'arabī ve [15] üçer dirhem nāfi'dür. Nev'-i diger. içden kıān gitse behmen-i sürķ ve 'azbī [16] ve niŧāŧa zāmğ-ı 'arabī ve encibār bu cümle havanda dōge bir birine kıata ammā [17] her biri berāber ola bu edviye kıadar ŧumāk kıatalar yumurdayla yedüreler üç güne dek [26a/01] nāfi'dür. Nev'-i diger. İŧhāle tuķmiyāne ve zāmğ-ı 'arabī dōge ve tere yaprağını [02] ŧuyla kıaruŧdura üç gün ŧabāķ içe nāfi'dür. Nev'-i diger. İŧhāl [03] içün encibār yılğũn ikisũn kıaynada içüre üç gün nāfi'dür. Nev'-i diger. [04] ruzbik olsa ħelile yılğũn iken kıaynada buğına otura nāfi'dür. Nev'-i diger. [05] Nev'-i diger. Toñuz sũnũkun göyündüre bir çuķur kıaza içine aŧıla evvel sũnũk [06] boğına yaŧ keçe kıoya üzerine otura zor -ı niki keser. Nev'-i diger. Kıoyun bağırun [07] piŧüre ŧumāķa bana bana yiye āndan mazu otını kıaynada üç gün ŧuyun içe [08] iç kıanın keser. Nev'-i diger. Nık u zor içün ħatm ve ħaŧķāŧ kıabı tũrāk [09] otı bu üçünü kıaynada buğına tũra zaķmeti gide nāfi'dür. Yigirmi ikinci bāb. [10] İŧiskā içün olan edviyeleri beyānındadır. Kıara ağıaç kökũni kıaynada içe [11] vehim derdine mücerrebdür. Nev'-i diger. İŧiskā kim vāfir ŧiŧi ola incir kebere dibiniñ [12] kıatı rāziyāne dibi kıabı kıaynada içüreler üç ŧabāķ nāfi'dür. Nev'-i [13] diger. İŧiskā içün

sükkeri yumuşak döge südle kaynadalar karnına [14] yağu ideler nâfi' dūr. Nev'-i diger. İstiskā için ebem gümecini muharrā kaynadalar. [15] içine gire otura nâfi' dūr. Şişi gide. Nev'-i- diger. İstiskā için mercümeği [16] muhrran pişüre karnına ura şişi gide. Yigirmi üçüncü Bāb. Şoğulcan [17] dökülmegün edviyelerin beyān ider. Harsānī döge ıslada bulamac ide [26b /01] içe mücerrebdūr. Nev'-i diger. Şekerle şeftālū yaprağı döge şuyın içe [02] şoğuluncan ve bağır kurdın kırar nâfi' dūr. Nev'-i diger. Çörek otın döküb [03] göbege bağliya derhāl şoğuluncan döküle düşe. Yigirmi dördüncü bāb. [04] bevasır için edilen edviyeler beyānındadır. Terefin yağını üç gün içe [05] nâfi' dūr. Nev'-i diger kebere getürüb yemişini ye eger zahmet iderse [06] şovuk şuya otura zahmet gide nâfi' dir. Nev'-i diger kaçan içine gireler [07] üç kez nâfi' dūr. Nev'-i diger. Bağa tohumun dikenle kaydada üç gün içe nâfi' dūr. [08] evvelā ölü kafasın yumuşak döge nebāt-ı şekerle açla yiye nâfi' dūr. [09] Nev'-i diger ak bandak kara bandak donuz bıtrağı kebere kökinün kabını kaynata içe [10] Nev'-i diger bevasır için maķ ada ura anzerut nebāt-ı şeker frengi esfidāc [11] biraz kātūnā mersin cevz hına bādincān-ı şābı şeftālū çekirdegi bıtrāk yaprağı [12] cümle berāber ola kaydada ayaza koyup içe üç gün nâfi' dūr. Nev'-i diger [13] Ak harik döge kaydada içe üç gün nâfi' dūr. Nev'-i diger. Nişadur kırk [14] gün yiye nâfi' dūr. Nev'-i diger. Şarımsağı kurutsa yese bevasır rencine eyudūr. [15] göbek ve kasuk ağrısına nâfi' dūr. Yigirmi beşinci bāb. Kel başlaruñ edviye [16] lerin beyān ider. Jengār zanbaķ kündüse kibrit ikişer dirhem kabaķ güli beş [17] dirhem şeytarac kuyruk yağı miķdārca kıta dūrte nâfi' dūr. Nev'-i diger. [27a/ 01] koz kabını ala şab ve tuz döge yağla başa dūrte nâfi' dūr. Nev'-i diger. [02] Ebu cehil karpuzını kıroda döge kel başa eke nâfi' dūr. Nev'-i diger. [03] Deñiz şoğanını biraz tuzla kıruşdura başını yoldura ura. Nev'-i diger. [04] Südlegeni göyündure külün cig kıymāğla kıruşdura başa ura. Nev'-i diger. [05] Kıuz kabı it boķu zibaķ aldura it başın goydüre kırumuş adam tersin [06] bunları yumuşak döge yıllanmış yağa kıta başa ura mücerrebdūr. Nev'-i diger. Çoğan [07] kırmān, zırnīh-ı rezen onar dirhem kündüse tohum-ı şahmı hanṭal yigirmişer dirhem [08] yağa kıta başa ura nâfi' dūr. Nev'-i diger. Nev'-i diger. Çamı kaydada yağın ala başın kıazıda [09] ura nâfi' dūr. Nev'-i diger. Şeftālū çekirdeğini döge şākızı eride içine kıta [10] harsiyeti şālib şahm-ı hanṭal zırnīh bunları döge üstüne eke başa tılā ide. [11] Nev'-i diger. Kündüse yigirmi dirhem zencār nişadır cüz rūmī köhne onar [12] dirhem. Nev'-i diger.

Zencebîl kıranfîl zırnîh beşer direm çuğan on dirhem [13] cümle dögeler. Şakızı eride bu adetleri içine kıoya tîlâ ide nâfî' dūr. Nev'-i [14] diger kel başıçün veyâ et yağı çün yumuşak dōge şākız kıata başa [15] tîlâ ide zırnîh şab-i titrî jengâr göyünmüş mercimek anzerut kıızıl boya [16] onar dirhem 'amel-i Muḥammed Çelebi. Nev'-i diger. Zerdecāv ve jengâr kunduz sâru [07] zırnîh kıara zırnîh onar dirhem zeyt yağı otuz dirhem bu cümle dögeler eliyeler [27b/ 01] zeyt yağın sirkeyle hılî ideler bāşın yoldurub uralar. Nev'-i diger. [02] oğlāncıklar bāşında baş olsa 'uşşāk şābūn çınāruñun kıurtlu otı [03] kıalem-i çenkāl ağı kunduz deñiz köpüğü dişi zift kıuyruk yağı zeyt yağı [04] bu cümle berāber ola kıuyruk ve zeyt yağını ziftle kıaruşdura merhem ide [05] uralar nâfî' dūr. Nev'-i diger. Bāşda ve a' zāda bāş belürsa bu terkîb [06] irişicek şifā bula. Evde girmidük ḥām mum zift on beşer direm [07] kerdāş beşer direm kıına dōrt direm kıulle kükürd on direm mazu beş [08] beş direm miqdārınca zeyt yağı kıata kıaruşdura ura nâfî' dūr. Nev'-i diger. [09] bozca baş kim ekşer oğlāncıklar başında vāķi' olur. Neseb-i yemini nār kıabı [10] kıızıl boya onar dirhem çıkırcı rengi mazu it boķı kelb başı onar dirhem [11] kertāşjengâr agu kunduzu beşer direm kıara şakız ve çām şakızı eski [12] yağ bunları bir birine kıatalar bāşın yolub yaķū ideler. Yigirmi altınca bāb. [13] cūzzām için olan edviye beyānındadır üç gözsüz göbegi bir çölmege [14] kıoya kıaynada ağzın berkide pişüre bedene ura andan bāşun yiye nâfî' dūr. [15] Nev'-i diger ḥınzîr ödün içüre ya etin yedüre nâfî' dūr. Nev'-i diger. [16] Kıırķ gün kıızıl şıgır südin içüre ısıcaķla ammā tırnağun kese hem elin şara [17] tā ki kıaşınmaya. Nev'-i diger. Ḥarzeminiyi bulamac gibi ide gövdesine süre bāş bōrtü [28a/01] gide nâfî' dūr. Yigirmi Yedinci Bāb. Kıaş kıirpik dōkülse bitürür edviyelerin [02] beyān ider. Her gün yumurta ağın çalkayub köpürde yüzüne ura giceye dek [03] tūra şabāḥ olıcaķ yuya kuruniye mücerrebdūr. Nev'-i diger. Her gün şarımsağı [04] göyündure yağa kıata kııl bitmez yere dōrte bitüre. Nev'-i diger. Her kim dilerse kııl bitüre [05] peryavşan deñiz köpüğünü zeyt yağıyla kıaruşdura südle ve çörek otıyla [06] ura kııl bitirür. Nev'-i diger. Şāc uzatmak için kök şarımsak bağa yaprağun kıor [07] yağa kıata başa ura nâfî' dūr. Yigirmi sekizinci bāb. Sinir uzatmak edviyeler [08] beyānındadır. Tıģı kıara ḥatmî beşer dirhem kıoyun kıuyruğı on dirhem eşek südi [09] kıırķ dem şuyla kıaynadalar tîlâ ide mücerrebdūr. Nev'-i diger. Bālçık ḥurmā ḥaraṭın [10] ve şırlağun yağla kıaynatalar kııvāma getüreler. Şol kıadar uralar kim aķ ola [11] andan şeker üzerine uralar

nāfi' dūr. Nev' -i diger. Bezīrī çām burnını yumuşak döge [12] kaynada biraz arpa unı katub tılā ide nāfi' dūr. Nev' -i diger. Ebem gümecini kaynada tılā [13] ide sancısun ve ağrısun keser. Nev' -i diger. Kuyruk yağı bālçık hurmā kara ağaç [14] kökünün kabını döge tılā ide mücerrebdür. Nev' -i diger. Ferfiyun yağı ura nāfi' dūr. [15] Nev' -i diger. Üzerligi kaynada üç gün içe sinirin şoka tura nāfi' dūr. [16] Nev' -i diger. Kızıl güli ıslada kebere yaprağın döge kıta tılā ide nāfi' dūr. Nev' -i diger. [17] Bal ura hardalı döge üstüne eke mücerrebdür. Nev' -i diger. Kızıl gül ıslada hardalı [28b/01] döge karușdura üstüne eke nāfi' dūr. Yigirmi toközuncu bāb. Yel için [02] olan edviye beyānındadır. Ayva odun şabāh şabāh içe mücerrebdür. Nev' -i diger. [03] muḥattatī yumşak döge yılanmış yağla kaynada tāki şuyı gide yağı kıla soñra [04] kıanda yel var ise ura nāfi' dūr. Nev' -i diger. Dişi üzerligi kaynada ayağın [05] içine kıoya üç kez nāfi' dūr. Nev' -i diger. Yel için ahlāt armuduñ gökcesini [06] kaynada tılā ide nāfi' dūr. Nev' -i diger. Isırğanı döge ağrır yerine üç kez ura [07] nāfi' dūr. Nev' -i diger. Yel için kız yağı cündibidester mür -i şāfi yumşak dögeler [08] kaynada dürtüne nāfi' dūr. Nev' -i diger. Gövdede nerede yel var ise keffü'l-ḥımārī [09] yumşak döge arpa unıyla biraz çiriş kıatar uralar nāfi' dūr. Nev' -i diger. [10] yel için ağrıya ve sıziya ve nerede balğamdan ve şoguğdan olmuş zarar zahmet [11] var ise bu bir yağıdur kim 'azīm fāyide ider. Terķīb budur. Eski zeyt yağı [12] elli dirhem eski sāde acı yağ yüz dirhem kıurt dilkü caķāl ve porsūk [13] ve dađi eti yenür kıuşlar yağı bunları bir yerde kıaynadalar andan elli diş şarımsak [14] dögüb bu yağlarla kıaynadalar tāki şarımsak kıazan andan bal süreler [15] dağı zencebīl kıaranfīl ferfiyūn onar dirhem ve yigirmi dirhem tere toğumu bunları yumuşak [16] döge ol şarımsağı kıaynamış yağıyla bu otları kıaynada kıırķ gün tura [17] soñra ağrı nerde varise şüre nāfi' dūr. Otuzuncu bāb. Uyuz [29a/01] için olan edviyeler beyānındadır. Zibaķ zeyt yağı beşer dirhem yigirmi beşer [02] dirhem mürdeseng şarb sirke kıoşub bu otları kıaynada ḥamāmdan çıķduđdan [03] dürtüne şuya girmeye mücerrebdür. Nev' -i diger. Zeyt yağı tāze şeytarac [04] yüz dirhem sa' d-i penc nife lebān beşer dirhem bunları kıaynada kıavī ola [05] ḥammāmda ya ot kenārında ya güneşe kıarşı dürtüne üç gün tura mücerrebdür. [06] Nev' -i diger. Cünāha elli dirhem kündüse yigirmi direm zencān beş dirhem kibrit [07] on dirhem semmü'l-fār iki dirhem uyuza dürtüne eger zahmet iderse yoğıurt [08] yiye yağı kıata dürtüne. Nev' -i diger. Şabūn zencār südüñ toz kıatā bir birine [09] karușdura. Ḥammāmda çıķa dürtüne amma

hayāsına degirmiyē. Nev^ʿ-i diger. Uyuz [10] içün gelger yigirmi dirhem sirke elli dirhem zībaḵ beş dirhem otuz dirhem zeyt yağı [11] cümle ḳaynada ammā zībaḡi soñra ḳata ḥamāmdan çıḳa dürtüne. Nev^ʿ-i diger. Uyuz [12] içün nevk ve şāhdereyi döge şuyın çıḳara ḳuyruḵ yağına ḳatub şışeye ḳoya. [13] Güneşe aṣa ḳoya kırḳ gün tura. Ḥamāmdan çıḳa dürtüne nāfi^ʿ dür. Nev^ʿ-i diger. [14] zerdeçüb zırnīḥ aṣfur ikişer dirhem döge daḡı zibaḵ öldüre ḳuyruḵ [15] yağına ḳata ḥamāma girdükce dürtüne mücerrebdür. Nev^ʿ-i diger. Ereklü uyuz içün [16] zerdeçüb ḳükürd beşer dirhem yumuşaḵ döge ḳuyruḵ yağına ḳata uruna [17] nāfi^ʿ dür. Nev^ʿ-i diger. Artıc gökcesini ḳaynada üç gün şabāḥ dürtüne [29b/ 01] ördücek yemişini ḳaynada üç gün şabāḥ içe sancusu gide. Nev^ʿ-i diger. [02] ḥabbü's-sevdā kibrit ve zībaḵ oldura ḳuyruḵ yağına ḳata ḥammāma girdükce [03] yatacaḵ vaḳit dürtüne üç gün mücerrebdür. Nev^ʿ-i diger. Uyuz içün yumurdayı [04] dele aḡın gidere ḳükürdi döge yumurdaya ḳoya şarusıyla ḳaruşdura [05] aḡzın üzerin ḥamırla ḳablıya furuna ḳoya ḳavura yumuşaḵ döge biraz ḳara [06] zırnīḥ ḳata ḳuyruḵ yağına ḳaruşdura. Ḥammama gire dürtüne terkīb-i Seydī ^ʿAli. [07] Nev^ʿ-i diger. Ḳuru uyuz. Şab bişüre şılk ide ḳükürdle bile döke ḳuyruḵ yağına [08] ḳaruşdura. Ḥammamdan çıḳa dürtüne nāfi^ʿ dür. Nev^ʿ-i diger. Ḳalbe zırnīḥ kibriti [09] yumuşaḵ döge yaḡa ḳata dürtüne. Nev^ʿ-i diger. Uyuz içün acı bādem içi mürdeseng [10] cünāḥa zibaḵ sirke defne tuḡumı kündüse ḳuyruḵ yağına katar. Ḥammāmdan çıḳduḡda [11] dürtüne. Nev^ʿ-i diger. Mürdesengī şırlaḡunla ḥammāmdan çıḳa dürtüne nev^ʿ-i [12] diger. incir yapraḡını ḥammamda dürtüne mücerrebdür. Diger. Ḳoyun sünükun [13] döge sirkeye kata dürtüne nāfi^ʿ dür. Otuz birinici bāb. Demregü içün olan [14] edviyeler beyānındadır. Şulu demregü kim aña āteş-i bārs daḡı derler. Yumurda [15] ḳabını yaḡalar. Döküb eleyeler. Yumurda miḡdārı ḳına ve öd ve sarb sirke bile [16] ḳatar dürtüne nāfi^ʿ dür. Nev^ʿ-i diger. Demregü içün bād-ı busenı sirkeyle ıslada [17] tılā ide bir ince mücerrebdür. Nev^ʿ-i diger. Demregü içün fülful nişādır yumuşaḵ döḡülür. [30a/01] evvel çöze andan üstüne eke nāfi^ʿ dür. Nev^ʿ-i diger. Ḳızıl demregü içün bir pāre [02] keçi yağı eride biraz bellüt aḡacı ḡülü ve biraz ḳatrān ve biraz şeytarac bir birine [03] ḳaruşdura demregüye düрте nāfi^ʿ dür. Nev^ʿ-i diger. Demregü içün şıḡır [04] sidüḡi ile māzuyı ḡal ide düрте nāfi^ʿ dür. Nev^ʿ-i diger. Şabunı döge [05] ḡal ide biraz kireç kata demregüye yuya düрте nāfi^ʿ dür. Şoñra ammā merhemi [06] ḳuru düрте. ^ʿAmel-i seydi ^ʿAli. Nev^ʿ-i diger. Demregü içün yedi dāne yaşıl māzu [07] nār ḳabı beş dirhem ḳına

ve mürdeseng onar dirhem sebidâc üç direm kara [08] şākız ve zamğ-ı ‘arabî onar direm şemtân beş direm bir miqdâr şeftâlû yaprağı [9] kıta elli direm kıyruğ yağı jengâr ve şehdâk ve anzerut üçer direm bey‘a [10] beş direm mecmu‘un döküb eliyeler. Kara şākız yağıyla karuşdura berâber üstüne [11] yakub uralar nâfi‘dür. Nev‘-i diger. Kanțariyun yumușak dögeler şeftâlû yaprağı [12] döge şuyın alub karuşdura ura şulu demre kıoya nâfi‘dür. Nev‘-i diger. [13] Başalü’l-unşûl ĥabbü’s-selâtin ikisin döge yağa kıta ura demregü gide. [14] Otuz ikinci bâb. Ebraş içün olan edviyeler beyânındadır. Turb tohumı [15] ve turāk otı tohumı beşer dirhem bala karuşdurub yalaya nâfi‘dür. Nev‘-i diger. [16] günde beş dirhem üzerlik tohumın bala kıatub yiye mücerrebdür. Nev‘-i diger. Zinhâr be zinhâr [17] kırğ gün sepidân yiye günde beşer dirhem terk itmiye nâfi‘dür. Nev‘-i diger. [30b/01] Kerkes yağın dürteler ebraş gide. Otuz üçüncü bâb. Bahağ içün olan [02] edviye beyânındadır. Kıızıl zırnîğ ağ ĥardal şeytarac her birinden birer buçuğ dirhem [03] jengâr ve kıızıl boya birer dirhem turb tohumı ve kibrit ve yılan boncığı beşer dirhem [04] ağırkırantuzı ve kıuş ikişer dirhem alub dögeler şarb sirkiye kıatalar. [05] Yuğura gice yatacak vakit dürtüne şabâĥ ĥamâma gire yuna noĥud unıyla [06] dürtüne mücerrebdür. Nev‘-i diger. Bahağ içün penç mercân döge şarb sirke kıoya [07] nerede bahağ var ise süre mücerrebdür. Otuz dördüncü bâb. Yaranuñ [08] kıanı dinmese tamar ve siñir kesilse ânuñ kıanı dinmek içün deviyeler beyânındadır. [09] Kıremidi kıızdura şarb sirkeye bırağa kııkarub yine kıızdura ba‘dehu yumușak [10] döge şuyla ağzun yaranuñ yuyalar. Üstüne eke mücerrebdür. Nev‘-i diger. Kıremidi kıızdura [11] şarb sirkeye bırağa yine kıızdura döge bir dirhem zâc ile mazu [12] kıta yarayı yuya üstüne ura nâfi‘dür. Nev‘-i diger. Şarb sirke birle yarayı yuya [13] mazu ve zâc yumușak döge tamar üstüne ura kıan dine mücerrebdür. Nev‘-i diger. [14] Taşşan yünü ve şıgır yünü sirke zeyt yağı yumurda şarusı hep karuşdura [15] merhem gibi ide tamar üstüne ura mücerrebdür. Nev‘-i diger. Adam saçın göyündüre [16] esfidâcla üzerine ura bağlaya. Nev‘-i diger bir dirhem kerdâş [17] buçu dirhem jengâr yumușak döge üstüne eke kıoz döge mücerrebdür. Nev‘-i diger. [31a/ 01] yara bitmek içün zac göyündüre gâr-ı hindiye kıata yumușak döge yaraya [02] eke yarayı bitüre. Nev‘-i diger. Zırnîğ göyündüre kırec kıata berâber ola döküb [03] üstüne eke kıan tura. Nev‘-i diger. Zebedü’l-baĥr ve ĥubâr-ı ĥadîd onar dirhem birbirine [04] karuşdura. Tamar üstüne ura kıan dine. Nev‘-i diger. Kıalbe siyâĥ daruyu [05] döge

řamar űstűne eke řan dine. Nev[ ] -i diger. Bir buřuř unı mermer unı degirmen [06] tozu űstűne ekeler mŗcerrebdŗr. Nev[ ] -i diger. Demir tavalı yumuřak ide eleye eke [07] řura. Nev[ ] -i diger. Evvel ağızı űstűne sirkeyle zāc dŗrte degirmen tozun [08] yumurdayla řaruřdura ura nāfi[ ] dŗr. Nev[ ] -i diger. řan dutmağıřűn řalbe jengar [09] yumuřak dŗge řamar űstűne ura řura. Nev[ ] -i diger. Zac řemen egir bunları [10] yumuřak dŗgeler. Degirmen tozu řata cŗmle berāber ola řamar űstűne eke mŗcerrebdŗr. [11] Nev[ ] -i diger. Zāc demmŗ' l-ařaveyn lŗbān-ı gŗnlŗk milh-i mercān toz sŗlŗkŗ zırnŗř [12] cemŗ[ ] -i berāber ola dŗge űstűne eke řan diŗne Nev[ ] -i diger. Zāc-ı kıbrıs [13] ve milh-i enderānŗ ve kendir tořumı demmŗ' l-ařaveyn ve gāriřűn hep berāber ola yumuřak [14] dŗgŗlŗr řamar kesilse ya yaradan kan ařsa bu otları űzerine uralar [15] nāfi[ ] dŗr. Nev[ ] -i diger. Kirec ve zāc-ı kıbrıs ve mařmŗde řardāř řanı berāber ola. [16] dŗgeler. Eski penbe ile yaraya uralar řan diŗne. Nev[ ] -i diger. řabr [17] uřkur ve demmŗ' l-ařaveyn ve řıl-ı řanřār ve ařafiye berāber olalar dŗgeler. [31b/01] řamar kesilse řān řurmasa bu otları ura řan řura. Otuzbeřinci [02] bāb yara oŗulmasınŗ edviyeleri beyānındadır. Māzu on dirhem [03] bir denk demmŗ' l-ařaveyn beř dirhem yumurda řabı beř dirhem dŗge yaraya [04] ura mŗcerrebdŗr. Nev[ ] -i diger. Zāc gŗyűndŗre dŗkkān-ı hindiye kata yumuřak dŗge [05] yaraya eke, bitŗre. Nev[ ] -i diger. Kırpŗyi tutuna řiři gide istiskā řiřine [06] dařı eyŗdŗr. Nev[ ] -i diger. Yara nařır olub řiř olsa yumurda ağını ura. Nev[ ] -i [07] diger. Yara řiř olsa helmŗd ve řiriř ve řivid yumurda ağıla řaruřdura [08] yaranŗ űstűne ura nāfi[ ] dŗr. Nev[ ] -i diger. Bu yağı yaranŗ zařmetin sancusın [09] giderŗr. Zeyt yağı ferfiyűn gŗnlŗk mařtakŗ ķunduz řařağı ile ķaynada [10] dŗrte nāfi[ ] dŗr. Nev[ ] -i diger. řarbeķ incir ikilŗ'n melik řatm arpa unı sŗdle [11] biřŗre řılā ide mŗcerrebdŗr. Nev[ ] -i diger. Yarayı tiz bitŗrŗr azār řab-ı rātiř [12] teri ellişer dirhem bura ve řab otuz dirhem anzerut yigirmi dirhem [13] cem[ ] -i dŗgeler yaraya ekeler mŗcerrebdŗr. Nev[ ] -i diger. Havalanmıř yaraya řatrān ısıcak [14] idŗb űzerine ura nāfi[ ] dŗr. Nev[ ] -i diger řavaalanmıř yaraya zift [15] řam sařızı zeyt yağı biraz mum bunları eride űstűne ura mŗcerrebdŗr. [16] Nev[ ] -i diger. Mādde űstűne ura nāfi[ ] dŗr. řızıl boya arpa unı řiriř [17] řaruřduralar bulamac gibi ola māddeye ura. Nev[ ] -i diger. Sŗcŗ mŗrebbe sirke [32a/01] mŗrebbe řiriř unı bir birine řaruřdura biřŗre yaķu ide mādde űstűne [02] řılā ide mŗcerrebdŗr. Nev[ ] -i diger. Yaranŗ űli etin giderŗr pāk eyler jengār [03] 'ırāķ aķ gŗnlŗk ķara boya dirdem řozı hep berāber ola yaķu idŗb [04]

urular Һanāzire ve nāşıra ve ğayrī yaşlara eyüdü. Yenür ve sevindürür [05] tez oñdurur. Nev‘-i diger. Nāşır gidermek çün mücerrebdür. Kākya zırnıh siyāh [06] kireç ve Һalbe keşire her birinden beşer dirhem döge sirkeye Һata Һıram-ı yelün [07] Һoşa yaķu ide nāşırı giderür mihresin Һoparur. Nev‘-i diger. Derüz bitürmek çün [08] anzerut ve lefākiye ve aķ köndür berāberle merhem idüb yaraya ura eger [09] yaranuñ eti naşırlansa bitmese bu edviye tiz bitürür yenür ve ve ölü eti giderür [10] Nev‘-i diger. Nāşır içün yılan yağı Һoķar tavşān zeyt yağı merhem ide ura [11] Nev‘-i diger. Şoğanı Һavura şıgır yağıyla merhem ide cıvana yaraya ura nāfi‘dür. [12] Nev‘-i diger. Çam ağacın Һaynada yağın ala erkek şışek Һuyruğuna Һaruşdura [13] şol Һadar uralar kim aķ ola merhem gibi ola yaraya ura nāfi‘dür. ‘Amel-i Seyyid ‘Ali. [14] Nev‘-i diger. Yaranuñ sancusun gidermekçün ısı etmek ura nāfi‘dür. Nev‘-i [15] diger şoğanı bişüre mumla merhem idüb yaraya ura. Nev‘-i diger. [16] Taşanı pişürüb yaraya ura nāfi‘dür. Nev‘-i diger. Ekşi Һamiri bişüre üstüne [17] tuz eke yaraya ura nāfi‘dür. Nev‘-i diger. Eger cerāhat Һuru Һuru şızlasa [32b/01] Cig yumurda şarusın za‘ferānla Һaruşdura yaķu ide ura hemān sākin [02] ola. Otuzaltıncı bāb. Şāf edviyeler beyānındadır. Buña şāf-ı me‘mūn [03] dirler. Zencebīl iki dirhem sa‘d-i rūmī iki buçuk dirhem vec üç dirhem [04] Һasnı çavşır ikişer buçuk dirhem seğbih Һabb-i nīl ikişer dirhem şahm-ı Һanżal bir buçuk [05] dirhem çörek otı altı dirhem tirīd dört dirhem Һatmi çiçeği bir dirhem babunec [06] iki besbayic altı dirhem ikilü’n melik üç dirhem milh-i hindī iki dirhem zift [07] rūmī on beş direm yakartu iki direm zerdalü çekirdeği seksen direm [08] zebibasun yüz yetmiş direm zīnüz Һadar şāf ide getürene nāfi‘dür. [09] Nev‘-i diger. İç ağrısıuçün şāf ide getürene zencebīl sa‘d reyħān tuħumı [10] kemnūn bunları döge Һıvāma billahi getüre lübān maştakī Һata andan şāf [11] ide. Nev‘-i diger. Şāf ide Һasnı milh-i hindī onar dirhem cebel-i neheng on [12] dirhem zift elli dirhem bal uķdesiyle şāf ide getürene nāfi‘dür. Nev‘-i diger. [13] Şāf-ı süheyl Һabz açmāğa nāfi‘dür. Bura milh-i endārānı şaķumuniya zehebin [14] mişvā sükkeri aşfur bunları berāber döge şāf ide nāfi‘dür. Nev‘-i diger. [15] belde ağrı olsa giderür ve şaf bir dirhem Һasnı dört çekirdek ğāriķūn [16] dört çekirdek cündibidester dört çekirdek ğünlük beş çekirdek besbāyic [17] beş çekirdek toħum-ı Һantal beş çekirdek kebere dibi Һabı on çekirdek maştakī [33a/01] zencebīl Һalye anisūn beş dirhem toplaķ yirmi altı çekirdek rāziyāne yedi [02] çekirdek Һara saķız iki çekirdek çekirdeği çıķmış aķ üzüm yüz elli dirhem [03]

yağır tevali iki çekirdek çörek otı yigirmi çekirdek bunları döğüb şâf [04] ideler nâfi' dür. Nev' -i diger egir mül günlük zencebil dârçîn kıranfil hübbü's-selâîn [05] kıarga dülegi za' ferân afyon çörek otı hep ikişer dirhem bura iki dirhem [06] kemnün üzerlik tuhumı anisün bûy-i kerfes tevâli altışar dirhem zerdalü çekirdegi [07] çekirdegi çıkmış kıara üzüm bunları döge kıaruşdura şâf ide mücerrebdür. [08] Nev' -i diger. Bu şâf kııl kıurdun giderür. Maķ' addan gelür. Efsentin lebân-ı yafşân [09] ikisün döge şâf ide götüre nâfi' dür. Otuz yedinci bâb. Sivil için [10] olan edviye beyânındadır. Ay yenisinde düze ne kıadar sivil var ise ol kıadar [11] arpa pişüre tuzlaya iplige dize aş kıoya ammâ düzerken arpa ve tuzı üzerine [12] birer ihlâş okıya. Nev' -i diger. Hıyyü'l-âlem düрте sivil def' ola. Nev' -i diger [13] Sivil için anzerutı balçık gibi eyliye yuya üstüne ura. Nev' -i diger. Sivil için [14] zırnîh-i zerd zırnîh-i siyâh kalye ahsek beraber ola kıaruşdura yumurda ağına ura [15] nev' -i diger. Mazu zırnîh-i zerd zernîh-i siyâh akabaka yumurda ağına [16] kıaruşdura sivil üzerine ura. Nev' -i diger setmü'l-gâr ahek keşire bir dirhem [17] düzeler sivile uralar ve nâşıra daği eyüdür. Ammâ yigirmi dirhem kıana kıoşa. [33b/01] Nev' -i diger. Sivil büyük olsa setmü'l-gâr bir dirhem zibaķ üç dirhem [02] böğrek yağı zeyt yağı zencâr iki dirhem cümle döge bu üçüsün eride bir birine [03] kıata merhem ide büyük sivile ura. Otuzsekizinci bâb. Merhem-i edviyelerin [04] beyân ider. Buña merhem-i ĥal derler. Cemî' -i zaĥmeti giderür. Zeyt yağını elli dirhem mürdeseng [05] yigirmi dirhem zerdecü iki dirhem nûr-i maĥrûķ beş dirhem cümle döküb kıaruşdura [06] merhem ide yaraya ura yaranuñ şişin giderür. Nev' -i diger. Helmud çivid yumurda [07] ağıyla kıaruşdura yaraya ura. Nev' -i diger. Merhem-i kıaşşâb böyrek yağın eride biraz [08] havacevve kıoya andan bunları kıoya zamğ zırnîh zift-i camîz kıaynada elinde ĥal ide [09] yaraya ura amma biraz maştaki günlük kıata. Nev' -i diger. Merhem-i sulţân-ı keşire yigirmi dirhem [10] veşak on iki direm lebâncu on direm cümle döge aşılđa od üzerinde [11] kıaruşdura merhem ide yaraya süre. Nev' -i diger. Merhemü'l-naĥl kim cerâĥatleri [12] bitürür ve sünûk üstünde et bitürür ve yarada şiş olsa giderür yel için [13] eyüdür. Ve eski yarayı bitürür şiķaķı bitürür od yanığına eyüdür. Ve sülûk [14] soğına eyüdür. Ve şuferde şiş olsa giderür sancusun giderür ve kıanķı [15] yaraya kim şovuk geçe ağrıyı gidere. Terķib budur yüz elli direm ĥınzır yağı erimiş [16] ve yetmiş direm eski zeyt yağı dörtyüz elli dirhem mürdeseng döğülmüş alınmış [17] ola dörtyüz elli kıalkaţân bunları döge bir şiyye

ķoyalar doņuz ve zeyt [34a/ 01] yağın od üzerinde ķaruřdura ol edviyeye ķořa ve ĥurmābudadınuñ [02] şuyıyla az az edviyeye ķaruřdura kā kim mrdsengi yaķmıya tā ķıvāma gelince [03] ķaruřdura andan indre ķabından bir ķaba ķoya isti' māl ide nāfi' dr. Nev'-i dige. [04] esfidāc od yanığına eydr. Yara stnde deri bitürmek merhemi. Nev'-i [05] dige. Benefře yağı yüz elli dirhem esfidāc elli dirhem aķ mm yüz dirhem [06] merin on iki direm hep dge yağla ķaynada mm eride ķořa bir ķaba ķoya [07] yaraya ura menfaāt bula. Nev'-i dige. Merhem-i calinus bu merheme gök merhem derler. [08] cerāĥatlerñ hevāsın giderür terkīb budur iki yüz yetmiş dirhem mürdeseng yumuřaķ [09] döge eliyे öz dirhem eski zeyt yağı dört yüz elli dirhem sciden ve yumuřaķ [10] sirke bunları yap yap od üzerinde ķaynada tā kim rengi ķarara andan isti' māl [11] ide menfa'at okđur. Nev'-i dige. Merhem-ı zencār. Terkīb budur kim cerāĥatlardan [12] elemi giderür yavuz başlara l et olsa giderür eyu et bitürür ve dkeli [13] zaĥmeti giderür. Aķ mum otuz dirhem ām řāķızı otuz altı dirhem çekirdek [14] on iki dirhem eski zeyt yağı yüz elli dirhem jengār 'ıraķı yigirmi dört dirhem ve [15] çekirdeği sezāb suyıyla eze mm ve saķız ve zeyt yağıyla eride jengārı aña [16] ķata tamām ķaruřduđdan soñra oddan indre řuda isti' māl ide řifā ola [17] Nev'-i dige. Merhem-i selikn yaranuñ üstünde et bitürür ve cerāĥatları ķaruřdurur. [34b/01] tezcek yarayı bitürür. Aķ merhem yigirmi dirhem arınmış toņuz yagđı ve zift ve [02] zırnıĥ onar dirhem bu otlar ķadar iki zeyt yağı yigirmi dirhem şığır buźāđđısı [03] yağı ķata mmı yağı ve zifti zeyt yağıyla eride. Zırnıĥ döke üstüne ķoya [04] ķaruřdura indre soñra isti' māl ide. Terkīb budur. Merhem-i kirec menfa'atı [05] oldur kim yenr başı giderür ve yanmış etleri giderür řāđ et bitürür. [06] ĥāř kirec ala yedi kez kirec üzerine řu ķoya ķaruřdura dağı şubter döge [07] soñra kireci ķuruda otuz dirhem girce ķuruda otuz dirhem girce yigirmi dirhem selikn ve şarı mm [08] yigirmi dört dirhem zırnıĥ yigirmi dirhem bezir yüz dirhem beziri mmla eride soñra [09] bu otları ķoya ķaruřdura isti' māl ide nāfi' dr. Nev'-i dige. Merhem-ı daĥliyn [10] menfa'atı oldur kim cerāĥatleri bitürür ve řıķāķı giderür ve ĥināziri ĥalleder. [11] ve bavāřırı giderür terkīb budur. Ayva ekirdeđi ve keten toĥumu ve ĥaťmi toĥumu ve boy ve [12] perberem taĥumu her berinden yetmiş beşer dirhem merdeseng yüz elli direm dögeler eleyeler [13] ikiyüz yigirmi beř dirhem zeyt yağıyla ķaynadalar ķıvāma gele isti' māl ide. Nev'-i dige. [14] merhem cānib-i jeb menf'atı odur ki cerāĥatlere yarar ve irin ceker yavuz [15]

başları giderür terkibi budur. Mum ve acı şakız yüz ellişer dirhem çām şakızı [16] yüz otuz yedi dirhem ve zeyt-i atik üçyüz dirhem cümle od üstünde kaynadalar [17] otuz altı dirhem büre-yi ermeniye ānuñ üstüne koyub kaynadalar oddan indüreler [35a/01] şoğunca karuşduralar isti' māl ide nāfi' dür. Nev'-i diger. Merhemü's-sāzene. [02] menfa'ati oldur kim am' ānuñ tezviciñi giderür ve zekerden illeti giderür. [03] şakākı giderür ve ne kadar 'illet-ı şafrā var ise bu merhem zāyil eyler. Terkibi [04] budur. Benefşe yağı gül on ikişer dirhem beşer dirhem ak mum yağları mumla [05] eride andan esfidāc-ı raşşāş ve sāzenc ve tīn-ı ermeni her birinden ikişer [06] dirhem afyon-i mışrī buçuk dirhem bu otları şoğutınca karuşdura soñra isti' māl [07] ide. Nev'-i diger. Bu merhem cerrāriyyin merhemidür. Menāfi' i oldur kim cümle cerāhatleri [08] oñladur. Eski marazlara eyüdür. Kuluncı ve bevāşırı giderür ve hınāziri giderür [09] ve nāşır olmuş başları giderür ölü eti yer ve şāğ et bitürür. [10] ve deriyi kablar ve yaralarda ağırsa sakin eyler terkib budur. mūm [11] emlec ve belilec ve zerāvend-i taviñ ve günlük altışar dirhem mürdeseng tokuz [12] dirhem sirke içinde hall ide ve bākī edviyeleri koyalar yigirmi dirhem benefşe [13] yağıyla pişüre şifā ola. Nev'-i diger. Merhem-i kāfūr. Menāfi' -i oldur kim od [14] yānıgına eyüdür ve şāru başlar kim oğlancuklarda olur giderür eli [15] ayağı yaralasa eyüdür ve gövdeyi harir eyler ve mak' adda şakāk olsa [16] kāsıkdan anı giderür ve şāri şuvākın başlara yarar ve kanķı yara kim od gibi [17] issi ola ānı sakin eyler terkibi budur. Benefşe yağı elli dirhem ve habbū'l-fār yağı [35b/ 01] otuz dirhem ak mum elli dirhem kāfūr beş dirhem nişādır on dirhem mūmı [02] yağlarla eride kalanın üzerine koya karuşdura nāfi' dür. Nev'-i diger [03] merhem-i hal ya' ni sirke merhemi menāfi' i oldur kim od yanakların ve yavuz başları [04] giderür ve çok çıkān çibānlara eyüdür. Terkib budur mürdeseng yüz dirhem [05] döge yüz dirhem zeyt yağı yüz dirhem şarp sirkeye mürdesengi koya ol kadar [06] karuşdura kim koyı ak ola andan isti' māl ide. Nev'-i diger. Merhem-i şirgün. [07] Ak mūm zırnih cem' ide yaraya uralar nāfi' dür. Nev'-i diger. Bu merhem yaranuñ [08] kanın diñdürür ve çürük etin yer şāğ et bitürür terkib budur. anzerut [09] silikon frengi esfidāc-ı kerşā zer-i böğrek yağı onar direm zengār altı buçuk [10] dirhem vaşak beş dirhem çāvsir beş dirhem şem' beş dirhem zeyt yağı yirmi dirhem [11] nāfi' dür. Nev'-i diger. Merhem-i cāzib rūgankāv yigirmişer dirhem zeyt yağı yigirmi dirhem [12] vaşak zamg şānavber mūm on dirhem zeyt yağıyla karuşdura zāc-ı kıbrıs on [13] dirhem bu

otları  ar  dura merhem ide s re. Nev -i diger. Eski keten bezini [14] duta yara a du u yere d ze   y ya ını ı ıde dudulmu  keten bezini ya a [15] bıra a  andan yaraya ura ey  ola. Nev -i diger. Merhem-i sult n. Oldur kim yaraya [16] s re. N fi  d r. Va ak be  dirhem leben on dirhem ke ire yirmi dirhem zerde [17]   b on dirhem d ge bunları ı lada  ar  dura merhem ide a a s re. [36a/01] s dle vey   uyla ı lada. Otuz   nc  b b. Adamu    sı ı [02] yarıl a  anu   il c n bey n ider. H  let 's-s ' leb d ge     ab h [03] b lla yed re. Nev -i diger.   su  yarıl a kehlec   ı a  uyından bir  a u  ı e [04] der h l tebe n fi  d r. Nev -i diger sirkesi d ge bala kata    g n yiye. [05] Nev -i diger. Gezm zu ve n r  ab  yum  ak d ge eke n fi  d r. Nev -i diger. [06] La  l   n   m sa ız  d ge   n  n fi  d r. Nev -i diger. La  l   n m rdeseng [07]  adef ber ber ola d ge eke n fi  d r. Nev -i diger. Adamda dem olsa [08] kehlec  d ge ba ına t l  ide n fi  d r. Nev -i diger. Adamu    sı ı yarıl a [09] g cense ala   n  t t b   derler.  aynada    g n ı e der  l bite m cerrebd r. [10] Nev -i diger. La  l   n-i ermeni d ge  st ne ura n fi  d . Nev -i diger. [11] La  l   n kert    helmiyun d ge yumurda  arısını ya lıya  ar  dura merhem ide [12]  ır ınc  b b. T 'un  ı armı  adamu   il c n bey n ider. A   ada [13] t 'un  ı sa keten to umu d ge sirkeyle  ar  dura  st ne ura.  ır  [14] birinci b b. Adamu  sid  i dutul a  anu   il c n ider arpa [15] un  kızıl boya  atmi ot .  ı ır yo urdu. Bunları  ar  dura ya u ide [16]   sı ına ura. Nev -i diger.   r b-  heyl n ve   r b-  a  l ı  rmek [17] gerek. anisun r ziy ne to um-  kemn n to um-    vun bunları  aynadub  uy n [36b/01] balla ya  ekerle veya   r b-  hasek veya   r b-  bah l ile ı  re  ı d s  [02] bal nu ud  uy  ki  r  orb s   o anla ve  arım a la  alg m ve hely n [03] ve kerde  orb s  yed reler n fi  d r. Nev -i diger. S d k t tulma  [04] har retten olur.   r b-  hasek ve   r b-  bah l ve   rb z  uy   eker [05] h y r to umu ve   rb z to umu ve to mekan to umu s dle ya  ekerle ı  rmek gerek ve h y r [06] ve m rul ve   rb z yimek n fi  d r.  ır ınc  b b.  ele  'l-bev  ı  n olan [07] edviye bey n ndadur. Misk to la   u t m rr ust udus kemn n [08] g nl k ma  c n eyley b yemek gerek bu otları d k b kelbe  ekerle y  itrafil [09]  af rle ya  ekerle ve   y ya ıyla  o ub yemek gerek ve  ı  lara bu a ı [10] otlardan  o ub yiye amm  ek er  um k ve  oru  a ı yiye nev -i diger [11] ey d r. Zenceb l on dirhem bal elli dirhem  ar  dura her  ab h yiye [12] Nev -i diger. C ndibidester afyon d r  n as run onar dirhem s nb l [13]    dirhem ma taki g nl k be er dirhem f lf l m rr kust elli er

dirhem zağferāñ [14] iki dirhem dögeler balla ma‘cūn ideler her şabāh mişkāl yiyeler. Kırk [15] üçüncü bāb. Yarekān rencinūñ edviyelerin beyān ider. Yāyla çiçeği kaynadalar [16] her şabāh bir mişkāl içeler açıla bir dirhem zağferān karuṣdura içe [17] gāyet nāfi‘dür. Kırk dördüncü bāb. Uçuḳ dutanuñ edviyesin beyān [37a/01] ider çetük etin yedüre veyā ṭonuz ödün içüre veya eşek etin yedürelər. [02] Kırk beşinci bāb. Adama bit düşse edviyelerin beyān ider. İt [03] hıyārını döge şuyın ala una karuṣdura bedenine ura andan gömlegini [04] çıkara ol it hıyārınıñ şuyına bandura şıka giye bitden kırtula. [05] ol yağı dürtündükden soñra kibrid ya zırnīh yā zencefir tütüzeler mücerrebdür. [06] Kırk altıncı bāb. Maḥmūdenūñ şerrin def‘ itmek edviyelerin beyān ider. [07] fekā şerbeti içe yā bezīr-i ḳaṭuna içe şekerle ḳaṭuna daḥi eyüdü yūregi [08] sürer ılıcaḳ şu içe daḥi kısa andan it üzümünü eze içe sonra [09] şıḡır yoḡurdını içe maḥmūdenūñ şerrin def‘ ider tekrār tecrübe olunmuṣdur. [10] Kırk yedinci bāb. Semizlük içün olan edviyeler beyānındadır. Kebere köki [11] penç zenib penç’l-kelb ya‘ni it hıyārı dibi bunları ḳaynada ḥuḳne eyliye [12] ‘amel ide nāfi‘dür. Kırk sekizinci bāb. Nıḳrīş içün olan edviyedür. [13] Nıḳrīş oldur kim barmaḳda çıkar yer gider şām incirini yumuṣaḳ döge [14] şabunla gene döge merhem gibi eyliye ura amma havanda dögmiye çām [15] ağacında döge destesi daḥi çām ola nāfi‘dür. Kırk ṭoḳuzuncı [16] bāb ademuñ bedeni gicise ḳaşınsa dāyım on beş dirhem hıyār-ı şenbe [17] aşılda şabāh içe sākin ola gecesi. Ellinci bāb. ‘Avrat oḡlān ṭoḡırmıya [37b/01] daḥi sancu dursa anisun şuyın ḳaynada bala ḳata içe şifā ola. [02] elli birinci bāb. ‘Avratuñ ḥayız ḳanı dinmese kehrübā döge [03] üç gün limūn şuyula içe ḳanı kese soñra bunu düze helileyle belile [04] kehrübā’ döge bilmegi tesīre bu otları yiye andan ḥall-ı niyet döge zeyt [05] yağıyla karuṣdura buña bulaya getüre ḳān dine. Nev‘-i diger. Ḥayz [06] ḳānın gidermekçün şab zāc māzu vec bunları döge buna bulaya [07] getürene ḳanı dine. Elli ikinci bāb. ‘Avratuñ ḥayz ḳanı gelmese şoḡan [08] ḳabuḡı kıızıl boya üç gün içile içe ḳān dine yaḥūd çörek otın [09] ḳaynada döge üç gün içe ḳalan dersin üç gün tenine dürtüne [10] Nev‘-i diger. Ḥayz ḳanı gelmese. Nārenc ḳabuḡı egiri yumuṣaḳ döge bir nāzik [11] yere ḳoya getüre derḥāl ḳān gele. Nev‘-i diger. Şarımsāḳ ḳara üzümü döge [12] yerine ḳoya ‘avrat getüre derḥāl ḳān gele. Nev‘-i diger. Acı bādem yağı [13] getüre ḳān gele her kim bālīḳ ödün içse ḳān gele eger ‘avratuñ yüzine [14] çift düşse hayy’ül alem döge şuyın çıkara esfidāc ile eze gice [15] yüzine ṭılā ide. Elli üçüncü bāb. ‘Avratuñ oḡlān yeri

taşra [16] gelse çiriş yüzün lebân-ı maştakî mûmla bunları karşıdura turp gibi [17] getüre ne zâc mürr zencebîl kış fülful yabân yoncası tohumu kim kabkara olur. [38a/01] hem bu otların şuyın içe nâfi'dür. Dağı 'avratın ayağın yukarı kaldura [02] ayakun başına yağa ammâ zeyt veyâ şirilağün yağı dürtte yerine ura [03] Elli dördüncü bâb. 'Avratın oğlan yeri taşra gelse mazu anzerut [04] lübân maştakî mürr-i şafi bunca helile emlec döge bununla getüre nâfi'dür. [05] Nev'-i diger. Oğlan yeri taşra gelse kıl kız yaprağını ve sumakı [06] kaydada bu buguna otura Ayağını yukarı kaldura ve kalkân yaprağını kaydada içe [07] yerine ura. Elli beşinci bâb. 'Avrat yüklü olmasa ânuñ edviyesi [08] beyânındadır nefi döge şarâbla hıķne ide kaydada şuyın süciye kıta hıķne [09] ide üç günden sonra eri yanına vara hâmile ola. Nev'-i diger. Oğlan [10] olmak şaf ide oğlan yerine getürene zencebîl maştakî vec lübân [11] karanfil cevz cümle beraber ola şaf ide iki ayağın yukarı ide cem' ola [12] hâmile ola. Nev'-i diger. Oğlan olmak için menevşe yağı kara ödi [13] karşıdura yükle bu nâfi'dür getürene. Nev'-i diger. Oğlan çün çoğana [14] bal karşıdura 'avratın oğlan yerine şaklar nâfi'dür. Nev'-i diger. [15] Oğlan çün haşîş toz-ı pāk kana keten çöbiyle getürene nâfi'dür. [16] Nev'-i diger. Oğul kız olmağ çün tonuz eğir şıgını kavura göme [17] ısıcağla getürene derhâl hâmile ola. Nev'-i diger. Oğlan çün [38b/01] haşîş döge kaşuğına yağı ide ve dağı nâzik bize kıya fercine [02] getürene eriyle cem' ola derhâl hâmile ola. Nev'-i diger. Oğlan [03] olmağçün zibak vec beşer dirhem zencebîl kara üzüm az olursa üzüm [04] yigirmi beş dirhem ide nohūd deküli şaf ide hâtün kişi getüre nâfi'dür. [05] Nev'-i diger. 'Avratın oğlan olmasa kırd ve tavşan ödlerin [06] karşıdura bir arpa eğir müşk cümlesin ma' cün ide. Hayızdan pāk [07] oluncağ fercine getürene eri birle cimâ' ide hemândem yüklü ola [08] Nev'-i diger. 'Avratın oğlan olmasa kırlanguç bişer dirhem ağı [09] şekerle karşıdura yumuşak döge üç gün isti'mâl ide er ve 'avrat [10] ekşiden şakınalar. Nev'-i diger. Eger 'avrat oğlan olmasun dese [11] bir dirhem çivid şaf ide getürene yine her giz oğlan olma. Elli [12] altınca bâb. Bir kimseyi sancü dolsa terkib budur. Kemnünı kaydada ayaza [13] kıya kıra karşı kaşuğla içe sancusun kese. Elli yedinci bâb [14] bir kimsenün şafrası taşra çıkısa bâbuneci bişüreler şuyın içüreler [15] biraz şeker ve bir päre maştakî kıtalar andan içeler ve dağı şafrası bâbunec [16] şuyula yuya ayruğ çıkmıye. Elli sekizinci bâb. 'Avrat oğlan toğururken [17] şızılansa andak sünükını şıgır terisin ikisin göyündüre gül şuyula yögura [39a/01] 'avrat başına dürtte

derhāl oğlān toğa mücerrebdür. Elli toközuncı [02] bāb. Mersin yaprağınıñ hāşşası oldur kim mersin yaprağın kaynada [03] evvel döge yağla kaynada başına duta sâc bitürür. Altmışınıcı bāb [04] Kara çetük yüregın kuruddur sine şarub kendüde getürse düşmān [05] helāk ola. Altmışbirinci bāb. Hūnnām içün olan edviye budur. [06] setmü'l-gār zırnıñ ikisin hall ide hūnnām içün yedüre andan soñra [07] bitürmek çün gayrī merhem ura. Altmış ikinci bāb. İstifrāk [08] ettüren edviye beyānındadır. Kavun ve kökünün kabuğı turp kökünün [09] kabı turāk otunuñ kabı razıyāne kökünün kabı tatlu bādem kökünün kabı [10] tuzsuz erişte şorbası bişüreler yedüreler andan bu zıkr olunan [11] otları dögeler kaynadalar şuyın içüreler istifrāk itdürür. Altmış [12] üçüncü bāb. Yaralı kişi hammāma girmek ahvālin bildirür sıvık çām [13] şākızını yaraya ura ve bir pāre bezi sıvık çām şākıza batura ānuñla [14] yarayı şara hammāma gire nāfi'dür. Altmışdördüncü bāb. Zekere tılā [15] idecek edviyeler beyānındadır. Bu edviyeleri zekere galiz [16] ve kāyim olur ya'ni yoğun ve muhkem olur. Huşuşen şol ıssı otları [17] yemese ve huqneler idinmiye ol kişilere bu tılā gerekdür. Cimā'in lezzetin bildirür. [39b/01] nergis ve şoğan ve āķırķārḥā ve kızıl üzüm çekirdegi bu cümleñ [02] rub'unca hindistān kozi içi havanda dögüler andan hācet ve kaynada [03] evvel ısıcağ şuyı zekere ura ura yuya soñra ocağa karşı [04] bu otlardan tılā ide gāyet galiz-i kāyim eyliye kim vaşfa gelmiye tekrār [05] tılā etse ziyāde gılzet hāşıl olur. Nev'-i diger. İki dirhem penbe [06] çekirdegi bir denk hindistan kozi içi cümle dögeler andan rāzıkī [07] üzüm şuyı kaynadalar tā kim kuvet şuya çıka andan bir tarafa koya [08] kaynada zekere tılā ide tā kim 'acāyib göre. Nev'-i diger. Belesān yağı bir dirhem [09] hindistan kozi içi buçuk dirhem döge ol yaga katub karuştura [10] andan hācet vaqtinde tılā ide 'acāyib göre. Nev'-i diger. Ferfiyūn buçuk [11] dirhem 'āķırķārḥā bir dirhem ve bir buçuk denk hindistān kozi için dögeler [12] vaqt-i cimā'ada yağla zekere tılā ideler 'acāyib göreler. Nev'-i diger bura [13] kil-i ermeni mürdeseng birer dirhem buçuk dirhem hindistān kozi bu cümle sahk [14] ideler rāzıkī üzüm şuyı kaynadalar tā kim qarışa andan hācet vaqtinde [15] tılā ide 'acāyib göre. Nev'-i diger. Kaşib-ı kebīr meryem göbegi bi-lā tuz [16] derbās beşer dirhem maḥmūde buçuk dirhem yumuşak döge berāber zeytle kaynada [17] zekere tılā ide başına sürmiye nāfi'dür. Nev'-i diger. Eger bir kimsenün [40a/ 01] zekeri süst olsa bir pārre kāsın dişi ola hācet vaqtinde bir [02] pāre zekerün delüğine şoka tiz kıvāma gele. Nev'-i diger. Bir kimsenün [03] zekeri

süst olsa cimā‘a kâdir olmasa gügercin yumurdasin toñuz [04] yağına katub zekerine düрте cimā‘a kavī ola. Altmış beşinci bāb [05] ‘Anber düzmek şıfatın bildürür. Şıfat-ı ‘anber-i ebyāz sünbül on dirhem [06] Sa‘d ikiyüz dirhem benefşe dört yüz dirhem dögeler bir birine karşıduralar [07] ‘anber olur. Şıfat-ı gül-i ‘anberī. İki yüz dirhem benefşe dört yüz dirhem [08] kırı gül döge bir birine karşıdura. Şıfat-ı ‘anber sandal benefşe sekiz [09] yüz dirhem ‘aşfūr çiçeği ısladub ānuñ şuyıyla benefşeyi ıslada soñra [10] güneşde kırıda ögüde ‘anber olur. Şıfat-ı şaru ‘anber. ‘Amel-i hācī [11] Bekir b. İbrahim kırı gül altıyüz dirhem benefşe iki yüz dirhem merzengūs [12] döge yumuşak ögüde ‘anber olur. Şıfat-ı ‘anber-i fitil. Lāden beş [13] dirhem sünbül iki dirhem sa‘d beş dirhem benefşe beş dirhem gül iki dirhem keşire [14] iki dirhem cümlesin döge mūrī on dirhem. Şıfat-ı fitil- ‘anber. ‘ūdū‘l [15] kaḥḥārī iki dirhem ak şandal dört dirhem müşk-i ḥālīs bir denk sünbül-i hindī [16] bir direm döl müşk bir buçuk direm sa‘d üç dirhem şeker bir buçuk direm keşireyi sepid [17] iki dirhem ‘anber bir dirhem mi‘ā-ı sā‘ile bir dirhem bu otları döge eliye [40b/01] bir birine kâta ve güllāb birle fitil eyliye ve denegi kemer eyliye bala kâta yumuşak döge [02] karşıdura fitil eyliye. Altmış altıncı bāb. Müşki edviyelerin bildürür [03] tatlu bādem yirmi dirhem şem‘ elli dirhem zeyt yağı bir vuḳiyye bunları bir birine [04] kâta kâynada limūn şuyın üstüne şaça koḳusun kese eger limūn bulunmazsa [05] sirke ola veyā nārenc ola koḳusun def‘ ide andan ol yağı sık bezden [06] süze. Andan ḥaṣṣilebān maṣṭakī ḥālīde beşer dirhem ḥālīde beşer dirhem [07] lifden on dirhem sa‘d beş dirhem ‘anber-ı ḥām-i müşk ḥālīs birer mişkāl bunları [08] döge zeyte kâta tagar yağını dūd-ı rufḡı evvel ıslada içini erçeye yuya [09] kırıda döge bunları zeyt yağıyla karşıdura daḡı biraz hava-ıy cuva biraḡa [10] soñra üzerine biraz gül şuyı şaça daḡı bir sırça kâba koya kırk gün [11] ıssı güneşe koya amma aḡzın be-ḡāyet perkide koḳusu çıkmıya kırk günden [12] soñra ola güzel müşk. Altmış yedinci bāb. Kān alduracak günlerin [13] sa‘dan ve noḡsan bildürür. Ḥaberde gelmişdür ki peygamber ḥazreti şallallahu [14] ‘aleyhi vesellem ‘Ali‘ye eyitdi yā ‘Ali kān aldırma her ayıñ evvelinde zinhār [15] cemī‘ṭamarlara ziyāndur. Her kim evvel gününde kān aldursa ṭamarlarında [16] ziyān irişe. İkinci gününde kān aldursa pesenlik getirür. Üçüncü gününde [17] kān aldursa sefācān getirür. Dördüncü gününde kān aldursa sevdā getirür. [41a/ 01] beşinci gün kān aldursa şaruluk getirür. Altıncı gün kān aldursa [02] balḡam getirür. Yedinci gün kān aldursa vesvās getirür. Sekizinci gün

[03] aldursa süstlük getirür. Toğuzunci gün aldursa el ayak ağrısın getirür. [04] onbirinci gün aldursa kulunc-ı rencin getirür. On ikinci gün [05] aldursa ğam u ğuşsa getirür. On üçüncü gün aldursa baş beynisin [06] eksük eyler. On dördüncü gün aldursa uykusuzluk getirür. On [07] beşinci gün aldursa niķrış-ı rencin getirür. Pes 'Ali razıyallahu 'anhu [08] bu on beş günün mazarratın işidicek eyitdi yā resüllullah menfa'atin [09] daħi buyuruñ dedi. Eyitdi yā 'Ali her kim ayuñ on altıncı gün aldursa [10] uyuzdan kurtula. On yedinci gün aldursa bir yıl kân aldurmasa kifāyet eyler. [11] on sekizinci gün aldursa tendürüstlük getirür. On dokuzuncu gün [12] aldursa kuluncdan kurtulur. Yigirminci gün aldursa nāzilesin giderür. [13] yigirmi birinci gün aldursa gönli rüşen ola. Yigirmi ikinci gün [14] aldursa bāy ola. Yigirmi üçüncü gün aldursa kavī ola. Yigirmi [15] dördüncü gün aldursa ağız kokusun giderür. Yigirmi beşinci gün aldursa [16] Qur'ānda ve 'ilimde zīrek ola. Yirmi altıncı gün aldursa cemī'-i rencden kurtula [17] Yigirmi yedinci gün aldursa ol yıl içinde yüregi oynamıya yigirmi [41b/01] sekizinci gün. aldursa cazuluk kār kılmıya. Eger burnı dāyim kanarsa [02] kanamıya. Yigirmi toğuzuncu gün aldursa yetmiş iki derde devā'dur. [03] Altmış sekizinci bāb. Her ayuñ içinde iki gün naħs vardır. Ānı [04] beyān ider. Recep ayınuñ dördü ve yigirmisi nahsdur. Şa'bān ayınuñ üçü [05] Ramazan ayınuñ üçü ve sekizi. Şevvāl ayınuñ sekizi [06] ve on altısı. Zī'l-ka'de ayınuñ altısı ve sekizi. Zī'l-ħicce ayınuñ altısı ve [07] yirmisi. Muħarrem ayınuñ dördü ve on beşi. Şafer ayınuñ evveli ve on [08] beşi. Rebī'ü'l-evvel ayınuñ onı ve yigirmisi. Rebī'ü'l-āħir evveli ve üçü. [09] Cemāzi'l-evvel on toğuzı ve on beşi. Cemāzi'l-āħir ikisi ve on [10] dördü bu aylarda bu ikişer gün nahsdür. Almaķ ve virmek et sekiretmek [11] ve sefere gitmek ve cimā' itmek eyü degildür. doğan oğlān çok yaşamıya [12] ve dū gün iderse mübārek olımıya ve her ne eşlerse rāşt gelmiye ve yeñi [13] ton giyse tez pāralana şavāş etse zafer bulmıya bu günlerden ħazer gerekdür. [14] altmış toğuzuncu bāb. Saķāl boyaması beyānın ider. Sinameki yaprāğın [15] yumuşak dōge iki dirhemini beş dirhem yoğurda k̄ata ānuñla saķāl boyaya [16] ter ola andan bu terkibi hammāmda veya evdede saķalına dürtte be-ġāyet [17] siyāh ola. Otuz dirhem bu bezir on dirhem gök mazu dōge bezirle k̄aynata [42a/01] yağın ala andan iki dirhem nişādır üç dirhem kerdāş dört dirhem kına [02] bir dirhem zamğ-ı a'rabī bucuķ dirhem şab k̄atalar cümle yumuşak dōgeler gerek olduķca [03] ısıcak şuyyla ħamīr gibi ideler şakāla dürteler bir nesne ile şara koyalar [04] kıoyalar

biraz vakit tura be-ğāyet nāfi'dür. Yetmişinci bāb. 'avratlaruñ [05] yüzünü gökcek ider edviyedür. Nemsīd şuyla hātūn yüzini yusa [06] ġāyet güzel ider ve ziyāde güzel ider. Yüzünü açar cemīle şūret [07] ider tāze ider. Terkīb budur. Birinci on aylılar karbuz şuyına aşılta [08] yedi güne dek tura. Bākır k̄āp içinde kuruda yine havānda yumuşak [9] ide on dirhemine bir dirhem kıalay ağı katalar kaçan elin yüzün yusa ol [10] şuyla yuya yüzün buruşdurmaz. Ġāyet cemālde ve kemālde gösterür. [11] Yetmiş birinci bāb. hukne edviyesidür. hukne-yi leyyine. Ya'ni [12] yumuşak bu hukne tabī'atı tel'yīn ider nāfi'dür. Bezir yaprağı şuyı yüz [13] yigirmi dirhem kaydada kefini alalar yigirmi dirhem hıyār-ı şenbe üçin üzerine [14] süze yigirmi dirhem şeker daħi süze altı dirhem tatlu bādem yağı katub [15] hukne ideler. hıķne-yi mütavassıf. Ya'ni orta bu hıķne tabī'atı telyīn [16] ider. Ademe laṭīf mizāc bağlar. issī hālṭları ishāl ider. Cemī'-i marāza [17] fā'ide ider. Be-ğāyet nāfi'dür. Sināmeki kuru benefşe ve besfāyic her birinden [42b/ 01] beşer dirhem yumuşak dögüler ve soyulmuş hātım kabı ve hātmi tohumı ve eben [02] gümece dört dirhem bezir yaprağı beş dirhem sebistān otuz altı dane bu [03] otları kaydalar yigirmi dirhem terengūbin ya yigirmi dirhem hıyār-ı şenbe [04] üzerine süzeler ve yigirmi beş dirhem şeker üzerine süzeler daħi [05] yedi dirhem tatlu bādem yağı ya şīrlağūn yağı katulu gāvzubān şuyın [06] şekerle içdükdeñ soñra ısıcaķla hıķne eyliyeler nāfi'dür. hukne-yi [07] hārre. Balgāmı ishāl ider ve yeli taḥlīl ider ve hālṭları söker terkīb [08] budur kerfes ve raziyāne tohumı ve anisun kemnun ve būy ve keten tohumı [09] ve ikilü'n melik kim añā koç boynuzı derler. Ve kuru bābunec dörder dirhem [10] egir bir dirhem 'aşfur çiçeği tohumı nīmgüft ve dögülmüş on dirhem tırak [11] otı bir halka māşire bir kabze çekirdegi çıķmış kıızıl üzüm ve incir [12] otuz dirhem katalar bağlardan papadya yağı ya zeyt yağı katalar gāvzubān [13] şuyın şekerle ya kaynamış gülābla şekerle içdüklerinden soñra ısıcaķla [14] hıķne ideler eger tez olsun derse üstüne bir mişkāl elenmiş [15] ġāriķūn ve bir dirhem dögülmüş tuz ve rub' dirhem dögülmüş muķl [16] erzaķ saçalar nāfi'dür. [17] ve mücerrebdür.

El-ḥaķ ḥaķķı bi'l-ibtā' lāze'l-ḥaķķı 'alā

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EDEBİYATTA TIP

Eskilerin tababet olarak adlandırdıkları tıp ilmi zengin bir içeriğe sahip divan şiirinin de konuları arasında yer almıştır. Divan şairleri şiirlerinde özellikle çeşitli benzetmelerle hastalık belirtileri, sağlık, ilaçlar, terkipler, tedavi usulleri gibi tıp ile ilgili çeşitli mefhumlara atıfta bulunmuşlardır. Hatta “İlimsiz şiir temelsiz duvar gibi olur temelsiz duvar da değersizdir.” diyen büyük şair Fuzuli divanında İbni Sînâ’nın El-Kânûn Fi’t-Tıbb adlı ünlü eserini andığı görülmektedir:

Fasl-ı keyfiyet-i Kânûn-ı Tıb etmiş hâsıl
Bahs-i teşhîs-i maraz da’vî-i dermân eyler⁵²

Özellikle derd, dermân, devâ bimâr, sayru, maraz, hummâ, yarekân, zükâm, merhem, ma’cun, habb, humâr, tâbîp gibi kelimeler divan şiirinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bu durum göstermektedir ki divan şairleri, insanı doğrudan doğruya etkileyen sağlık sorunlarına karşı duyarsız kalmamışlardır. Divan şiirinde hastayla ilgili hususlar yanında; sarılık, sıtma, sinüzit, baş ağrısı, yaralar, kırıklar, üşütme, zehirlenme ve kan kaybı gibi sağlığı tehdit eden ve bunların tedavi metodlarından da söz edilir.⁵³ Yeniterzi’nin de belirttiği gibi divan şairleri insanı ilgilendiren tıp konusuna değinmeyi ihmal etmemişlerdir.

Şeyhî, Ahmedî gibi tabip şairlerin gerekse tabip olmadığı hâlde tababet ilmine vâkıf diğer divan şairlerimizin tabâbet ilminin çeşitli konularını edebî bir forma dönüştürerek beyitlerine yansıttıkları görülmektedir. Özellikle teşbîh ve istiâre gibi söz sanatlarında sağlık konularından yararlanılmıştır. B. Kemikli, Divan Edebiyatı’nın tarihsel birikimi tıp açısından tahlil edildiğinde, şairlerin tabâbeti bilen ve hâkimliği meslek olarak icra eden şairler ile tababet konusunda uzmanlaşmamış olmakla beraber, okudukları kitaplardan ve şair-hakîm (hekim) lerin eserlerinden yararlanarak eserlerinde tıba ilişkin değerlendirmeler yapan ve mazmunlar kullanan

⁵² Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel ve Müjgan Cunbur (haz.), *Fuzûlî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1990, s.103.

⁵³ Yeniterzi, s.87-103.

şairler olarak iki sınıfa ayrıldığı ve divan şairlerinin kahır ekseriyetini ikinci grup içerisinde ele alınmasının mümkün olduğunu belirtir ve Fuzûlî'nin, tabâbet mesleğine müntesip olmamakla birlikte, gerek Türkçe Divanı'ndaki sıhhatle ilgili mazmunları kullanmasındaki mahareti ve gerekse Farsça kaleme aldığı Sıhhat u Maraz isimli mesnevîsinde geleneksel tıbbı dair yaptığı değerlendirmeleriyle dikkati çektiğini vurgular. M. Eliaçık ise; "Tıpla daha ziyade teorik düzeyde ilgilendiği belli olan Fuzûlî'nin tıp bilgilerinin, tıbbın bizzat içinde olan bir tabiple birebir aynı olmayacağı ve edebî, alegorik yönler içereceği tabîdir. Nitekim bir aşk hikâyesinin anlatıldığı Sıhhat u Maraz'da tıp terim ve bilgileri kullanılarak alegorik bir anlatım sergilenmiş, bazı pratikler farklı anlaşılabilir şekilde verilmiştir." diyerek Fuzûlî'nin konuya gereğince vâkıf olduğunu kabul etmektedir.

Şairi gerek tabîp olsun, gerek olmasını edebiyat tarihimize kazandırılan eserleri tıp açısından dört grupta mütâlaa etmek mümkündür. Bunlar:

Tıp ilmini öğretmek maksadıyla yazılan manzûm eserler.

Tıp ile ilgili müstakil bir eser olmamakla birlikte, bir bölümünde tabâbete ve tıbbî unsurlara dair tahlil ve değerlendirmeler yapılan eserler.

Doğrudan doğruya tıpla ilgili olmamakla birlikte, sağlık problemini sosyo-kültürel çerçevede ele alan manzûmeler.

Tıp ilmine dair unsurlardan oluşan mazmûnların kullanıldığı manzûmeler.

Birinci gruba giren eserleri, tıbnâme olarak isimlendirmek mümkündür. Bu gibi eserler didaktik üslup ile kaleme alınmış olup okuyucuya tabâbet ilmini öğretmeyi amaçlamaktadır. İkinci gruba giren eserler ahlâkî ve tasavvufî öğretileri ihtivâ etmekle birlikte, tıp ilmine, tabîpliğe ve hastanelere dair değerlendirmeler içermektedir. Bu gruba giren en önemli örneklerden birisi Nâbî'nin Hayriyye'sidir. Hayriyye'de şair, yazıldığı dönemin ilim anlayışı ve meslekî durumuna dair bilgiler verirken, tıp ilmiyle alâkalı olarak da başlı başına bir bölüm kaleme almıştır. Üçüncü gruba giren eserler, müstakil birer manzûme olmakla birlikte mürettep divanlar içerisinde de değerlendirilmesi mümkün olan nazım şekilleriyle kaleme alınmışlardır.

Bu türden eserleri, sıhhatnâme adıyla değerlendirmekteyiz⁵⁴. Dördüncü gruba giren eserler ise, bütünüyle divan külliyyatıdır. Diğer bir ifâde ile bu grup içerisinde, tıp ilminin unsurları ile hastalık, hasta ve tabîp gibi diğer unsurlardan yola çıkılarak oluşturulan mazmûnların kullanıldığı bütün edebî ürünler kastedilmektedir. Bu türden mazmûnlar, şiirsel duyarlılıkla tıp ilminin kesiştiği noktayı tebellür ettirmektedir.⁵⁵

Araştırmamıza konu olan Tabîbnâme'de ağırlıklı olarak cimayla ilgili konulara yer verilmiştir fakat eser bütün olarak değerlendirildiğinde genel tıp konularını ele aldığı görülmektedir.

3.1. DİVAN ŞİİRİNDE TABABET VE BİTKİLER

Her devirde kendi şart ve imkânlarının elverdiği ölçüde sağlığa büyük önem veren insanoğlu; sağlıklı olmak ve bunu sürdürebilmek için çeşitli çâreler aramış, birtakım önlemlere başvurmuştur. Yakalandığı türlü hastalıkların şifâsını yahut birtakım hastalıkların önlemini öncelikle tabiatı arayan insanoğlu bilhassa bitkilerden yararlanarak çeşitli ilaçlar hazırlamıştır. Günümüzde de modern tıp çok ileri seviyede olmasına rağmen "alternatif, tamamlayıcı veya önleyici tıp" ülkemizde ve diğer gelişmekte olan ülkelerde başarılı bir şekilde uygulanmakta ve son derece rağbet görmektedir. Hiçbir sanatkârın yaşadığı sosyal ve tabîî çevrelerin dışında düşünülmesi mümkün olamayacağı gibi bu çevrelerin tesirinde kalmadan bir sanat eserini meydana getirebileceği de tasavvur edilemez. Bir sanat eserini meydana getiren unsurlar arasında sanatkârın gözlemleri, hayâl dünyâsı ve sanatkârlık gücü ön sırayı alır. Tek başına bu unsurlardan hiçbirisi sanat eserinin meydana getirilebilmesi için yeterli değildir. Ne kadar hayâl mahsulü olursa olsun her sanat eserinin temelinde sanatkârın tabîî ve sosyal çevresinden edindiği izlenimler yer alır⁵⁶.

Divan şairi, çevresinde gördüğü, kullandığı ve bilgi alanı içinde bulunan her şeyle yakından ilgilenmiş, onları çok iyi gözlemlemiş, hayal ve sanatkârlık gücü ile

⁵⁴ Sıhhatnâmelerle ilgili olarak bkz: Mehmet Arslan, “ Sıhhatnameler”, *Türkler*, Ed. H.C. Güzel, K. Çiçek, S.Koca, XI, Ankara, 2002, s.776-790; Bilal Kemikli, “Divan Şiirinde Sağlık”, Ed. N. Yılmaz, C. Yılmaz, İstanbul, 2006, I, 306-308; Halûk Gökalp, “Divan Şiirinde Sıhhat-nameler”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, XIV, İstanbul, 2006, s.101-130.

⁵⁵ Bilal Kemikli, “Divan Şiirinde Hastalık ve Tedavi”, *T.C.Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 16, Sayı 1, 2007, s.19-36.

⁵⁶ Sefercioğlu s.664-681.

yoğurarak divan şiirinin sanat anlayışına uygun olarak ifade etmiştir. Türk insanının kıvrak zekâsından, Türk dilinin zengin mecazlar manzumesinden yararlanarak çok değişik ve orijinal mazmunlarla süslemiştir.⁵⁷

Yaygın adıyla dîvân şairi olarak bilinen ve aynı zamanda çok iyi bir gözlemci olan Klâsik Türk şairi şiirlerinde, çevrelerinde gözlemledikleri, gördükleri veya haberdar oldukları her türlü izlenim, olay, durum ve bilgiyi⁵⁸; Bayram Ali Kaya'nın ifadesiyle “eskilerin tâbiriyle ‘zerreden kürreye’ hemen her şeyi, sınırlı nazım şekilleri ve fakat son derece zengin bir içerik ve konu çeşitliliğine sahip türler vasıtasıyla, elbette kendi sanat anlayışları çerçevesinde ve kendilerine has bir söyleyiş tarzıyla işlemişlerdir.” Halk hekimliğinde malzeme olarak kullanılan bitkiler ve diğer tabiat unsurları gerek benzetme yapılarak gerekse tedavi edici yönleriyle divan şiirinde yer almıştır.

Kendi dönemleri itibarıyla içinde yaşadıkları sosyal çevre ve hayata karşı son derece duyarlı olan, sanıldığıının aksine toplumla derin bağları bulunan şairlerimiz, şiirleriyle bir nevi toplumun aynası olmuşlardır. Tabiata bakışları da, görüneni aynen anlatmaktan çok, onun kendi hayal güçlerinde oluşturduğu izlenimi vermek olan dîvân şairleri, bu bağlamda ve daha ziyâde aşkı, sevgiyi, güzeli ve güzelliği dile getirmiş; hatta tabiat dâhil olmak üzere, işledikleri konu her ne olursa olsun bunu büyük oranda ya sevgili ya da âşık merkezli ele almış, diğer ilgili tüm unsurları kendi duygu ve düşüncelerini yansıtmada âdeta birer vâsıta olarak görmüşlerdir.⁵⁹ Tabiatın bir parçası olan bitkiler özellikle teşbih amaçlı kullanılarak divan şiirimize büyük zenginlik ve çağrışım katmıştır.

Divan şairlerimiz kendilerini birer hasta sevgiliyi ise hekim olarak görmüşlerdir. Aşk hastası şairin dermanı hekim olan sevgilidir. Şifasını arayan şairlerimiz şiirlerinde hastalık hâllerine, sağlığa, tedavi yöntemlerine değinmişlerdir. Bunu yaparken de “bâdem yağı, eftîmûn, gülsuyu, kâfûr, mâcûn-ı müferrih, nar şerbeti, rezene, sirke-engübîn (sikencübîn), süt ve şeker gibi madde, mâcûn ve

⁵⁷ Nejat Sefercioğlu, “Meyve Redifli Gazeller”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/5, Fall, 2008, s.321-344.

⁵⁸ Sefercioğlu, *Meyve Redifli Gazeller*, s.344.

⁵⁹ Bayram Ali Kaya, “Klasik Türk Şiirinde Şifalı Bitkiler Üzerine Bir Deneme”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 15, İstanbul, 2015, s.214-263.

şurupların ilaç tedavisinde kullanımlarını''bu bitkilerin çeşitli özelliklerinden yararlanarak birer mazmun olarak şiirlerine yansıtmışlardır.

Divan şiirimizde benzetme unsuru olarak kullanılan bitkiler saymakla bitmeyecek kadar çoktur. Bu sebeple biz bu çalışmada bitkilerin benzetme unsuru olarak kullanımlarının yanı sıra hastalık, tedavi, şifa yönlerine de dikkat çekeceğiz. Çünkü bitkiler divan şiirlerinde tamamen soyut ve estetik anlamda kullanılmamış gerçek dünyadaki özellikleriyle de uyumlu biçimde kullanılmışlardır. Biz buna gerçekliğin estetik forma dönüştürülmesi ve şairlerimizin tıbbi bilgilerinin sanata yansması da diyebiliriz.

Bitkilerin şifa ve hastalık ile olan ilişkisini kesinlikle ihmal etmeyen Divan şairleri, üslûplarını ve bakış açılarını o bitkinin renk, şekil, koku gibi çeşitli özelliklerini dikkate alarak yansıtmışlardır. Amaçları duygu ve düşüncelerini dile getirmek olan şairler ellerindeki malzemeyi en iyi biçimde kullanarak sözün büyüsunü ve etkileyciliğini artırmaya çalışmışlardır. Dile getirilen duygu ve düşüncelerin okuyucunun zihninde kalıcı bir etkiye sahip olması için uğraşan şairler dönemlerinin hekimlik anlayışlarından, uygulamalarından çeşitli benzetme ve mazmunlar oluşturarak faydalanmışlardır. Bu tür kullanımlar da Divan şiirinin sosyal hayatın gerçeklerinden yola çıkarak edebi bir güzelliğe ve derinliğe ulaşmasına vesile olmuştur.

3.2. TABÎBNÂME'DEKİ BİTKİLERİN DİVAN ŞİİRİNDEKİ YERİ

Bu bölümde Tabîbnâme adlı eserden hareketle bu metinde yer alan bitkilerin tedavi edici yönünün divan şiirinde nasıl yer aldığı, tıpta tedavi maksatlı kullanılan bitkilerin benzetme unsuru olarak edebiyata yansması bir başka deyişle gerçekliğin estetik forma nasıl dönüştüğü ele alınacaktır. Amacımız Tabîbnâme'deki bütün bitkilerin incelenmesi değildir. Böyle bir inceleme çalışmanın sınırlarını hayli genişletecektir. Çıkış noktamız Tabîbnâme adlı eser ve divan şiirinde ismi geçen bitkiler hakkında yapılan araştırmalar, yazılan makaleler olmuştur. Amacımız şifahî özellikleri bulunan bitkilerin içinde yaşadığı toplumun bir ferdi ve sözcüsü olan divan şairlerinin estetik dünyasında kazandığı anlamları, çağrışımları göstermektir. Bu şekilde tıp-edebiyat ilgisine değinilecektir.

3.2.1. Ayva

İki çenekliler sınıfının gülgiller familyasından, kışın yapraklarını döken, iri pembe çiçekli, yapraklarının altı tüylü, tâze filizleri, çekirdek ve tohumları çeşitli hassalar taşıyan küçük ağaç. Bu ağacın iri armut biçiminde üstü tüylü, sarı, ufak, çekirdekli, buruk bir tadı olan meyvesi.⁶⁰ Ayvanın (cydonia vulgaris) anayurdu kesin olarak bilinmemekle birlikte Kafkasya, Kırım, Yunanistan ve ülkemizin yanı sıra bize komşu bazı ülkelerde de bu ağaca rastlanmaktadır. Ayva yemek mideye kuvvet ve taâma iştiha verip ataşı teskin, gaseyânı men, bevli idrar, nefesi hûb ve bedende olan ufûneti izâle eder.⁶¹

A. Yalçın ve T. Baytop gibi isimlerin kaynaklarında ayvanın pek çok faydasından bahsedilir. Ayvanın meyvesi de çekirdeği de bronşit ve öksürüğe karşı kullanılır. İncebağırsak iltihabına faydalıdır, kalbi ve mideyi kuvvetlendirir. Ayva harâreti keser ve kalpteki sıkıntıları ve ağız kokularını giderir. Zayıf bir ateş düşürücü özelliği de bulunan ayvanın yaprağı uykusuzluk ve sinirlilik hâllerinde yatıştırıcı olarak kullanılır. Ayvanın yuvarlaklığı ve sarı renkli özelliğinden yola çıkılarak Divan şiirinde genellikle sevgilinin yüzü ile ilişki kurulmuştur. Sevgilinin yüzü, çenesi, gerdanı ayvaya benzetilmiştir. Halk hekimliğinde kuvvetli bir ateş düşürücü olarak kullanıldığı bilinen ayvanın harareti kestiği dolayısıyla ateş ile ilgisinin olduğu aşağıdaki beyitlerde göze çarpmaktadır.

Mihr ü mâhı bir eliyle oynadan elma gibi

Nâr-ı fûrkatde geçirdi günümü eyvâ ile⁶²

(Ayı ve Güneş'i (Adem ile Havva) bir eliyle elma gibi oynatan (sevgili) ayrılık ateşinde günümü eyvah ile geçirdi.)

Bâg-ı dehri nola eyvâyile pür eyler isem

Bu kızıl gözler ucından tutuşub nâr oldum⁶³

⁶⁰ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı Lugatı*, I-III, Dördüncü Baskı, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2011, s.242.

⁶¹ Zuhâl Kültürâ ve Aylin Koç, *Meyvename*, 1. Baskı, Palet Yayınları, Konya, 2011, s.32.

⁶² Ali Nihad Tarlan, *Necâfî Beg Dîvânı*, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1997, s.420.

⁶³ Ali Nihad Tarlan, *Zâfî Dîvânı, Gazeller Kısmı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon)*, Cilt II İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1967, 1970, 1987, s.423.

(Dünya bahçesini ‘eyvâh’ nidâlarıyla doldursam ne olur/zîrâ sevgilinin kızıl ateş saçan gözleri ucundan tutuşup ateş oldum.)

Şair ‘eyvâ’ kelimesini tevriyeli kullanmıştır ve ayva ile ateş ilgisine değinilmektedir. Halk hekimliğinde ateş düşürücü, teskin edici olarak kullanılan ayvanın beyitlerde yine ateş kelimesiyle birlikte kullanıldığı görülmektedir.

Tabîbnâme adlı eserde ayva çekirdeğinin çeşitli hastalıkların tedavisi için hazırlanan terkipte kullanıldığı görülmektedir.[34b] ...Nev-‘i diger. Merhem-ı dahliyyûn [10] menfa‘tı oldur kim cerâhatleri bitürür ve şikâkı giderür ve ħinâzîri ħalleder. [11] ve bavâşırı giderür terkîb budur. Ayva çekirdeği ve keten tohumu ve ħatmi tohumu ve boy ve [12] perberem tahumu her berinden yetmiş beşer dirhem merdeseng yüz elli direm dögeler eleyeler [13] ikiyüz yigirmi beş dirhem zeyt yağıyla ħaynadalar ħıvâma gele isti‘ mâl ide.

Eserin 28.sayfasında ise ayvanın bir başka faydasından bahsedilmektedir. [28b]..... Yel için [02] olan edviye beyânındadır. Ayva odun şabâĥ şabâĥ içe mücerredür.

3.2.2. Badem

6-8 m yükseklikte, dikensiz, pembe veya beyaz çiçekli bir ağaçtır. Tohumları yenir ve yağ elde edilmesinde kullanılır. Aşağıdaki türlerin meyveleri genç iken yenir. *Amygdalus lycioides*-Spach Çalı bademi, keçi çağlası. Çok dallı ve dikenli bir türdür. *Amygdalus orientalis* Miller-1-3 m yükseklikte, yaprakları beyazımtırak tüylü ve çiçekleri pembe renklidir. Eş anl. Bayam, Bayan, Bıyam, Boçça, Paya, Payam, Payem, Piyam, Şabah.⁶⁴ Gülgillerden, 6-8metre yükseklikte, ilkbaharda beyaz ve pembe renkli çiçekler açan bir tür ağaç, bu ağacın yaş ve kuru yenilen yemişi.⁶⁵ Badem kelimesi dilimize Farsçadan geçmiştir. Farsçası ‘bâdâm’ Arapçası ‘levz’dir. Acı ve tatlı çeşitleri bulunan badem E vitamini bakımından zengin, güçlü bir antioksidan ve bağışıklık sistemini güçlendirici özelliğe sahiptir. Badem yağının ise cildi yumuşatma, kaş kirpik bakımında kullanımı yaygındır. Parlatici, besleyici özelliği mevcuttur.

⁶⁴ Turhan Baytop, *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1977, s.40.

⁶⁵ *Türkçe Sözlük*, 11. Baskı, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2011, s.223.

Badem, özellikle meze olarak kullanılan, başka yiyeceklere katılan bir meyve olması, tadı, şekli, çiçeğinin rengi ve çekirdeğinden çıkarılan yağı ve ağacının yakacak olarak kullanılan odunu yönünden konu edilmiş; sevgilinin gözü, gamzesi, ağzı, dudağı bademe; badem çiçeğinin rengi şarap, erguvan veya kan rengine benzetilmiştir.⁶⁶

Klasik Türk şiirinde sık kullanılan meyvelerden olan bâdem, bol ve renkli çiçekler açması, iki içli olması, yağ ve şekerleme yapımında kullanılması ve şekli açısından değerlendirilmiştir. Bu özellikleriyle bağlantılı olarak klasik Türk şiirindeki temel işlevi, sevgilinin gözleriyle benzerliğine dayanır. Ayrıca bâdbân (yelken), beden, boy, gözyaşı, gümüş, pîrehen, habs ve sevgili ile de ilişkilendirilmiştir.⁶⁷

Gösterür yâr devâ-hâh olana çeşm-i gazab
O tabîb-i dilûm ancak acı bâdâmı bilür⁶⁸

Bu beytinde sevgilinin, devâ isteyene gazap gözünü gösterdiğini, bir diğer ifadeyle âşığa öfke ve hiddet dolu acı bakışlarını yönelttiğini belirten Nâbî, gönül doktoru olarak nitelediği sevgilinin bu tavrını, onun ilaç olarak sadece acı bâdemi bilmesine bağlar. Şair böylece hem göz ile bâdem ilişkisine dikkat çeker, hem de acı bâdemin tedavi edici özelliğine değinir.⁶⁹

Tedâvî revgan-ı bâdâm-ı telh eyler ger eylerse
Ben ol dil-haste-i çeşm-i gazab-peymâ-yı cânânım⁷⁰

Mekkî sevgilinin gazaplı gözünün yol açtığı gönül hastalığının bir ihtimal acı bâdem yağının tedavi edebileceğini belirtir.

⁶⁶ Gülhan, s.352.

⁶⁷ Yavuz Bayram, “Klâsik Türk Şairlerinin Gözüyle Meyveler”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/4 Fall, 2007.

⁶⁸ Ali Fuat Bikan, *Nâbî Dîvânı*, Cilt I, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1997, s.607.

⁶⁹ Kaya, s.214-263.

⁷⁰ Yakup Başpınar, *Mekkî Dîvânı'nın Transkripsiyonlu Karşılaştırmalı Metni*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2002, s.72.

Nüşa yazdursa ‘aceb olmaya bâdâm üzre

Teb-i hicrâna ‘ilâc eylemek ister hâtem ⁷¹

Badem üzerine muska, dua yazılarak bu şekilde hastanın tedavi edilmesi şairin beytinde yer almıştır.

Vasf-ı çeşmün tan degül yazsam marîz-i aşk iken

Zahmet-i tebden yazarlar çünkü bâdâm üstine ⁷²

(Senin aşkın ile hasta iken gözünün vasfını yazsam bunda kınanacak bir şey yok; zîrâ bâdem üzerine, sıtma rahatsızlığından dolayı (muska) yazarlar.)

Şair göz ile bâdem arasındaki benzerliğe bir yandan da bâdemın şifâ yönüne değinmektedir. Kaynaklarda bir zamanlar sıtmaya yakalanan hastalara, tedavi maksadıyla üzerinde muska yazılı bâdem yedirildiğinden söz edilmektedir. ⁷³

Tabîbnâme adlı eserde bademin birçok terkipte kullanımı söz konsudur. Örneğin: [29b/]. Nev^c-i diger. Uyuz için acı bâdem içi mürdeseng [10] cünâha zibağ sirke defne tuhumı kündüse kıyruk yağına katar. Hammâmdan çıkduğda [11] dürtüne.

Eserin 37 sayfasının 12.satırında acı badem yağının kadınların regl olmasını sağladığı belirtilmektedir. Yine acı badem yağının kulağa iyi geldiği bilgisi eserde yer almaktadır: [13a/08] kulağ ağrısının edviyelerin beyân ider kulağ ağrısına acı badem yağı [09] tamzıra nâfi^c dür.

3.2.3. Benefşe (Menekşe)

Menekşegillerden, bir veya çok yıllık otsu bitki (Viola tricolor), bu bitkinin mor renkli, güzel kokulu çiçeği. ⁷⁴ Viola (Violaceae) türlerine verilen genel ad. Bir veya çok yıllık otsu bitkilerdir. Çiçekler beyaz, sarı ve mor renklidir. Bazı kültür formları süs bitkisi olarak kullanılır. Eş anl. Benevşe, Menevşe. Viola odorata Lat.

⁷¹ Sabahattin Küçük, *Bâkî Divanı*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 1994.

⁷² Müberra Gürgendereli, *Hasan Ziyâ’î Hayatı-Eserleri-Sanatı ve Divanı (İnceleme-Metin)*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002, s.304.

⁷³ Onay, s.63-64.

⁷⁴ *Türkçe Sözlük*, 11.Baskı, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2011, s.1651.

Kokulu menekşe. *Viola tricolor* Lat. Hercai menekşe.⁷⁵ Dilimize Farsçadan geçen menekşegillerden, çiçekleri tek renkli, yaprakları yürek biçiminde olan, bir veya çok yıllık otsu bitki, bu bitkinin ekseriya mor renkte olan güzel kokulu çiçeği.⁷⁶ Serin yerlerde, çayırılıkta, duvar, çit diplerinde ve bayırlarda bulunan, menekşegillerden bir veya çok yıllık otsu bir bitki olan menekşenin beyaz, mavi, mor, sarı vb. renkte çiçekleri bulunur. Kokulu ve hercai olan türleri vardır.

Çeşitli kaynakların bildirdiğine göre menekşe birçok hastalığın tedavisinde kullanılmıştır. Çiçeğinden şarap, şurup ve yağ da elde edilen menekşe idrar söktürücü ve kan temizleyici özelliklere sahiptir. Cilt hastalıklarının tedavisinde, cilt temizliğinde ve yaraların iyileştirilmesinde etkilidir. Kokulu menekşeler ise dâhilen terletici, hâricen lapa veya gargara hâlinde kullanılır. Menekşenin ayrıca uyku getirdiği, vücudu terletip rahatlatığı, baş ağrılarına iyi geldiği; koklanmasıyla beyindeki sıcaklık ve kuruluğu giderdiği, gam ve kederin dağılmasına, zihnin toparlanmasına, ferahlamaya yardımcı olduğu; mide ve bağırsak tahrişleri, böbrek rahatsızlığı, tansiyon, akciğer zarı iltihabı ve karaciğer hastalıkları ile kuru öksürük, boğmaca, bronşit, zâtürre gibi solunum sistemi hastalıklarının tedavisinde kullanıldığı; hatta menekşe şerbetinin iştah açtığı kaydedilmektedir.⁷⁷

Beyitlerde daha ziyâde "benefşe" şeklinde geçen menekşe; renk, koku şekil gibi estetik özellikleri açısından dîvân şairlerinin menekşe ve insan uzuvları arasında benzetme ilgisi kurmalarıyla divan şiirinde çokça yer almıştır.

Bayram Ali Kaya'nın Klasik Türk Şiirinde Şifalı Bitkiler Üzerine Bir Deneme adlı makalesinden "benefşe" ile ilgili aşağıdaki beyitlere ve bunlarla ilgili yorumlara ulaşılmaktadır.

Bir dem gam-ı devrânı unutturmağa sâkî
Gül mevsimidir sun beri gül-nârî benefşe⁷⁸

(Ey saki bir an dünyanın gamını unutturmak için bu gül mevsiminde nar çiçeğini, menekşeyi sun.)

⁷⁵ Baytop, s.204.

⁷⁶ Ayverdi, s.2028.

⁷⁷ Kaya, s.263-214.

⁷⁸ Ali Nihad Tarlan, *Ahmed Paşa Dîvânı*, Akçağ Yay., Ankara, 1992a, s.81.

Ahmet Paşa, menekşe şarabı yâhut şerbetinin gam ve kederi dağıttığı, insanı ferahlatan özelliğe sahip olduğuna değinmektedir.

Şâhâ bu siyeh-baht kuluna nazar it kim
Bakmakla cilâlar virür ebsâra benefşe⁷⁹

(Ey sevgili bu kara bahtlı kuluna bir bak, bakmakla menekşe görüşe parlaklık verir.)

Necâtî'nin bu beytinde menekşeye bakmanın gözlere şifâ verdiği, canlılık ve parlaklık kattığı bilgisine ulaşılmaktadır.

Adlünle ider dehr mizâcın felek ıslâh
Şekkerle virür fâide bîmâra benefşe⁸⁰

(Senin adaletinle dünya mizacını felek ıslah eder, şekerle menekşe karıştırıldığında hastaya fayda verir.)

Necati'nin bu beytinde menekşe ve şeker ter kibinin hastayı iyileştirci özelliğine değinilmektedir.

Kapladı bûy-i benefşe her dimâğı nitekim
İde derk-i ma'nî-i bârik fehmi hurde-bîn⁸¹

(Menekşe kokusu her dimağı kapladı. Küçük şeylerin manasını idrak ettirir.)

Necati menekşe kokusunun dimâğa iyi geldiğine, zihni toparlayarak kavrama yeteneğini artırdığına değinir.

Emriyâ çeşmümde 'aks-i gussa-i hattın gören
Kâse-i pür-âb içinde dir benefşe yağı var⁸²

⁷⁹ Tarlan, *Necâtî Beg Dîvânı*, s.89.

⁸⁰ Tarlan, s.89.

⁸¹ Tarlan, s.76.

⁸² M. A. Saraç, *Yekta Emrî Dîvânı*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2002, s.89.

(Ey Emrî gözümde senin ayva tüylerinin verdiği derdin yansımasını gören sanki su dolu kâse içinde menekşe yağı var zanneder.)

Yaşlı gözlerini su dolu kâseye, gözündeki hüznü veya bir rahatsızlıktan kaynaklanan çapaklanmayı ise su üzerine çıkmış menekşe yağına benzetmektedir. Emrî böylece, göz rahatsızlıklarının tedavisinde bir zamanlar menekşe yağının kullanıldığına da işaret etmiş olur.

Hatt-ı benefşe zeyn olalı lal-i nâbına
Cân verir oldu halk benefşe şarabına⁸³

(Menekşe tüylerin saf dudağını süsleyeli halk menekşe şarabı için can verir oldu.)

Sûsen gibi nazm itmeğe dilüm dolaşırken
Vasfunla getürdi beni güftâra benefşe⁸⁴

Şair menekşe çiçeğinin dil dolaşıklığına sebep veren zihin dağınıklığına iyi geldiğine işaret etmektedir.

Baş ağrısı, böbrek ağrısı, zatülcenp, zatürreye ve kuru öksürüğe iyi gelen⁸⁵, kan temizleyici cildi tedavi edici ve en önemli özelliği olan ferahlatıcı etkisiyle dikkat çeken menekşe divan şiirinde de âşığı rahatlatması yönüyle karşımıza çıkmaktadır. Âşıkların menekşe şarabını elde etmeye çalışmaları da yine bu ferahlatıcı özelliğinden kaynaklanmaktadır.

Tabîbnâme adlı eserde sıkça ismi geçen benefşenin çeşitli kullanımları söz konusudur. Bazı terkiplerde özellikle benefşenin yağ şeklinde kullanıldığı görülmektedir: [34a].... Nev^c-i [05] diger. Benefşe yağı yüz elli dirhem esfidâc elli dirhem aķ mûm yüz dirhem [06] merin on iki direm hep döge yağla kıaynada mûm eride kıoşı bir kıaba kıoya [07] yaraya ura menfaâat bula.

[35a].....Nev^c-i diger. Bu merhem cerrâriyyîn merhemidür. Menâfî' i oldur kim cümle cerâhatleri [08] oñladur. Eski marazlara eyudür. Kıuluncı ve bevâşırı

⁸³ Tarlan, *Necâfî Beg Dîvânı*, s.90.

⁸⁴ Tarlan, s.90

⁸⁵ Yeniterzi, s.87-103.

giderür ve hınâzîri giderür [09] ve nâşır olmuş başları giderür ölü eti yer ve şâğ et bitürür. [10] ve deriyi kablar ve yaralarda ağrı olsa sâkin eyler terkîb budur. mûm [11] emlec ve belilec ve zerâvend-i taviil ve günlük altışar dirhem mürdeseng toköz [12] dirhem sirke içinde hâll ide ve bâkî edviyeleri koyalar yigirmi dirhem benefşe [13] yağıyla pişüre şifâ ola.

Eserde elli beşinci bâbta ise menekşe yağının hamile kalmak için kullanımından bahsedilmesi ilginçtir. [38a/12]

Bir başka yerde ise benefşenin gül suyuyla birlikte göz için kullanıldığı görülmektedir. [13a/06] eger bir kişiniñ gözi ağrısa çevre yanı şişe benefşei yumşak dögeler [07] gül şuyla gözüne ura zahmı sâkin ola.

3.2.4. Eftimun

Baytop'un Türkçe Bitki Adları Sözlüğü'nden edindiğimiz bilgiye göre eftimun Bostanbozan, Canavarotu, Bağbozan, Cinsaçı, Eftimon, Gelinsaçı, Kızıl sarmaşık, Küşüt ve Şeytansaçı olarak da bilinir. Cuscuta (Cinsaçıgiller) familyasından, bir veya çok yıllık, klorofilsiz ve asalak bitkilerdir. İdrar artırıcı ve müşhil olarak kullanılır. Ilıman ve sıcak iklimlerde yetişen ve oldukça yayılcı olan eftimun genellikle açık yeşil, açık sarı ve bazen turuncu bir renge sahiptir.

Metinlerde Farsça aslındaki gibi "eftîmûn" şeklinde geçmektedir. "A.Talat Onay'ın Marifetname'nin Burhan-ı Katı tercümesinden alıntı yaparak verdiği bilgiye göre eftimun çiçeği "Nefhi müsekkîn, kuhul ve meşayihe muavık ve nafidir. Emrazı sevda ile balgamı mezid ve müşhil, malihulyayı dafidir. Şubbab ve mahruruları muattıştır" "Birinci derecede kuru ikinci derecede sıcaktır. Kokusu müsekkîn, düşkün ve yaşlılara faydalıdır. Sevda hastalıklarını ve balgamı gidericidir. Sara ve malihulyayı defedicidir. Gençleri ve hararetlileri susatır. Buna göre de bu çiçeğin, sara nöbetlerine iyi geldiği, bir çeşit uyarıcı ve teskin edici özelliklere sahip olduğu, balgamı söktürdüğü, malihulya denilen günümüzde melankoli, lipemani psikolojik çöküntü olarak adlandırılan boş hayaller hastalığı da denilebilecek olan karasevdaya bağlı hayallere de iyi geldiği anlaşılır." Eftimun "delilik ilacı" olarak da bilinir.

Ahlat-ı erbaa'dan sevdâyâ ilişkin hastalıkları tedavi için Türkçede gelin saçı denilen eftimun adlı çiçek kullanılır.⁸⁶

İllet-i sevdâyı dâfi' çünkü eftimundur
Ya niçün hâlüm gam-ı zülfünle diger-gündür⁸⁷

(Aşk hastalığının def eden çünkü eftimundur. O hâlde niçin saçının derdiyle benim hâlim ölü gibidir.)

Bu nili hokkada encüm değil sevda-yı devrana
Müzehheb hab-ı eftimun ile tedbir ider mehtab⁸⁸

(Devranın sevdasına kapılmış olan yıldızlar bu cividi mavi hokkanın içinde değildir. Mehtab altın suyuna batırılmış eftimun uykusu ile tedbir almış)

Cünunumdan sarıldım sandılar dil –i ârâ- ya
Ben eftimun ile buldum ilac def-i sevdaya⁸⁹

(Gönlümü süsleyene sarılmamın nedenini divane olduğum zannettiller oysaki ben eftimun sayesinde buldum kara sevdâyı def etme ilacını.)

Acep mi künc- i gam da zülfî müşginin hayaliyle
Gönül sarılsa Eftimuna sevda-yı merakından⁹⁰

Kayd-ı eftimûn bilmez âşık-ı sevdâ-zede
Dâ'imâ ol turre-i tarrârını eyler hayâl⁹¹

Özellikle karasevdaya iyi gelmesi inancı ile eftimun çiçeğinin divan şiirinde kullanıldığı görülmektedir.

⁸⁶ Yeniterzi, s.87-103.

⁸⁷ Mehmet Ferri Mehmed Kırbıyık, *Hayatı, Eserleri ve Divânının Tenkidli Metni*, S.Ü.S.B.E Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1994, s.112.

⁸⁸ Sabahattin Küçük, *Antakyalı Münif Dîvânı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1999, s.164.

⁸⁹ Ali Açıköz, *Beliğ Dîvânı (Metin-İndeks)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1994, s.75.

⁹⁰ Açıköz, s.76.

⁹¹ Sadık Erdem, *Neyyir ve Dîvân'ı (İnceleme, Tenkitli Metin, Sözlük)*, Fakülte Kitabevi, 2002, 2002, s.114.

Tâbîbnâme adlı eserde adı çok sık geçmese de birçok bitkiden oluşan bir terkipte eftimunun da yer aldığı görülmektedir: [3b]..... eski ğalîz yellere ve başara ve cüzzâma eflâc-ı yemene [11] ve laḳvâya ve öksürüğe ve niḳrişe ve bavâşıra iç ağrısına ve baş ağrısına [12] ve zîḳ-i nefese ve istiskâya ve ṭalağa ve ḳulaḳ ağrısına ve yürek ağrısına [13] ve bel ağrısına ve ḳulunca cümlesine fâ'ide ider yetmiş iki dürlü derde [14] fâyidesi vardur terkîb budur şaḥm-ı ḥanzal beş dirhem iskîl ğarikun [15] ḥarîḳ-i esved saḳamoniyya yaban şarımşağı uşak her birinden iki buçuḳ [16] dirhem şabr-ı usḳûtürî eftimûn.....

3.2.5. Fülful (Karabiber)

Karabibergillerin örnek bitkisi olan, zeytinsi, meyvelerin taneleri yuvarlak, yaprakları kalp biçiminde, tırmanıcı bir bitki (Piper nigrum). Bu bitkinin baharat olarak kullanılan kuru ve siyah tanesi. Bu tanelerin kurutulup öğütülmesiyle yapılan toz. Karabibergillerin örnek bitkisi olan tırmanıcı bir fidan ve bunun bahar olarak kullanılan taneleri (piper nigrum).⁹²

Karabibergiller familyasındandır. 5-10 metre boylarında, dik gövdeli, çok yıllık odunsu bir bitkinin meyvelerinden elde edilen baharattır. Bitkinin dallı bir köksapı vardır. Tek tek çıkan hoş kokulu ve yakıcı-acı lezzetli konik-sindirik meyveler 2.5-3.5 cm uzunluk ve 5mm genişliktedir. Bunlar tam olgunlaşmadan toplanır.

Karabiberin cinsel gücü artırdığı, bağırsak gazlarını söktürdüğü, karaciğeri koruduğu, kanı temizlediği, kalbi güçlendirdiği ve ağrı kesici etkisinin olduğu bilinmektedir. Yine yakılıp dumanının genze çekilmesi ile öksürüğü engellediği de görülmektedir.

Divan şiirinde ise küçük siyah tohumcuklarından dolayı sevgilinin beni ile ilgi kurulmakta ve benzetme unsuru olarak kullanılmaktadır⁹³. Ayrıca sihir ve büyü yapımında da kullanıldığı bilinmektedir. Bu yönüyle de Klasik Türk şiirimize malzeme olmuştur.

⁹² Şükrü Haluk Akalın, *Türkçe Sözlük*, 11.Baskı, Türk Dil Kurumu Yay. Ankara, 2011, s.1314.

⁹³ Ayverdi, s.999.

Âteşin ruhsârı üzre hâli vasfında sözüm
‘ Âşık-ı bî dillerüñ ağzın yakar fülful gibi⁹⁴

Sevgilinin yüzündeki benin vasıfları fülful gibi gönülsüz âşıkların ağzını yakmaktadır.

Filfil durur kızıl güle saçmışsın edüp al
‘Uşşâka kokulatmak-içün ruhlarında hâl⁹⁵

(Karabiberi kızıl gül gibi al edip saçmışsın âşıklara koklatmak için yüzündeki beni.)

Attar şûhu gerden-i pür hâlin eğdirip
Bir kabza habb-ı fülfulü kâfûr-ı nâbe kor⁹⁶

(Aktar ben dolu gerdanını eğdirip bir tutam fülful tanesini saf kâfura kor.)

Şair beyaz ten üzerindeki siyah beni ifade etmektedir. Bu beyitten anlaşılacağı üzere fülful yakıcı özelliğinden dolayı başka bitkilerle karıştırılarak tiryak hazırlanmaktadır. Yani terkip yapılırken bitkilerin oranı kararında konulmalıdır ki etkisini gösterebilsin. Birinin az ya da fazlalığı tedaviyi etkisiz hâle getirecektir. Şöyleki sevgilinin güzellik tablosu küçük bir benle tamam olacaktır.

Âteşin rûyunda cânâ hâl-i müşgînin gören
Nâr-ı sûzân içre sihr için konan fülful sanır⁹⁷

(Yüzünde misk kokulu benini gören ateş içine sihir için konan fülful zanneder.)

⁹⁴ Küçük, *Bâkî Divanı*, s.101.

⁹⁵ Ambros, Edith; *Candid Penstrokes The Lyrics Of Meâli, An Ottomen Poet Of The 16th. Century*, Berlin, 1982. (G.140/1)

⁹⁶ Abdülbaki Gölpınarlı (haz.), *Nedîm Divanı*, İstanbul, 1972. (G. XXIV/6)

⁹⁷ Ahmet Mermer, *Mezâkî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 1991, G 134/2

Fülfülün sihirde kullanılması dikkat çekmektedir. Fülfülün yakılarak âşığı kendisine çekmesiyle sevgilinin beninin âşığı kendisine çekmesi, bağlaması arasında bir bağ kurulmaktadır.

Ele aldığımız Tabîbnâme adlı eserde fülfülün birçok terkipte kullanılmakla birlikte özellikle demregü denilen cilt hastalığına iyi geldiği belirtilmektedir. [29b/17] Nev' -i diger. Demregü için fülfül nişâdır yumuşak döğölür. [30a/01] evvel çöze andan üstüne eke nâfi' dür.

3.2.6. Gül

Gülgillerin örnek bitkisi (Rosa). Bu bitkinin katmerli, genellikle kokulu olan çiçeği.⁹⁸ Rosa (rosaceae) türlerine verilen genel ad. Kışın yapraklarını döken dikenli, beyaz, sarı pembe veya kırmızı çiçekli ve çalı görünüşünde bir bitkidir. Türkiye’de 25 kadar yabani gül türü yetişmektedir. Birçok kültür çeşidi bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.⁹⁹

Farsçadan dilimize geçen ve genel anlamı "çiçek"olan gül, Arapçada "verd" diye isimlendirilmektedir. Gül ağacının güzel kokulu ve pek çok türü bulunan değerli çiçeği gül, gerek Farsçada, gerekse dilimizde hem genel "gül-i bâdâm: bâdem çiçeği, gül-i nar: nar çiçeği; gül-i yâsemen: yâsemin çiçeği" vb. hem de özel anlamıyla "gül-i sad-berg, gül-i ra'nâ, sarmaşık gülü, yediveren gülü" vb. kullanılmıştır.¹⁰⁰ Ayrıca gülden gül lokumu, gül suyu, gül şerbeti, gül yağı vb. mamüller elde edilmekte ve gül yağı ya da gül suyu diğer birçok macun ve ilacın terkinde kullanılmaktadır.

Çeşitli tıp kitaplarından edinilen bilgilere göre gül ve ondan elde edilen nemli, soğuk mizaca sahip kimi maddeler ağız yangısı, çıban, ishal, sindirim bozuklukları, baş ağrısı, bayılma, göz ağrısı, yüksek ateş, çeşitli cilt hastalıkları gibi rahatsızlıkların tedavisinde kullanılmıştır. Modern tedavi usûllerinin ve tıbbî imkânların geliştiği günümüzdeki “alternatif tıp” kitapları da bu bilgileri doğrulamaktadır. Günümüzde bilhassa cilt temizliği ve kozmetik sanayinde gülün önemli bir yeri vardır.

⁹⁸ Akalın, s.997.

⁹⁹ Baytop, s.125.

¹⁰⁰ Kaya, s.263-214.

Klasik Türk şiirimizde gül bütün şairlere ilham olmuş bir çiçektir. Çiçeklerin sultanı olarak kabul edilen gül daha çok "sevgilinin yanağı, yüzü, dudağı yâhut âşığın kanlı gözü, sararmış yüzü" vb. uzuvlarla benzetme ilişkisi oluşturmaktadır. Gülün, divan şairlerinin de şiirlerine yansıyan, klişeleşmiş kullanımları ise daima; baş ağrısına iyi gelmesi, bünyedeki harareti teskin etmesi, gönül derdini gidermesi ve el-yüz, ağız temizlemede kullanılması yönleriyle olmuştur. Şairler divanlarda gül, gül-âb, cüllâb, gül-şeker, gül-be-şeker gibi kelimelerle gül suyuna veya gülden yapılmış macunlara, şerbetlere işaret etmişler ve genellikle bu kelimelerin yer aldığı beyitlerde sayru, hasta, bîmâr, dert ve devâdan söz etmişlerdir. Yine hastalık ya da hastalık alameti sayılan sudâ', ihrâk, derd-i ser, illet-i dil, haste-dil vs. kelimeleri tenasüp hâlinde dile getirmişlerdir.¹⁰¹

Bûy-ı gül fart-ı rutûbet birle mânend-i gül-âb
Dâfi'-i derd-i ser-i ehl-i humâr olmakdadur Râşid¹⁰²

Şair gülün suyunun yanı sıra kokusunun da humâr ehlinin başının ağrısını giderdiğini söylemektedir.

Başumda hûn-ı zahmı derd-i serden kurtarur cânı
Aceb olmaya bu kim gül suyu def'-i sudâ' eyler¹⁰³

Taşlıcalı Yahyâ kan ile gül arasındaki renk benzerliğinden yararlanmıştır. Baş ağrısının tedavisinde baştan kan akıtılması (hacamat) ve gül suyu kullanılmaktadır. Tıpkı gül suyunun baş ağrısını dindirmesi gibi başındaki yaradan akan kan, şairi baş ağrısından kurtarmıştır.

Derd-i ser def'ine çâre bâde-i gül-fâmdur
Gitmemiş rengi ne gülden çıkdı âyâ ol gül-âb¹⁰⁴

¹⁰¹ Ömer Özkan, "Bir Tedavi Bitkisi Olarak Gül'ün Divân Şiirindeki Görünümleri", *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2, 2005, s.30-41.

¹⁰² Halit Biltekin, *Vak'a-nüvis Mehmed Râşid Efendi ve Divân'ının Tenkitli Metni*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1993, s.45.

¹⁰³ Mehmed Çavuşoğlu, *Yahyâ Bey, Divân* (Tenkidli Basım), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 1977, İstanbul, s.352.

¹⁰⁴ Bayram Ali Kaya, *Azmî-zâde Hâletî Divânı (Giriş-Tenkidli Metin ve Tıpkıbasım)*, Cilt II, Harvard Üniversitesi Yay., Cambridge, 2003, s.133.

"Acaba nasıl bir gülden elde edildi ki bu gül suyunun rengi bir türlü kaybolmamış" diyen şair baş ağrısının tedavisinde en etkili içeceğin gül renkli şarap olduğunu belirtir.

Ey Hâletî hemân arak-ı rûy-ı yârdür
Derd-i ser-i mahabbete nâfi' olan gül-âb¹⁰⁵

Sevgilinin yüzündeki terlerin gül suyuna benzetildiği bu beyitte aşktan kaynaklanan baş ağrısının giderilmesinde gül suyunun faydalı olduğu belirtilmektedir.

Çünkü yakdun cânımı sun bâri la'lün şerbetin
Tâ ki bu ihrâkı teskîn itsün ol cüllâb-ı ışk¹⁰⁶

Sevgilinin dudakları, rengi nedeniyle gül şerbetine benzetilmiştir. Canımı yaktın bari dudağının şerbetini sun, diyen şair bünyedeki ateşi düşürmede gül suyundan yapılan gül şerbeti içmenin faydalı olduğu söylemektedir.

Es'ad zükâm-ı hecr ü gam olmazdı kâr-ger
Efsürde dimâg-ı dil olsa gül-âb-ı ruh¹⁰⁷

Gül suyunun dimağ durgunluğu, dağınıklığı ve gönül sıkıntısının tedavisinde etkili olduğu dile getirilmiştir.

Ruhınçün ağlamakdan kıldı tahsîl-i remed lâle
Gül-âb akıtsa tan mıdur gözine her seher jâle¹⁰⁸

Ağlamaktan dolayı gözleri remed (göz hastalığı) illetine kapılan lalenin gözüne jaleler, şifa olsun diye her seher gül suyu damlatmaktadır. Emrî bu beyitte - bir hekim gibi- ilaç yerine kullanılan gül suyunun her seher göze damlatılması şeklinde bir reçete sunmuştur.

¹⁰⁵ Kaya, s.137.

¹⁰⁶ Mine Mengi, *Mesîhî Dîvânı*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 2014, s.192.

¹⁰⁷ Muhammet Nur Doğan, *Şeyhülislâm Es'ad Efendi ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni*, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1997, s.182.

¹⁰⁸ Saraç, s.252.

Dil ruh-ı huy-gerdeni bûs eyledikçe cân bulur
Çünkü gül-âbla eder her hasta def-i ihtilâc¹⁰⁹

Hilmî "Gönül, senin terlemiş yanağını öptükçe can bulur, kendine gelir; çünkü her hasta, çarpıntısını gül suyuyla giderir" diyerek yanak-gül ter-gül suyu ilişkisi kurmakta ve gül suyunun çarpıntıya iyi geldiğini söyleyerek ferahlatıcı özelliği olduğuna işaret etmektedir.

Bulunur her derde istersen gülistânda devâ
Hokkasında goncenin san kim şifâ cüllâbı var¹¹⁰

Fuzûlî, gülsuyu veya şerbetinden hareketle -cüllab- gülün şifa yönüne değinmekte ve gülbahçesinde her derdin devası olduğunu söylemektedir.

Âşık gül-i mükerrer ile eylesin devâ
Gördükçe la'lini maraz-ı irti'âşına¹¹¹

Şair gül şerbeti olan sevgilinin dudağının "maraz-ı irti'âş" denilen titreme hastalığına deva olacağını söylemektedir.

Doldurur hokka-i la'line lebün gül-şekeri
Ya'ni dil-hastelerin derdine tîmâra gider¹¹²

Şair, sevgiliyi doktora benzetmektedir. Sevgilinin hokkayı andıran dudaklarına gül-şeker doldurarak hastalarını yani âşıklarını iyileştirmeye gittiğini söylemesinden gülden elde edilen gülşekerin hastalıklara iyi geldiği anlaşılmaktadır.

Eline sundum güli öpdi vü virdi bana
Pes ciğerüme devâ gül-şeker olmuş durur¹¹³

¹⁰⁹ Onay, s.409.

¹¹⁰ Akyüz, Beken, Yüksel ve Cunbur, s.167.

¹¹¹ Bilkan, s.973.

¹¹² Tarlan, *Ahmed Paşa Dîvânı*, s.155.

¹¹³ Muharrem Ergin, *Kadı Burhaneddin Dîvânı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1980, s.461.

Şairin sevgiliye sunduğu gülü sevgilisi öpüp tekrar ona vermiştir. Sevgilinin dudaklarının değmesiyle tatlılaşan ve gülşeker hâline gelen gül ciğer rahatsızlığına şifâ olmuştur.

Bir kez tebessümâne nigâh itse ol tabîb

Urmış olurdu zahmuma gül merhemini hemân¹¹⁴

Bu beyitte sevgili doktora benzetilmektedir. Sevgilinin aşığa bir kez tebessüm ile bakmasıyla hastanın yani aşığın yarasına gül merhemi sürmüş olacağını söylemektedir. Bu beyitten hareketle gül merheminin iyileştirici etkisi olduğu söylenebilir.

Dostum hadd-i arak-rîzinden ermezse gül-âb

Gülşen-i cennet güli virür Necâtî'ye sudâ'¹¹⁵

Sevgilinin yanağını gül olarak düşünen şair gülün üzerindeki ıslaklığı yani sevgilinin yanağındaki teri ise suyuna benzetmiştir. Şair, cennette sevgilinin gül suyuna benzettiği kavuşmanın gerçekleşmemesi hâlinde kendisine sudâ', yani baş ağrısı vereceğini söylemektedir. Gülsuyunun başağrısını gidermesinden hareketle ona kavuşamamak başağrısını devam ettirecektir.

Em lebinden buyur ol yârün devâ derdüme kim

Gül-şeker olur ilâc-ı illet-i dil iy tabîb¹¹⁶

Şair, sevgilinin gül-şeker olarak tasavvur ettiği dudaklarının gönül illetine devâ olduğu dile getirmiştir. Gülden elde edilen gülşekerin yine şifa yönüne değinilmektedir.

Çeşm-i rakîbi dûr ide şâyed yüzünden aglanuz

Dirler mücerrebdür bu kim def'-i sudâ' eyler gül-âb¹¹⁷

¹¹⁴ Ali Yıldırım, *Kâmî Dîvânı (Edirneli Efendi Çelebi-Hayatı, Sanatı ve Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni)*, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 2009, s.352.

¹¹⁵ Tarlan, *Necâtî Beg Dîvânı*, s.79.

¹¹⁶ Yaşar Akdoğan, *Ahmedî Divanı ve Dil Hususiyetleri: Gramer, Sentaks, Sözlük*, İstanbul Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1979, s.133.

¹¹⁷ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul, 2001, G.50.

Gül suyu ve sudâ' kelimelerinin bir arada kullanıldığı yukarıdaki beyitte gül suyunun baş ağrısını giderdiği bilgisine ulaşılmaktadır.

Alternatif tıpta önemli bir tedavi bitkisi olan gül ve ondan elde edilen şurup, şarap, gülsuyu, merhem gibi maddeler divan şairlerince birer mazmun olarak sıkça kullanılmıştır. Divan şiirinde çokça kullanılan bir bitki olan gül sadece benzetme unsuru olarak yer almamış şifa yönüyle bu benzetmeler arasında ilgi kurulmuştur.

İncelemesini yaptığımız Tabîbnâme adlı eserde gülün birçok terkiple diğer bitkilerle kullanımı söz konusudur. Diğer bitkilerin gül suyu ile karıştırılarak hab haline getirilmesinin gözde başta ne hastalık varsa gidereceği belirtilmektedir. Örneğin [20a/ [12] meflûc olmağı levkvây-ı âşufteligi göz ağrısın göz yaşın göz [13] tumanlığın buña beñzer başda gözde ne 'illet varise hep giderir [14] terkîb budur maştaki günlük getire mahmûde za' ferân üçer dirhem şabr-ı [15] uskûtürî yigirmi direm ayru ayru dögerler gül şuyla hablar ideler.

[21a]...nev'-i diger baş ağrısına aķ şandal ve kızıl güli [11] yumşak dögerler kız oğlan südiyle tılâ ide nâfi' dūr.

[22a/13] nev'-i diger göz kan olsa yedi noħud ağrı üzerlik toħumı döge [14] karuşdura gül şuyla ışlada gice gözüñ üstüne ura kanın kese.

3.2.7. Habbetü's-Sevdâ (Çörek otu)

Nigella saliva (Ranunculaceae). 20-50cm yükseklikte, bir yıllık mavi çiçekli ve otsu bir bitkidir. Anadolu'da yabani olarak bulunduğu gibi, Orta Anadolu'da ekimi de yapılmaktadır. Ekmek, pide ve çöreklerin üzerine koku vermek için konur. Tohumların sıkılması ile çörek otu yağı elde edilir.¹¹⁸ Dügün çiçeğigillerden, çiçekleri saplarının ucunda ve tek tek bulunan, süsbitkisi olarak yetiştirilen bir yıllık otsu bitki, nahve, habbe-i sevdâ.¹¹⁹

Habbetü's-sevdâ, çörek otu denilen bir bitkidir. Kelimenin habbe (dâne) ve sevdâ (siyah) manaları ile ilgisi dolayısı ile ben ona benzetilir. Şekil ve renk benzerliğı zaten mevcuttur.¹²⁰ Eskiden tütsü ve nazar için çörek otu kullanılırdı.

¹¹⁸ Baytop, s.77.

¹¹⁹ Ayverdi, s.611.

¹²⁰ Cemal Kurnaz, *Hayalî Bey Divânı Tahlili*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s.21.

Muskaların içine de çörek otu koymak âdettir. Sevgilinin beni, çörek otuna benzetilir.¹²¹

Asıldı sümbüle mânendi sümbülüne gönül
O ben olalı izârında habbetü 's-sevdâ¹²²

Beyitte saç sümbüle benzetilmektedir. Gönülün sümbüle benzeyen saçla asılmasındaki amacı habbetü's-sevdaya yani sevgilinin benine ulaşmaktır. Âşığın ölüm hariç her derde şifa olduğu hadisi şerifte de yer alan çörek otuna ulaşmayı arzu etmesi derdine derman aramasındandır. Çörek otunun vücuda kuvvet vermesi de bilinen bir diğer özelliği olduğuna göre mecalsiz kalan âşık aslında çörek otuyla kuvvet bulacaktır.

Tabîbnâme adlı eserde habbü's-sevdâ, çörek otu gibi farklı isimlerle yer alan bitki birçok terkipte kullanılmaktadır. Tek başına kullanıldığı da görülmektedir. Örneğin [26b]..... Nev' -i diger. Çörek otın döküb [03] göbege bağliya derhâl şoguluncan döküle düşe.

Eserin 21a sayfasında ise bu bitkinin nâzileye iyi geldiği belirtilmiştir. [21].....on birinci bâb nâzile içün olan edviyeleri [10] beyân ider nâzile içün bir pâre hamır içine habbü's-sevdâ kıoya kıor [11] üzerine kıoya kızdura çıkarup boguna tura andan bir zamân ağzında [12] duta nâfi' dür ' acâyib göre.

Eserde yer alan bir terkipte ise kıl çıkması için kullanıldığı görülmektedir. [28a]Nev' -i diger. Her kim dilerse kııl bitüre [05] peryavşan deñiz köpüğini zeyt yağıyla kıaruşdura südle ve çörek otıyla [06] ura kııl bitirür.

3.2.8. İncir

Dutgillerden, asıl yurdu Akdeniz kıyıları olan, yaprakları geniş dilimli bir ağaç. (Ficus carica) Bu ağacın yaş ve kuru olarak yenilen etli, tatlı yemişi, ballıdır.¹²³ Süt taşıyan ve kışın yaprağını döken ağaççık. Türkiye'de yabani olarak

¹²¹ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara, 1995, s.161.

¹²² Kurnaz, s.10.

¹²³ Akalın, s.1190.

yetiştği gibi, meyvesi için özel olarak da yetiştirilebilmektedir.¹²⁴ Birçok çeşidi bulunmaktadır.

“Mideyi çalıştırmak, sinirleri kuvvetlendirmek, boğaz ağrısını dindirmek, bronşları yumuşatmak, öksürüğü gidermek, kas ve diş ağrılarını geçirmek” gibi faydaları bulunan incirin Kur’an-ı Kerim’de de adı geçen bir meyve olması sebebiyle şifa yönüne ayrı bir ehemmiyet verilmektedir. İncir, Kur’an’da adı geçen bir meyve olması yanında; yanak ve dudak için teşbih unsuru olmuştur. Bugün de incire yemiş denildiğini biliyoruz.¹²⁵

Divan şiirimizde istisnâ ölçüde az kullanılan meyvelerden olan incir, hem gerçek anlamıyla hem de içindeki küçük tohumcuklarının yıldızlarla benzerliği açısından dikkat çekmiştir.¹²⁶

Lebi şeftâlûsına karşı yüreğüm ditrer
İçi yansa kişinün meyl ider olur yemişe¹²⁷

(Şeftali dudaklarına karşı yüreğim titrer, kişinin içi yansa yemişe meyl eder.)

Kadı Burhâneddîn'in bu beytinde incirin, kalp çarpıntısına ve iç yanıklığına iyi geldiği belirtilmektedir.

Ger cihân cerrâh olub merhem ola deryâ-yı tîn
Sürile hep bitmeye tîğ-i firâkun yarası¹²⁸

Âşığın ayrılık yarası öyle bir hâl almıştır ki ki tüm dünya cerrah, denizler kadar incir sütü de merhem olup yarasına sürülse yine de iyileşecek gibi değildir, diyen şairin bu beyitinden hareketle incir sütünden merhem yapıldığı ve yaralara sürüldüğü bilgisine ulaşılmaktadır.

Tabîbnâme adlı eserde incirin öksürük için hazırlanan terkiplerde yer aldığı görülmektedir. [23b]..... [10] Nev’-i diger. Bu terkîb öksürüğe eyüdü. İncir on dâne benefşe usthudus [11] ve ‘ırku’s-süs onar dirhem bu cümle kaynanda üç gün

¹²⁴ Baytop, s.143.

¹²⁵ Gülhan, s.345-375.

¹²⁶ Bayram, s.223.

¹²⁷ Ergin, *Kadı Burhaneddin Dîvânı*, s.252.

¹²⁸ Tarlan, *Zâfî Dîvânı, Gazeller Kısmı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon)*, s.393.

ıscaqla içe mücerrebdür. [12] Nev'-i diger. Öksürük için kıyandalar üç gün içeler nâfi'dür. İncir [13] kızıl üzüm harnub.

Eserin bir başka yerinde ise incir yaprağının uyuz hastalığına iyi geldiği belirtilmektedir:[29b]..... nev'-i [12] diger. incir yaprağını hammadı dürtüne mücerrebdür.

Bir başka yerde ise talak için kullanıldığı görülmektedir:[24a]..... Nev'-i diger. Talak için [17] üç dâne incir sirke içinde ıslanmış ola her şabaḥ yoḡuşa karşı [24b/01] segirdüb ol üç dâne inciri yuda birinci def'a isti'māl [02] ide nâfi'dür.

[37a] ...Kırk sekizinci bāb. Nıkrış için olan edviyedür. [13] Nıkrış oldur kim barmaḡda çıkar yer gider şām incirini yumuşak döge [14] şabunla gene döge merhem gibi eyliye ura amma havanda döğmiye çām [15] ağacında döge destesi daḡi çām ola nâfi'dür.

Yukarıda ise incirin nikris hastalığı için kullanıldığı görülmektedir.

3.2.9. Kâfur

Defnegillerden, Uzak Doḡu'da yetişen, kâfur elde edilen ağaç. (Cinnamomum camphora). Kâfur ağacından elde edilen, hekimlite kullanılan, beyaz ve yarı saydam, kolaylıkla parçalanan, güzel kokulu bir madde.¹²⁹Kâfur dilimize Arapçadan geçmiştir.

Kâfur ağacı soḡuḡa dayanıklı olup kışın yapraklarını dökmeyen, uzun ömürlü bir ağaçtır. Papatya çiçeğine benzeyen çiçeğinin saf olanının kokusu limon ve ağaç kavununa benzer. Kâfur renksiz, yarı şeffaf ve kolay kırılabilen ıtırli bir maddedir.

Kâfurun hekimlikte daha çok ağrı kesici, öksürük kesici, anestezik ve kaşıntı önleyici olarak kullanıldığı bilinmektedir. İştah açtığı, baş ağrısını dindirdiği, uykusuzluḡa iyi geldiği ve cinsel isteḡi arttırdığı da hekimlikte geçmektedir. İltihapları önlemesinden ötürü, kas ağrıları, romatizma, burkulma, morarma ve ezilme gibi durumlarda merhemi kullanılmaktadır. Kâfur merheminin özellikle cilt sağlığında kullanımı söz konusudur. Yaraları iyileştirici ve sivilcelerin giderilmesinde etkili olduḡu kaynaklarda geçmektedir.

¹²⁹ Akalın, s.1265.

Kâfur eski edebiyatımızda daha çok sevgilinin gerdanı için kullanılmıştır.¹³⁰ Sevgilinin teninin beyazlığı ve güzel kokması ile kâfur çiçeğinin beyaz oluşu ve kokusu arasında bu benzerlik ilişkisi kurulmuştur.

Aşağıdaki beyitlerde kâfur merheminin yarayı tedavi etmede kullanıldığını görmekteyiz:

Hayâl-i tîr-i gamzeñ zahm-nâk itmiş-durur cismüm
Beyâz-ı dîde zahmına urupdur merhem-i kâfûr¹³¹

Sevgilinin yan bakışının oklarının hayaliyle teninin yaralandığını belirten âşık bu yaralarına kâfur merhemi sürülmesini ister.

Sipihre tîg-ı âhum yara açmışdur benüm ey meh
Degüldür kehkeşân yâ penbe yâ kâfûrî merhemdür¹³²

Bu beyitte de yara ve kâfur merheminin birlikte anıldığı görülmektedir.

Sînen ey derdüm emi merhem-i kâfûrî imiş
Yaralı bağına ammâ seni kimse saramaz¹³³

(Senin göğsün kâfur merhemi gibi benim derdimin ilacıdır. Ama kimse saramaz seni yaralı bağına saramaz.) Sevgilisinin sinisini kâfura benzeten şairin bu beytinden kâfurun yaralara sarıldığı bilgisine ulaşılmaktadır.

Sîne-i pür-zahmuma sarmak diler gönlüm seni
Cismün ey cân pâresi kâfûrî merhemdür bana¹³⁴

(Yaralı göğsüme gönlüm seni sarmak ister. Ey can parçası bedenim bana kâfur merhemidir.)

Yine bu beyit de kâfurun merhem olarak yaraya sürüldüğüne işaret etmektedir.

¹³⁰ Ayverdi, s.1533.

¹³¹ Saraç, s.253.

¹³² Saraç, s.161.

¹³³ Tarlan, *Zâfî Dîvânı, Gazeller Kısmı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon)*, s.63.

¹³⁴ Tarlan, *Zâfî Dîvânı, Gazeller Kısmı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon)*, s.3.

Kerem kıl destîni şun sîne-i mecrûha bir kere
Oñulmaz yâre üzre merhem -i kâfûr görsünler¹³⁵

(Kerem kıl yaralı göğsüme elini bir kere olsun. Onulmaz yaranın üstünde kâfur merhemini görsünler.)

Tîğ çekmez âşîka bâzûsı uryân olmadan
Merhem-i kâfûr zahm urmazdan evvel arz ider¹³⁶

(Pazusu çıplak olmadan âşîka kılıç çekilmez. Kâfur merhemi sürmeden evvel arz eder.)

Tıpkı bir savaşıçı yâhut cerrah gibi düşünölen sevgilinin, pazusunu çıplak hâle getirmeden âşîka kılıç çekmediğinden bahsedilir. Beyaz renginden ötürü sevgilinin çıplak pazusunun kâfur merhemine benzetildiğı ve yaraları iyileştirmedeki rolüne değinildiğı beyitte ayrıca, sevgilinin böyle yapmakla bir nevi âşığı yaralamadan önce kâfur merhemini hazır ettiğı, cerrâhın operasyon öncesinde yaptığı hazırlık çağrıştırılmak sûretiyle, dile getirilmektedir.¹³⁷

Divan şiirinde kâfurun sevgilinin sinesine benzetildiğı ve daha çok merhem olarak kullanımının beyitlerde yer aldığı görölmektedir. Hekimlikte daha çok merhem olarak kullanılan bu bitkinin divan şairlerinin beyitlerinde yine yara ile ilişkili olarak kullanıldığı görölmektedir.

Ele aldığımız Tabîbnâme adlı eserde de kâfurun merhem olarak kullanımı dikkat çekmektedir. [35a/13] Merhem-i kâfûr. Menâfi'-i oldur kim od [14] yâniğına eyüdü ve şâru başlar kim oğlancuklarda olur giderür eli [15] ayağı yaralasa eyüdü ve gövdeyi Һarîr eyler ve mak'adda şakāk olsa [16] kâsıkdan anı giderür ve şarı şuvâkın başlara yarar ve Һankı yara kim od gibi [17] ıssî ola ânı sâkin eyler.

¹³⁵ Mehmet Arslan, *Leyla Hanım Divanı*, Kitabevi Yay. İstanbul,2003.s.117

¹³⁶ Kaya, *Azmî-zâde Hâletî Dîvânı (Giriş-Tenkidli Metin ve Tıpkıbasım)*, s.158.

¹³⁷ Kaya, *Klasik Türk Şiirinde Şifalı Bitkiler Üzerine Bir Deneme*, s.263-214.

3.2.10. Karanfil

Karanfilgillerden, güzel renkli çiçekler açan bir süs bitkisi. (*Dianthus caryophyllus*). Mersingillerden, Molük Adaları'nda, Filipinler'de ve Hindistan'da yetişen ve yaprakları sürekli yeşil kalan bir ağaç. Bu ağacın karanfil yağı elde edilen ve baharat olarak kullanılan, ağız kokusunu gideren, acımsı, koyu renkli, küçük çivi biçimindeki tomurcuğu.¹³⁸ 15-45 cm yükseklikte, çok yıllık, otsu ve sarı çiçekli bir bitkidir. Kurutulmuş kökleri karanfil kokulu olup çaya koku vermek için kullanılır.¹³⁹ Kırmızı, pembe, alaca ve çeşitli renklerde çiçekler açan, düğüm düğüm ince saplı otsu süs bitkisi.¹⁴⁰

Halk arasında karanfilin en bilindik özelliği ağız kokusunu gidermesi ve diş ağrısını dindirmesidir. Bunun yanında mideyi kuvvetlendirici ateş düşürücü, ağız ve diş eti yaralarını hafifletici ve bağışıklık sistemini güçlendirici etkiye sahiptir. Ayrıca uyarıcıdır, beden ve zihin yorgunluğuna iyi gelmektedir. Başka bitkilerle birlikte kullanımı da söz konusudur.

Divan şiirimizde çokça yer verilen bitkilerden birisi de karanfildir. Testiye karanfil koymak, kumaşlara karanfil motifleri işlemek, gûşe-i destâra karanfil takmak, ağızda karanfil (kökü) çiğnemek” alışkanlıkları, klasik Türk şiirine de yansımıştır. Diğer yandan klasik Türk şiirinde karanfilin anlam çerçevesini; yara (zahm) ve ben (hâl) ile yüz, yanak, boy, göz, çene (zenehdân), zülf, güzel, gelin ('arûs), sevgili, âşık, âbdâl, âbid, kuş ve yıldızlar (encüm) gibi değişik ögeler oluşturmaktadır.¹⁴¹ Divan şiirimizde karanfil daha çok sevgilinin beni, saç, yüzü, çenesi ve gözü gibi uzuvlarıyla ilişkilendirilerek benzetilen olmuştur. Bu benzetmelerde rengi, şekli, kokusu bakımından ele alınmıştır.

Dem-be-dem benlik şarâbı kohusın def itmeğe
Vasf-ı hâlün düşmez ağzumdan karanfüldür bana¹⁴²

¹³⁸ Akalın, s.1320.

¹³⁹ Baytop, s.184.

¹⁴⁰ Ayverdi, s.1593.

¹⁴¹ Bayram, s.209-219.

¹⁴² Tarlan, *Necâfî Beg Dîvânı*, s.154.

(Zaman zaman benlik şarabının kokusunu gidermek için senin beninin vasıfları ağızından düşmeyen karanfildir bana.)

Necâtî karanfilin ağızdaki kötü kokuları giderici özelliğine değinmektedir. “dem-be-dem” tamlaması “zaman zaman” anlamına geldiği gibi “soluktan soluğa” anlamı da taşımaktadır. Bu şekilde nefes ile karanfil ilişkisi de düşünülebilir.

Rengîn ruhundur iden ârâyîşini çarhun
Zînet virür sıfâle ekser kızıl karanfûl¹⁴³

(Feleği süsleyen senin renkli yanağındır. Kızıl karanfil çömleğe süs verir)

Leblerinde görinen hâl degüldür mey içüp
Def’-i bûy itmege agzında karanfûl götürür¹⁴⁴

(Dudaklarında görünen ben değildir. Mey içip kokuları gidermeye ağızda karanfil götürür.)

Yine karanfilin kötü koku giderici özelliğine değinilmiştir.

Hayâl-i hâl-i lebünle Hudâyî’nün şi’ri
Hoş-âbdur ki murabbâ ola karanfûl ile¹⁴⁵

(Hüdayî’nin şiiri senin dudağındaki benin hayali ile hoşafa katılmış karanfil ile murabba olur.)

Bu beyitte karanfilin diğer yiyeceklerle birlikte kullanılarak güzel koku katması özelliğine değinilmiştir.

Şîrîn görünür hâl-i lebün cânuma zîrâ
Tatlu olur agızda şekerlense karanfûl¹⁴⁶

¹⁴³ Ziya Avşar, *Revânî ve Dîvânî’nin Karşılaştırılmalı Metni*, DTCF Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008, s.57.

¹⁴⁴ Avşar, s.58.

¹⁴⁵ Hayriye Hudâyî Köseoğlu, *Dîvân*, GÜSBE Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s.208.

¹⁴⁶ Mustafa Demirel, *Divan (Tenkitli Metin), İbn-i Kemâl*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1996, s.204.

(Benim canıma senin dudağının beni şirin görünür zira karanfilin ağızda şekerlenmesi tatlı olur.)

Divan şiirinde sevgilinin birçok uzvunun benzetildiği bir bitki olan karanfilin koku ve ferahlatıcı özelliğinin bu beyitlere yansıdığı görülmektedir. Karanfil rayihası ile şuruplara, şerbetlere nasıl güzel bir tat, koku katıyorsa sevgilinin de karanfil kokusu ile ilişkilendiren uzuvları âşığı o denli ferahlatmaktadır.

Tabîbnâme adlı eserde karanfilin baş ağrısına iyi geldiği belirtilmekle birlikte diğer bitkilerle beraber birçok terkipte yer aldığı da görülmektedir.[21a/02] nev‘-i diger baş ağrısına karanfil yumşak dögeler başın kazıda eke mücerrebdür.

[12b]...bir vuqıyye [13] nān-h̄āh tohumın ve bir vuqıyye kerfes tohumın ve bir vuqıyye kişir tohumı ve bir vuqıyye [14] turağ otı tohumı ve on dirhem besbase ve iki dirhem maştaki ve iki [15] dirhem karanfil ve iki dirhem ‘a kırkırha bucuğ dirhem hām ‘ūd bu cümle yumışak [16] dögeler şeker birle ma‘ cūn ideler her gün üç dirhem yiyeler balgamı giderir ağız [17] kokusun giderir ağızdan kara şu gelmeği giderir ve gevde yellerin sürer ve beñzini [13a/01] kavı eyler ve bevāşırı giderir.

3.2.11. Nar, Nar Çiçeği (Enar, Rumman)

Nargillerden, yapraklarıkarşılıklı, çiçekleri büyük, koyu kırmızı renkte, küçük bir ağaç. (Punica granatum) Bu ağacın kırmızımtırak sarı sert bir kabukla örtülü, içinde kırmızımtırak, sulu taneler bulunduran yuvarlak yemişi.¹⁴⁷ “Anayurdunun Doğu Akdeniz havzası olduğu sanılan nar yumuşak iklimli, sıcak ve kurak yerleri; kalkerli, derin ve yumuşak toprakları seven; aynı adlı meyvesi yenen ve 4-5 m’ye kadar boylanabilen küçük ağaçtır. Akdeniz bölgesinden Japonya’ya, öte yanda ABD’nin güneyi ile Güney Amerika Kıtası’na kadar yayılmış olup kimi yerde meyvesi için, kimi yerde süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir. Ülkemizde Ege ve Akdeniz bölgelerinde bolca, ayrıca iklimi uygun olan diğer bazı yerlerde de yetiştirilir.”

Nar ağacı ve meyvesi, değişik ilgi çekici farmakolojik etkilere sahip anatomik bölümlerden oluşur: çekirdek, nar suyu, kabuk, yaprak, çiçek, ağaç kabuğu ve kök.

¹⁴⁷ Akalın, s.1751.

Nar suyu ve meyve kabuğu güçlü antioksidan etki gösterir, nar suyu, kabuğu ve yağı zayıf östrejenik etkilidir. Nar suyu, kabuğu ve yağının tümör hücre çoğalması, döngüsü, invazyonu ve anjiogenez ile etkileflerek antikanser aktivite gösterdiği kanıtlanmıştır.¹⁴⁸ Narın suyu, çekirdeği, kabuğu ve meyvesinin çok eskiden beri halk hekimliğinde kullanıldığı bilinmektedir. Bolluk, bereket, şans simgesi olarak kutsallık da atfedilen bir meyve olan nar günümüz tıbbında da önemli bir yere sahiptir. Özellikle kuvvetli bir antioksidan olduğu ve tümör hücrelerini engellediği günümüz tıbbında çalışmalara konu olmuştur.

Nar çiçeğinin kalp çarpıntısını giderdiği kalbi kuvvetlendirdiği tansiyonu düzenlediği bilinmektedir. Yaraları iyileştirmesi ve kaşıntıyı gidermesi de diğer özelliklerindendir. Kur’anda da adı geçen narın bir hadisi şerifte etli kısmıyla birlikte yenilmesinin mideyi temizlediği belirtilmektedir.

Narın şerbeti, suyu ve sirkesi de kullanılmaktadır. Eskiden humma ve sıtma gibi ateşli hastalıkların tedavisinde kullanıldığı, nar şerbetinin aynı zamanda mide ve bağırsaklara kuvvet verdiği ve ayrıca bayılmalara iyi geldiği yine kaynaklarda belirtilmektedir.¹⁴⁹

Nar rengi, şekli, taneleri, suyu, çiçeği ve fidanı ile divan şiirine konu edilmiştir. Sevgilinin dudağı, yüzü, memeleri, narın meyvesine, boyu ağacına; âşığın kanlı gözyaşları, kanlı yaraları, la’l taşı, yıldızlar tanelerine benzetilmiş; nardan içki yapıldığı gibi nar suyunun içki mahmurluğuna iyi geleceğine inanılmıştır. Bazen ateş anlamına gelen ‘nâr’ kelimesiyle aralarında hem benzerlik kurulmuş, hem de kinaye ve tevriyeli kullanılmıştır.¹⁵⁰ Enar, rumman gibi Farsçadan geçen isimlerle de kullanıldığı görülmektedir.

Îlâc-ı şerbet-i rümmân la'l-i dilberdür

Ne dem ki haste-i hecri teb-i melâl tutar¹⁵¹

(Ne zaman ayrılık hastasını sıtma tutsa sevgilinin dudağı nar şerbeti ilacıdır.)

¹⁴⁸ Yılmaz Bedriniam ve Usta Coşkun, “Nar’ın (Punica granatum) terapötik etkileri”, *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi Turkish Journal of Family Practice*, Cilt 14, Sayı 3, 2010, s.146-153.

¹⁴⁹ Kaya, *Klasik Türk Şiirinde Şifalı Bitkiler Üzerine Bir Deneme*, s.263-214.

¹⁵⁰ Gülhan, s.345-375.

¹⁵¹ Nevin Gümüş, *Yahyâ Nazım Dîvânı I (İnceleme-Metin)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1992, s.66.

Sevgilinin dudağının nar şerbetine benzetildiği bu beyitte sıtma hastalığına nar şerbetinin iyi geldiği bilgisine ulaşılmaktadır.

Gönülümü görürem gözlerün için tolu kan
Ki nâr-dâne bişürür meger humâra gönül¹⁵²

(Gönlümü içi kan dolu gözlerin gibi görürüm. Meğer gönül başağrısı için nar taneleri pişirir.)

Şairin bu beyitinde nar tanelerinin pişirilerek hazırlanan şerbet yahut şurubun başağrısını giderdiğine işaret edilmektedir.

Ele aldığımız Tabîbnâme adlı eserde de narın iç ağrısına iyi geldiği belirtilmiştir. Nev‘ -i diger. Atamuñ [25b/10] içi ağrısı bir tatlu nâr ve bir ekşi nâr ikisin bir çölmege kıya pişüre [11] şıka üç gün açile içe gıdâ oldur.

Eserin bir başka sayfasında ise nar kabuğunun kullanımından bahsedilmektedir.[36a]..... Otuz üçüncü bâb. Adamuñ kıasığı [02] yarılsa ânuñ ‘ ilâcın beyân ider.....[05] Nev‘ -i diger. Gezmâzu ve nâr kabı yumşak döge eke nâfi‘ dır.

3.2.12. Nergis

Bir çenekliler sınıfının nergisgiller familyasından, lâle gibi soğanla üretilen, beyaz veya sarı çiçekli, soğanı zehirli süs bitkisi.¹⁵³ Nergisgillerden bazı türlerinde beyaz, bazılarında sarı renkte olan çiçekleri ayrı veya bir kök sap üzerinde şemsiye durumunda, açılmadan önce bir yenle örtülü bulunan, 20-80 santimetre yüksekliğinde, soğanlı bir süs bitkisi. Narcissus.¹⁵⁴ Anavatanı Avrupa olan nergis çiçeğinin birçok türü Portekiz ve İspanya’da yetiştirilmektedir. Çeşitli kaynaklarda belirtildiğine göre nergisin geniz tıkanıklığını açıcı, yaraları iyileştirici ve temizleyici özelliği bulunur, sara hastalığı, cüzzam ve abras hastalıklarına karşı faydalıdır. Kökü zehirli olduğundan kullanımı risklidir.

Divan şairlerinin en çok ilgilendikleri çiçeklerden biri de nergistir. Çok az olmakla birlikte ‘abher ve zerrin-kadeh kelimelerinin de nergis anlamında

¹⁵² Ergin, *Kadı Burhaneddin Dîvânı*, s.270.

¹⁵³ Ayverdi, s.2360

¹⁵⁴ Akalın, s.1765

kullanıldığı olmuştur. Daha çok beyaz ve sarı renkli taç yaprakları, çiçek kısmının yuvarlak olması, suya ihtiyaç duyması, taç yapraklarının yere yakın ve eğik olması, kokusuz ve meyvesiz olması, ince ve zarif görüntüsü açısından kullanılmıştır. Bu bakımdan nergisin klasik Türk şiirindeki temel işlevi; sevgilinin gözü ile benzerlik ögesi olarak değerlendirilmesine dayanır.¹⁵⁵ Y.Bayram'ın belirttiği gibi nergisin “şahıslar arasından hasta, sarhoş ve âşık; eşya arasından tâc, külâh, kadeh, altın ve gümüş; kozmik öğeler arasından da yıldızlar” ile ilişkilendirilmesi öne çıkmaktadır. Nergis mitolojik hikâyesi olan bir çiçektir. B. Ayvazoğlu'nun aktardığı efsaneye göre Narkissos öldükten sonra sarı göbeğini beyaz yaprakların kucakladığı bir çiçeğe dönüşmüştür. ‘kendi kendine hayranlık’ olarak tarif edilen ‘narsisizm’ kompleksinin teknik adı bu efsaneden gelmektedir. Narkoz ve narkotik gibi terimler de aynı kökten gelir. İlgi çekici olan, nergisin bünyesinde uyuşturucu bir maddenin bulunmasıdır. Bunun için divan şairlerine göre nergis bîmardır, mesttir, mahmûrdur.

Nergislerini ko uyusun gül yüzünde kim
Olur bahâr günleri hâb-ı seher lezîz¹⁵⁶

(Gül yüzlü nergis gibi gözlerini kapat, uyu ki bahar günlerinde sabah uykusu güzeldir.)

Bu ne yüzdür bu ne gözdür bu ne zülf ü bu ne bâlâ
Biri lâle biri nergis biri sümbül biri tûbâ¹⁵⁷

Gül hasretinle yollara dutsun kulağını
Nergis gibi kıyâmete dek çeksın intizâr¹⁵⁸

Divan şiirinde göz ile ilişkili kullanılan nergisin ele aldığımız Tabîbnâme adlı eserde şu şekilde yer aldığı görülmektedir.

¹⁵⁵ Bayram, s.209-219

¹⁵⁶ Tarlan, s.162.

¹⁵⁷ Yaşar Akdoğan, Ahmedî Dîvânından Seçmeler, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s.86.

¹⁵⁸ Küçük, s.392.

... Cimā' in lezzetin buldurur. [39b/01] nergis ve soğan ve āķırķārĥā ve kızıl üzüm çekirdegi bu cümleñ [02] rub' unca hindistān ķozi içi havanda dōgüler andan ĥācet ve ķaynada [03] evvel ısıcaķ şuyla zekere ura ura yuya soñra ocaġa ķarşu [04] bu otlardan tılā ide ġāyet ġalīz-i ķāyim eyliye kim vaşfa gelmiye tekrār [05] tılā etse ziyāde ġılzet ĥāşıl olur.

3.2.13. Raziyan (Rezene)

Maydanozgillerden, 1-1, 5 metre yüksekliğinde, sarı çiçekli, yaprakları iplik biçimindeparçalı, hoş kokulu, baharatlı meyveleri anason gibi yemeklerde ve bazı içkilerde tat verici olarak kullanılan, hekimlikte gaz söktürücü olarak yararlanılan çok yıllık otsu bir bitki. (*Foeniculum vulgare*)¹⁵⁹ Anadolu'da yabani olarak bulunduğu gibi, bahçe ve bostanlarda da yetiştirilir. Meyveleri gaz söktürücü ve koku verici olarak kullanılır. Yaprakları Batı Anadolu pazarlarında (İzmir, Antalya) satılmakta ve yemeklere koku ve tat vermek için kullanılmaktadır.¹⁶⁰ Maydanozgiller familyasından, boyu 1-1, 5 metreyi bulan, hoş kokulu, yaprakları almasıık dizilişli, saplı ve tüysüz, silindir biçiminde gövdesi dik, şemsiye biçimindeki çiçekleri sarı renkte, şeker, nişasta, tanen, sâbit ve uçucu yağlar ve müşhil hassaları taşıyan, yemeklerde anason gibi tat ve koku verici olarak kullanılan, silindirik, yeşilimsi, esmer meyveler veren, tohum ve kökleri ilaçlarda kullanılan, gaz giderici, iştah açıcı idrar söktürücü, kan arttırıcı hassalara sahip, iki veya çok yıllık otsu, ıtırılı, Ege ve Akdeniz bitkisi.¹⁶¹

“Hazmı kolaylaştırması, sakinleştirmesi, iştah açması, bağırsak gazlarını söktürmesi ve süt veren annelerin sütünü artırması, göz iltihabında -arpacık hariç- etkili olması” rezenenin halk arasında en bilinen özellikleridir.

Gâh ider çeşm-i kûr-ı hasmı basîr

Varak-ı râziyânedür sühanum¹⁶²

¹⁵⁹ Akalın, s.1978.

¹⁶⁰ Baytop, s.230.

¹⁶¹ Ayverdi, s.2616.

¹⁶² Hikmet Dikmen, Seyyid *Vehbi ve Divanının Karşılaştırmalı Metni*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 1991, s.108.

Rezene yaprağının etkisine sahip şiirlerinin gerçekleri görmek istemeyen düşmanlarının, gerçekleri görmesine yardımcı olacağını söyleyen şairin bu beyitinden hareketle rezene yaprağının göze iyi geldiği bilgisine ulaşılmaktadır. Özellikle göz zayıflığını gidermek için rezene çayının içilmesi de tavsiye edilmektedir.¹⁶³

Rezene bitkisinin Tabîbnâme adlı metinde baş ağrısını gidermek için kullanıldığı görülmektedir. [21a/16] nevc -i diğer gök râziyâne [17] döge pişüre şuyını az idüp başına tılâ ide er kişi başın kazudup [21b/01] tılâ ide bir gün bir gice tura nâfi' dür .[21b/07] nevc -i diğer baş ağrısı sovuğdan olsa râziyâne döge bala karuşdura [08] tılâ ide.Bir başka terkipte ise şu şekilde yer almaktadır.[26a]..... Nev -i diğer. İstiskâ kim vâfir şişi ola incir kebere dibiniñ [12] katı râziyâne dibi kabı kaynada içürelür üç şabâh nâfi' dür.

Rezenenin eserde birçok terkinin içinde yer aldığı görülmektedir.Rezene suyuyla diğer bitkiler yoğurularak hab hâline getirilmektedir.Örneğin 18a sayfasında şu şekilde geçmektedir:[03] şerbet-i eyâric feykara muqavvî hılt ishâl ider balgam ve sevdây-ı ishâl ider [04] dimağı tenkiye ider baş ağrısın giderir her endâmda olan balgamları giderir [05] meflûc olmağı ve laqvâyı ve üntesanlığı ve göz sebîlin giderir zahmetlerin [06] zâ'il idre gâyet nâfi' dür terkîb budur türbid-i hindî on dirhem kâbili [07] kabı üç direm şaru helîle kabı ve sağtun üçer dirhem mahmûde [08] bucuğ dirhem bunları ayru ayru dögeler soñra gerü dartalar artık eksik [09] olmaya birbirine katasın râziyâne şuyla yoğurasın hablar idesin.

3.2.14. Reyhan (Fesleğen)

Fesleğen. Ocimum basilicum. (Labitae).10-40 cm yükseklikte, beyaz veya pembe çiçekli, özel ve kuvvetli kokulu, otsu ve bir yıllık bir bitkidir. Bahçelerde ve saksılarda yetiştirilir. Baharat olarak kullanılır.¹⁶⁴ Reyhan sözlüklerde dağ reyhanı ve fesleğen olarak geçmektedir. Reyhandan elde edilen uçucu yağın mide rahatsızlıklarında etkili olduğu, idrar ve gaz söktürücü, öksürük kesici, balgam giderici, ağrı kesici olduğu bilinmektedir. İshal ve solunum rahatsızlıklarında, burun

¹⁶³ Ayhan Yalçın, *A'dan Z'ye Şifâlı Bitkiler Ansiklopedisi*, Geçit Kitabevi, İstanbul, 1981, s.170.

¹⁶⁴ Baytop, s.106.

kanamasını dindirmede, ağız ve diş şikayetlerinde kullanılan reyhan ayrıca yorgunluk ve uykusuzluğa iyi gelmektedir.

Reyhan Klasik Türk şiirinde çokça kullanılan çiçeklerden biridir. Daha çok kuvvetli ve güzel kokulu olması açısından değerlendirilmiştir. Bu özelliği, reyhanın sevgilinin başta saç ve zülfü olmak üzere hattı, kâkülü ve perçemiyle ilişkilendirilmesine sebep olmuştur Bunun dışında şekli, yazıyla ilişkilendirilmesinde etkili olmuştur Ayrıca çok az beyitte ilişkilendirildiği ben, hayrân, reyhâncı, şarâb, duman ve etfâl reyhanın anlam çerçevesini oluşturan diğer öğelerdir.¹⁶⁵

Gül yüzünde hatt-ı reyhânun ki cân hayrânudur
Nâme-i tezvîrdür ben dutmazam anı dürüst¹⁶⁶

Ahmedî hat eserin gördi lebünde didi kim
Zî bitürür bir arada gül ü reyhânı lebün¹⁶⁷

Nesh ideyüm diyü Yâkût hatın hüsnini gör
Ki gül üsünde niçe şîve-i reyhân yazmış¹⁶⁸

Çalışmamıza konu olan Tabîbnâme adlı eserde reyhanın ishal ve iç ağrısı için kullanıldığı ve kanı kestiği bilgisi yer almaktadır.

[24b]..... Nev-i diger. Behmenü'l-kıyye tohum-ı reyhân [15] berâber ola döge yile nâfi' dür.

[25/07] Nev'-i diger. İç ağrısı çün zencebil sa'd reyhân tohum-ı kemnün döğüb bal ile [08] kıvâma getüre şâf ide getüre nâfi' dür.

[25b]..... Nev'-i diger kıan keser reyhân [06] tohmîn döge kıavura bâla kıata yiyeler nâfi' dür.

[25b]..... Nev'-i diger. İshâl için reyhân tohumı zâmg-i ' arabî ve [15] üçer dirhem nâfi' dür.

¹⁶⁵ Bayram, s.209-219.

¹⁶⁶ Tarlan, *Ahmet Paşa Divânı*, s.141.

¹⁶⁷ Akdoğan, s.432.

¹⁶⁸ Ergin, *Kadı Burhaneddin Divânı*, s.255.

3.2.15. Sandal

Sarımtırak renkli, çok dayanıklı, sert ve çok makbul bir odunu olan, çeşitli türlerinden çıkan yağlı ve reçineli esanslar lavantacılıkta, sabunculukta kullanılan, Afrika, Endonezya ve özellikle Hindistan'da yetişen ağaç.¹⁶⁹ T. Baytop'un Türkçe Bitki Adları Sözlüğü ve Türkçe Sözlük'te "koca yemiş" olarak da geçmektedir. A. andrachne (Sandal ağacı), genellikle boylu çalı, bazen de 5-6 m'ye kadar boylanabilen her dem yeşil, kalın dallı bir ağaçtır. Yaşlı gövdelerin kabuğu levhalar hâlinde dökülür. Genç sürgünler bezeli tüylüdür. Yapraklar geniş, oval ve düz kenarlıdır. Boyları 5-10 cm'dir. Yaprakları sadece genç bitkilerde dişli olup üst yüzleri koyu, alt yüzleri açık yeşil ve tüysüzdür. Yeşilimsi-krem renkli çiçekler dik duran bileşik salkımlar halindedir. Mart-Nisan aylarında çiçek açar. Sonbaharda olgunlaşan meyvelerin çapı 1, 0-1, 5 cm ve portakal sarısı açık kırmızı renktedir.¹⁷⁰

Meyveleri bol tanen içerdiğinden buruk bir tada sahiptir. Genç sürgünleri ve yaprakları ilaç yapımında kullanılmaktadır. İçeriğindeki Arbutin maddesinden dolayı idrar yollarında mikrop öldürücüdür. Mide ve bağırsak tembelliğini giderici, yüksek tansiyonu düşürücü, karaciğer şişkinliğini giderici ve ateş düşürücü özelliği olduğu bilinmektedir. Ayrıca, safra taşlarının dökülmesinde de etkili olmaktadır¹⁷¹

Tütsü olarak da kullanılan sandal ağacı divan şiirinde daha çok güzel koku verici özelliğiyle ele alınmıştır.

Öldürür çün beni cevriyle o mellâh-ı melîh

Yur iken meyyitümi sandal idün bârî buhûr¹⁷²

Sevgilisini güzel bir denizciye benzeten şair sevgilisinin zulmüyle öleceğini dile getirmekte ve cenazesi yıkanırken suya sandal ağacı kokusu konulmasını vasiyet etmektedir. Ayrıca sandal kelimesinin denizcilikle ilişkisinden de yararlanılmıştır. Zati'nin bu beyitinden hareketle cenazeler yıkanırken suya güzel kokusundan dolayı sandal katıldığı bilgisine ulaşılmaktadır.

¹⁶⁹ Ayverdi, s.2702.

¹⁷⁰ H. Kayacık, *Orman ve Park Ağaçlarının Özel Sistematiği*, İstanbul Üniv. Orman Fak., Yayın No: 3013, 1982, s.13.

¹⁷¹ S. Dingil, *Bitkilerle Anadolu. Güney, Orta ve Batı Anadolu'da Tarihi Turistik Yörelerde Rastlanan Bir Kısım Bitkiler ve Çiçekler. Rehber*, Antalya, 1990, s.31.

¹⁷² Tarlan, *Zâfî Dîvânı, Gazeller Kısmı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon)*, s.360.

Zâtî'yi yurken üstine sandal buhûr idün
Fülk-i vücûdın eyledi deryâ-yı derd gark¹⁷³

Bu beyitte de yukarıdaki beyitle benzer bir kullanım olduğu görülmektedir. Zâtî yine denizcilikle ilişkili kullandığı sandal kelimesinin ölü bedeni yıkanırken yıkama suyuna sandal katılmasını söyler.

Cenazeler yıkanırken suya sandal katılmasının bir gelenek olduğu düşünülmektedir.

Sudâ'-ı sıhhate sandal-fürûş olurdu eger
Olaydı takvîyet-i lutfına karîn bîmâr¹⁷⁴

Hasta, eğer onun lütfunun desteğine yakın olsaydı baş ağrısını gidermede etkili olan sandal ağacının satıcılığını yapardı, diyen şair sandal ağacının baş ağrısını giderdiğine değinmektedir.

Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait, Tuhfe-i Murâdî'de beyaz sandalın su ile ezilip mide üzerine yakı olarak sürülmesi durumunda ısıdan meydana gelen baş ağrısına, sıtmaya ve yürek ağrısına iyi geldiği belirtilmiştir.¹⁷⁵

Tabîbnâme adlı eserde çeşitli terkiplerde rastlanan sandalın gül suyuyla birlikte baş ağrısı için kullanıldığı bilgisi yer almaktadır.[21a/10]

40a sayfasında ise fitil yapımında diğer bitkilerle birlikte kullanıldığı belirtilmektedir.

3.2.16. Servi (Selvi)

Servigillerden, kışın koyu yeşil yapraklarını dökmeyen, daha çok mezarlıklara dikilen uzun ömürlü, güzel kokulu, kozalaklı, ince uzun ağaç. Cupressus.¹⁷⁶ Akdeniz bölgesinde çok yetişen, kışın yapraklarını dökmeyen, 25 metre boyunda, ince, uzun, piramit biçiminde, çok koyu yeşil yapraklı bir ağaç,

¹⁷³ Tarlan, s.167.

¹⁷⁴ Hüseyin Akkaya, *Nevres-i Kadîm ve Türkçe Dîvânı (İnceleme-Tenkidli Metin ve Tıpkıbasım)*, Cilt II, Harvard Üniversitesi Yay., Cambridge, 1996, s.65.

¹⁷⁵ Mustafa Argunşah, *Muhammed b. Mahmud-ı Şîrvânî, Tuhfe-i Murâdî (İnceleme Metin-Dizin)*, TDK Yay., Ankara, 1999, s.243.

¹⁷⁶ Ayverdi, s.2788

andız, selvi, servi ağacı (cupressus sempervirens).¹⁷⁷ Yaprağı ve kozalağı halk hekimliğinde kullanılan servinin kabızlığı önleyici, damarları yumuşatıcı, vücuttaki tutuklukları giderici, mideyi ve bağırsakları kuvvetlendirici etkisi olduğu bilinmektedir.

Divan şiirinde adı sıkça geçen bir ağaç olan servi özellikle sevgilinin boyunun benzetileni olmuştur. Servinin su kenarlarında yetişmesi ile âşığın sevgili için devamlı gözyaşı dökmesi arasında ilişki kurulmuştur.

Servin katında sidre vü tûbâ-revân olur

La'l-i lebûn şarâbını içen revân olur ¹⁷⁸

Gönül akdî gözüm yaşı gibi ol kadd-i dil-cûya

Niçûn meyl itmez ol serv-i hîâmanum akar suya ¹⁷⁹

Kaddi hayali gözümde dutdî vatan kim

Serv yiri kanda olsa âb-ı revândır ¹⁸⁰

Tabîbnâme adlı eserde servi yaprağının kulunç rahatsızlığı için hazırlanan bir terkipte yer aldığı görülmektedir.

[24b]..... On toközuncı bâb. Kulunc edviyelerin beyân ider. Maştaki [03] ak günlük serv yaprağı ve kuzulağı ve anzerut ve balık yelimi ve hâşş [04] çiriş ve bellût şālî cümle berâber ideler yelmi erideler qalân otları [05] dögeler eleyeler ol yelmile yogurular ve bir pâre bez üstüne dutalar [06] kulunc üzerine yapışdurub bağıhyalar nâfi' dür.

¹⁷⁷ Akalın, s.2076.

¹⁷⁸ Ayan, s.70.

¹⁷⁹ Küçük, s.458

¹⁸⁰ Akdoğan, s.323.

3.2.17. Sipend (Üzerlik)

Sedefotugillerden, acı tohumları susama benzeyen, beyaz çiçekli, çok dallı, halk arasında tütsü olarak kullanılan sıcak bölge bitkisi¹⁸¹. Oğuzcada “yüzerlik” adı verilen bitki Farsçada “sipend” olarak bilinmektedir. *Peganum riannala* L. (zygophyllaceae). 30-70 cm yükseklikte çok yıllık otsu ve beyaz çiçekli bir bitki, tohumları tütsü olarak kullanılır.¹⁸²

Üzerliğin Anadolu’da en yaygın kullanım alanı nazar inancıyla ilgilidir. Tohumları nazara karşı tütsü olarak ateşe atılır ve bitkinin meyveleri duvara asılır. Nazara uğradığına inanılan ya da değebileceği düşünülen bebekler, çocuklar, hayvanlar, ateşe atılan üzerlik tohumlarının dumanıyla tütsülenir ve duman koklatılır. Anadolu’da mavi beze sarılmış olarak üzerlik, okunmuş çöretotu, şap, ince elek unu, sarımsak, tuz ve kara sakız içeren küçük muskayı taşımanın da nazardan koruyacağına inanılır. Bu bitkiye, tohumlarının insan üzerinde gezdirilmesi, tütsünün üzerinden atlanması ve yoğurdun üzerine serpilmesi nedeniyle üzerlik adı verildiği ileri sürülmektedir¹⁸³. Divan şiirinde sık rastlanan tarımsal ürünlerden olan sipend “tütsü niyetiyle ateşe atılması, ateşte çıtırdarak yanması ve küçüklüğü” açısından ele alınır. Bu nedenle daha çok “âşık, dil (gönül), cân ve yıldızlarla (necm, Pervîn) ” ilişkilendirilir.¹⁸⁴

Bu cism-i zerd ü zâr u nizâr ile nice bir
Yanam firâkun âteşine nitekim sipend¹⁸⁵

Şair, bu zayıf ve sararmış vücutla senin ayrılık ateşine daha ne zamana kadar üzerlik tohumu gibi yanayım demektedir.

Şerâr-ı âhı dil-i pür-gama sipend iderüm
Gezend-i çeşmi tokunmaya diyü ağyâru¹⁸⁶

¹⁸¹ Ayverdi, s.3324.

¹⁸² Baytop, s.276.

¹⁸³ Şevkiye Kazan, “Klâsik Türk Şiirinde Nazar: Göz Değmesi”, *Millî Folklor*, 2005, Yıl 17, Sayı 68 s.166-179.

¹⁸⁴ Yavuz Bayram, *Divan Şiirinde Tarımsal Ürünler*, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi, Özel Sayı, Ankara, 2007, s.81-96.

¹⁸⁵ Küçük, s.79.

¹⁸⁶ Kaya, s.263-214.

Şair sevgiliye düşmanın gözü değmesin diye, gamlı gönlümün âhının kıvılcımlarını sipend ederim, demektedir.

Ol perîye ırmesün diyü yavuz gözden gezend
Cânımı mihnet ocağında sipend itdüm yine ¹⁸⁷

Şair, peri gibi güzel sevgiliye kem gözlerden zarar gelmesin diye canımı mihnet ocağında üzerlik ettim diyor.

Püskürme ben degil o perî çeşm-zahm için
Atmış ‘izâr-ı âteşine bir avuç sipend ¹⁸⁸

Şair o peri yüzlü sevgilinin yüzündeki benler, püskürme ben değildir. Nazar değmemesi için ateşli yanağının üzerine bir avuç üzerlik atmış, demektedir.

Dağlardır odlu gögsümde karası kopmamış
Yâ sebât et ‘aşk için od üzre bir nice sipend ¹⁸⁹

Micmer-i sîne kim yandı sipend-i dil ü cân
Bir perî da‘vetine ‘itr-ı mahabbettir bu ¹⁹⁰

Hâller mi âteş-i haddündeki didüm didi
Hüsnüme göz degmesün anı sipend itsem gerek ¹⁹¹

Ey yüzi gül kâmeti serv-i bülend
‘Ârızun âteş ana hâlün sipend ¹⁹²

Seçilen beyit örneklerinden harektle söylenebilir ki üzerlik divan şiirinde daha çok nazarı engellemesi özelliğiyle göz ile ilişkilendirilerek ele alınmış ve daha çok ateş (od), yanmak, göz kelimeleri ile uyumlu olarak kullanılmıştır.

¹⁸⁷ Mehmed Çavuşoğlu ve M. Ali Tanyeri, *Hayretî, Dîvan*, Tenkidli Basım, İstanbul, 1981, s.272.

¹⁸⁸ Ali Açıkoğ, *Belîğ Dîvânı (Metin-İndeks)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1994, s.137.

¹⁸⁹ Akyüz, Beken, Yüksel ve Cunbur, s.63.

¹⁹⁰ Mengi, s.198.

¹⁹¹ Coşkun Ak (haz.), *Muhibbî; Dîvân (İzahlı Metin)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1987, s.29.

¹⁹² Ak, s.30.

Ele aldığımız Tabîbnâme adlı eserde üzerliğin çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanıldığı görülmektedir. Örneğin göz ağrısı için nohut ve gül suyu ile birlikte kullanımı söz konusudur. [22a/13] nev^c-i diger göz kan olsa yedi nohud ağrı üzerlik tohumı döge [14] karușdura gül şuyla ıslada gice gözüñ üstüne ura kanın kese [Bir başka sayfada ise şu şekilde yer almaktadır: [28a]..... Yigirmi sekizinci bâb. Sinir uzatmağ edviyeler [08] beyânındadır. . [15] Nev^c-i diger. Üzerligi kaynakada üç gün içe sinirin şoka tura nâfi^c dür.

Üzerliğin ebras hastalığının tedavisi için kullanıldığı ise otuz ikinci bâbta yer almaktadır.[30a/14] Otuz ikinci bâb. Ebraş için olan edviyeler beyânındadır.....[16] günde beş dirhem üzerlik tohumın bala katub yiye mücerredür.

Eserde yirmi dokuzuncu bâbta yel için edviyelerden bahsedilmekte ve üzerliğin vücuttaki yelleri giderdiği belirtilmektedir. [28b]..... Dişi üzerligi kaynakada ayagın [05] içine kıoya üç kez nâfi^c dür.

3.2.18. Sümbül

Zambakgillerden, ilkbaharda basit salkım şeklinde, daha çok açık mor renkli, keskin ve güzel kokulu çiçekler açan soğanlı ve otsu süs bitkisi.¹⁹³ Hyacinthus orientalis (Liliaceae). Çok yıllık, soğanlı, otsu, mavi ve kuvvetli kokulu çiçekli bir bitkidir. Soğanları süs bitkisi soğanı olarak dış ülkelere satılır. ¹⁹⁴ Anadolu’da yağın olarak yetiştirilen sümbülün birçok çeşidi bulunmaktadır. Dilimize Farsçadan geçmiştir.

Halk hekimliğinde ilaç olarak yaygın bir kullanıma sahip, soğanlı bir bitki türü olan sümbülün soğanları sütle karıştırılıp merhem yapılarak çibanlara sürülür ayrıca yumuşatıcı etkisi vardır. Mideyi kuvvetlendirdiği, iştah açıcı özelliği olduğu da bilinmektedir.¹⁹⁵ Bel soğukluğu ve sarılık tedavisinde kullanımı da çeşitli kaynaklarda geçmektedir.

¹⁹³ Ayverdi, s.2911

¹⁹⁴ Baytop, s.251.

¹⁹⁵ İsmet Zeki Eyüboğlu, Anadolu İlaçları, İstanbul: Derin Yay. İstanbul, 2007, s.47.

Sümbül, Divan şiirimizde en sık kullanılan çiçeklerden biridir. Şekil, renk, koku hasebiyle sevgilinin benzetileni olarak kullanılmıştır. Çok ve karışık çiçekli görünümü, hoş rayıhası ile sevgilinin saçları ile ilişki kurulmuştur.

Lebleri mül saçları sünbül yanagı berg-i gül
Bir semen-ber serv-i hōş-reftâr dirseñ işte sen¹⁹⁶

Sevgiliyi çeşitli çiçeklerle tarif eden Bâkî, sevgilinin saçlarını sümbüle benzetmektedir.

Yazdurup müşğ ile boynına hamâ“il takdı
Kendüye itmek için halkı musahhar sünbül¹⁹⁷

Şair, sümbülün halkı kendisine bağlamak için boynuna muska taktığını belirterek aslında bu çiçeğin büyüleyici, hoş kokulu olduğuna işaret etmektedir.

Sümbülün saldukça gül-berg üzre ol mâh-ı Hutun
Sanki âhû deşt-i Çîn üstine müşk-i ter saçar¹⁹⁸

Bu örnekte de sevgilinin güzel kokulu saçının sümbüle benzetildiği görülmektedir.

Ya çıkarmak ya koparmak istemem zinhâr kim
Çeşmi nergisdir anın sünbül kökü dendânıdır¹⁹⁹

Onun gözü nergis, dişi sünbül köküdür, bu sebepten asla çıkarmak ya da koparmak istemem diyen şairin sümbül soğanını dişe benzettiğini görmekteyiz.

Çalışmamıza konu olan Tabîbnâme adlı eserde sümbülün çeşitli terkiplerde kullanıldığı görülmektedir. Sünbül şarabının faydalarından ise şu şekilde bahsedilmektedir: [3a/01]... bu üç rencden birine [12] mübtelâ olur meflûc veya süst-endâm olur veya ẖarâret-i ‘azîzei [13] söynüp mevt-i fûceye uğrar ve bu rencüñ def‘ine ‘ilâc şarâb-ı sünbüldür kim [14] mi‘dei kızdurur ve cigeri ẖavî ider ve

¹⁹⁶ Küçük, s.238

¹⁹⁷ Küçük, s.37

¹⁹⁸ Mustafa İsen ve Cemal Kurnaz, *Şeyhi Divânı*, Akçağ Yay., Ankara, 1990, s.116.

¹⁹⁹ Nihad Tarlan, *Hâyâlî Bey Divânı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Yay., Burhanettin Erenler Matbaası, 1945, s.132.

ḥarâret-i ‘azîzei ziyâde ider [15] ve cimâ‘a kuvvet virür ve ḥukemâ yirmi altı dürlü fâ‘idei ziyâde zıkr iderler.

[16a]... ciger za‘îflığından âdeme çok [08] ‘illetler hâşıl olur anuñ ‘alâmeti oldur ki beñzi saru olur yerağan [09] renclü kişiler gibi olur dili damağı depserür gözleri ḥalkalanur arık [10] Olur ta‘âma iştâh az olur ve yese hażm idemez yürüse incikleri [11] didrer otursa durmaz süst olur ve cimâ‘ etse menîsinden [12] ḥalâvet bilmez eli ayağı şovuk olur bu ḥallü kişiler ifrâṭla cimâ‘ etse [13] üç dürlü rence mübtelâ olur meflûc veya süst-endâm veya ḥarâret-i [14] ‘azîze-i sövinüp merk müfâcâta uğrar imdi bu ‘illetiñ def‘ine mübâşeret [15] şarâb-ı sünbüldür tâ ki teşḥîn-i mi‘de ide ve cigeri ḳavî kı lup za‘finı def‘ [16] ide ve ḥarâret-i ‘azîzei ziyade ide ve cimâ‘a ḳavî kıla bundan ğayri yigirmi [17] dürlü fâ‘idesi vardır.

Eserin bir başka yerinde yine sümbül macununun faydası zikredilir.[14a]... ma‘cûn-ı sünbül cimâ‘a ḳavîdür menâfi‘i [14] çokdur.

3.2.19. Şahtere

Şahteregillerden, küçük çiçekli, parçalı yapraklı, gök mavisi renginde, yol kenarlarında ve tarlalarda yetişen, taşıdığı fumarin adlı alkaloit sebebiyle tıpta kullanılan bir bitki. Fumaria.²⁰⁰Dilimize Farsçadan geçmiş bir kelimedir, Arapçası ise “şeyterac”tır. Fumaria (Fumariaceae) türlerine verilen genel ad. Bir yıllık. otsu, parça yapraklı, pembe veya beyaz çiçekli. Aşağıdaki türleri idrar artırıcı ve yatıştırıcı olarak kullanılır. Eş anlamı Tilki kişnişi. *fumaria asepalı Boiss.-Dofu* Anadolu bölgesinde ağrı kesici ve mikrop öldürücü olarak kullanılır. *F. microcarpa Boiss.ex Hausskn.-Doğu* Anadolu bölgesinde ağrı kesici ve mikrop öldürücü olarak kullanılır.²⁰¹

Tilki kişnişi olarak da bilinen şahtere halk hekimliğinde çeşitli kaynakların belirttiğine göre idrar söktürücü olması dolayısıyla kanı temizler. Önemli bir safra kesesi düzenleyicisidir. Safra kesesinden kaynaklanan bulantı ve kusmayı azalttığı bildirilmiştir. Yatıştırıcı etkiyle sahiptir. Damar sertliğine iyi gelmekte ve yüksek tansiyonu düşürücü etkisi vardır. Mide ve böbrek hastalıklarına iyi gelir. Fumarin

²⁰⁰ Ayverdi, s.2938.

²⁰¹ Baytop, s.255.

alkoloidini içerir.²⁰² Ayrıca ise şahtere, uyuz hastalığı ve kaşıntıya karşı da yararlıdır²⁰³

Divan şiirinde çok karşılaşılmayan bitki olan şahtere Hevayî'nin aşağıdaki beyitinde geçmektedir.

Mi'deye kuvvet virür hem ciğeri tâzeler
Demi yapıldukça bu şahtereli hab galîz²⁰⁴

Şairin bu beyitinde şahterenin mideyi kuvvetlendirdiği ciğeri temizleyip tazelediği bilgisi yer almaktadır.

Tabîbnâme adlı eserde gerek şahtere gerekse şeyterac şeklinde zikredilen bitki çeşitli terkiplerde yer almaktadır. Örneğin: [26b]..... Yigirmi beşinci bâb. Kel başlarıñ edviye [16] lerin biyân ider. Jengâr zanbağ kündüse kibrit ikişer dirhem kabağ gülü beş [17] dirhem şeytarac kıyruk yağı miqdârca kıta dürtü nâfi' dır.

[29a]....Nev' i diger. Uyuz [12] için nevk ve şahdereyi döge şuyın çıkara kıyruk yağına kıatub şişeye kıoya. [13] Güneşe aş kıoya kırk gün kıura. Hamâmdan çık kıa dürtüne nâfi' dır.

[30a]..... Kıızıl demregü için bir pâre [02] keçi yağı eride biraz bellût ağacı gülü ve biraz kıatrân ve biraz şeytarac bir birine [03] kıaruşdura demregüye dürtü nâfi' dır.

3.2.20. Üzüm

Asma adı verilen ağaççığın salkım durumunda ufak taneli, çekirdekli, ince kabuklu, sulu, etli, glikoz ve vitamin bakımından zengin, yetiştiiği yere göre pek çok çeşidi bulunan, tâzesi ve kurusu yenen meyvesi: "Çavuş üzümü." "Çekirdeksiz üzüm." "Frenk üzümü." "Parmak üzümü."²⁰⁵

²⁰² F.N. Uygur, W. Koch ve H. Walter, *Çukurova Bölgesi Buğday-Pamuk Ekim Sistemindeki Önemli Yabancı Otların Tanımı*, PLTS 4 (1). Josef Margraf, Aichtal, 1986, s.73.

²⁰³ Mürsel Öztürk ve Derya Örs (haz.), *Mütercim Âsım Efendi, Burhân-ı Kâtı'*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2000, s.708.

²⁰⁴ Zehra Vildan Çakır, *Hevâyî (Abdurrahman, Kubûrî-zâde) Dîvânı'nın Tenkidli Metni ve İncelenmesi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 1998, s.41.

²⁰⁵ Ayverdi, s.3325

Birçok çeşidi bulunan gerek yaş gerek kuru gerekse şarap olarak tüketilen üzümün birçok faydası olduğu bilinmektedir. Özellikle halk hekimliğinde kanı temizleme ve kansızlık tedavisinde kullanımı söz konusudur. Bağışıklık sistemini kuvvetlendirmesi, yorgunluğu gidermesi, sinirleri yatıştırması, öksürüğü kesmesi, unutkanlığı gidermesi, cinsel gücü artırması sebebiyle halk hekimliğinde sıklıkla kullanılmıştır.

Üzüm şarap yapımında kullanılması nedeniyle, divan şairlerinin dikkatini en çok çeken meyvelerden biri olmuştur. Şekli, tadı, rengi, kokusu, salkımı sebebiyle divan şiirine konu edilmiştir. Şekil itibarıyla sevgilinin saçları, zülfü, benleri, gözleriyle ilişkisi kurulmuş, üzüm şarabının lezzeti ve sarhoşluk vermesiyle de sevgilinin dudakları ilişkilendirilmiştir.

Sâki sunuver şarab-ı unnab
Kim kaynadı kan dem-i inebden²⁰⁶

Şairin bu beyitinden üzüm şarabının kanı kaydattığı bilgisine ulaşılmaktadır.

Ben üzümün suyunu severim sofi dânesin
Zirâ kimi kızını sever kimi anesin²⁰⁷

Sakın mey dersem ey zâhid mey-i engûrı fehmi etme
Hüner esrâr-ı ma'nâ anlamaktır lafz-ı muğlaktan²⁰⁸

Tâbîbnâme adlı eserde üzümün çeşitli hastalıkların tedavisi için hazırlanan birçok terkinin içinde yer aldığı görülmüştür.

[32b]... Nev^c-i diger. [15] belde ağrı olsa giderür ve şaf bir dirhem kaçını dört çekirdek gâriķūn [16] dört çekirdek cündibidester dört çekirdek günlük beş çekirdek besbâyic [17] beş çekirdek tohum-ı hantal beş çekirdek kebere dibi kabı on çekirdek maştakî [33a/01] zencebil kıalye anisün beş dirhem toplaķ yirmi altı çekirdek

²⁰⁶ Mustafa İsen ve Cemal Kurnaz, *Şeyhi Divânı*, Akçağ Yay., Ankara, 1990, s.86

²⁰⁷ Onay, s.386

²⁰⁸ Küçük, s.367

rāziyāne yedi [02] çekirdek kara sakız iki çekirdek çekirdeği çıkmış ak üzüm yüz elli dirhem [03] yakır tevali iki çekirdek çörek otı yigirmi çekirdek bunları döğüb şāf [04] ideler nāfi' dür. Nev' -i diger egir mül günlük zencebil dārçin қаранfil һübbü's-selātin [05] қarga dülegi za' ferān afyon çörek otı hep ikişer dirhem bura iki dirhem [06] kemnūn üzerlik tuhumı anisūn bŷy-i kerfes tevāli altışar dirhem zerdalū çekirdegi [07] çekirdegi çıkmış kara üzüm bunları döge қарушdura şāf ide mücerrebdür. [08] Nev' -i diger.

[23b/ 12] Nev' -i diger. Öksürük için kıyandalar üç gün içeler nāfi' dür. İncir [13] kızıl üzüm һarnub.

[38a]..... Nev' -i diger. Oğlān [03] olmağcūn zibaқ vec beşer dirhem zencebil kara üzüm az olursa üzüm [04] yigirmi beş dirhem ide noһūd dekŷli şāf ide һātūn kiři getüre nāfi' dür.

Cimā' in lezzetin bildirür. [39b/01] nergis ve soğan ve āķirқārһā ve kızıl üzüm çekirdegi bu cümленŷn [02] rub' unca hindistān қоzi içi havanda döğŷler andan һācet ve қaynada [03] evvel ısıcaқ şuyла zekere ura ura yuya soһra ocaға қарşu [04] bu otlardan тlā ide gāyet galiz-i қāyim eyliye kim vaşfa gelmiye tekrār [05] тlā etse ziyāde gŷlzet һāşıl olur. Nev' -i diger. İki dirhem penbe [06] çekirdegi bir denk hindistan қоzi içi cümle döğeler andan rāzıķi [07] üzüm şuyла қaynadalar tā kim қuвет şuya çıқа andan bir тарafa қoya [08] қaynada zekere тlā ide tā kim 'acāyib göre.

[37b]..... [10] Nev' -i diger. Hayz қanı gelmese. Nārenc қabuğı egiri yumuşaқ döge bir nāzik [11] yere қoya getüre derһāl қān gele. Nev' -i diger. Şarımsāқ kara üzŷmi döge [12] yerine қoya 'avrat getüre derһāl қān gele.

3.2.21. Zāferān (Safran)

Süsengillerden, baharda çiçek açan, 20-30 santimetre boyunda, soğanlı bir kültür bitkisidir. (*Crocus sativus*). Bu bitkinin tepeliklerinin kurutulmasıyla elde edilen, bazı yiyecek ve içeceklere tat, koku ve sarı renk vermekte kullanılan toz, zafran.²⁰⁹ Zāferān sarı renkli bir nebattır. *Crocus sativus* L. (Iridaceae) türünün kurutulmuş stigmalarıdır. Bu tür 20 cm kadar yükseklikte sonbaharda mor renkli ve

²⁰⁹ Akalın, s.2003.

büyük çiçekler açan, yumrulu bir bitkidir. Safranbolu köylerinde yetiştirilir. Safran koku verici ve boyar madde olarak kullanılmaktadır. Bk. Aspir, Cehri. Çigdem. Yemen safranı, Eş anl. Safran çiçeği. Safran çiğdemi.²¹⁰

Safran halk hekimliğinde ve modern tıpta tedavi edici olarak kullanılan bitkilerden biridir. Ömür Ceylan'ın makalesinde çeşitli kaynaklardan derleyerek aktardığı bilgilere göre “zâferân; eski tıbbâ göre sıcak/kuru bitkilerdendir ve tarçın gibi o da yumuşaklığı sebebiyle farklı pek çok rahatsızlığa iyi gelir. Vücuda zindelik ve ferahlık verir. Uykuyu düzenler, sinir sistemini yatıştırır/uyarır, hafakamı önler ve neşelendirir. Yelleri dağıtır, kalp çarpıntılarını giderir. Ter ve idrar atımını hızlandırarak zayıflatır. İştah kesici ve mîdevîdir. Hazmı kolaylaştırıcı ve kas gevşeticidir. Tıkanıklıkları açar, kaşıntıyı keser, astım ve öksürüğü tedavi eder. Kulak ağrısını geçirir; çiğnendiğinde diş etlerini, sürme gibi sürüldüğünde gözleri kuvvetlendirir. Fazla miktarlarda alınır baş ağrısına, şarapla birlikte içilirse baygınlığa sebep olur. Koklansa dahi erkeklerde afrodizyak özelliği gösterir. Kadınlarda ise bilinen en eski adet söktürücü, düzenleyici ve ağrı gidericilerden biridir.”

Günümüzde bilhassa bazı kanser türlerinin tedavisinde de etkili olduğu belirtilen safran, fazla miktarlarda alınması hâlinde baş ağrısına, şarapla birlikte içilmesi durumunda ise baygınlığa sebep olur. Ayrıca önemli bir iştah kesici olan safran kilo vermeye yardımcı ve mideyi kuvvetlendirici özelliğe sahiptir.

Klasik Türk şiirinde az rastlanan çiçeklerdendir. Diğer çiçeklerin aksine sonbaharda açar ve sarı renk elde etmede kullanılır. Bu yönüyle daha çok *âşığın yüziyle* (*çehre, sîmâ, beniz, yanak*) ilişkilendirilmiştir.²¹¹ Divan şiirinde safrana rengi ve kokusu, sahip olduğu bazı tıbbî ve kullanımına dair birçok özelliğiyle yer verilmiştir

Divan şairlerinin zâferân hakkındaki en yaygın dikkatlerinden biri de onun neşe verici ve güldürücü özelliği ile antidepresif ilaçlardan oluşudur. Zâferân, darüşşifâlarda melankoli hastaları için hazırlanan ilaç terkiplerine katılır, onlara

²¹⁰ Baytop, s.232.

²¹¹ Bayram, s.209-219.

koklatılır ve üzerlerinde bulundurulur. Bu sayede ruhi çöküntü içerisindeki hastanın neşelenmesi ve gülmesi sağlanır.²¹²

Dâ'im benüm yüzüme gülersen aceb degül
Tab'-ı cihânda hâssiyet-i za'ferân kodı²¹³

Zâtî sevgilisinin kendisine gülmesini ve sevgilinin bu güleryüzlü hâlini safran almış olmasına bağlamıştır. Çünkü aşğın yüzü sararıp solmuş safrana dönmüştür. Sevgili aşğının safran gibi yüzüne bakıp gülmektedir. Şair bu ilişkiyi kurarken safran bitkisinin ferahlatıcı, gevşetici özelliğinden yararlanmıştır.

Rûy-ı zerdüm piste-i leb-bestesin handân ider
Za'ferân nev'-i nebâtun Hâce Nasrû'd-dînidür²¹⁴

Dudakları açılmamış bir fıstığa benzeyen sevgiliyi güldürür. Zâferan bitki türlerinin Nasrettin Hoca'sıdır diyen Nâbi zâferânın güldürücü özeline değinmiştir.

Zâferân âsâbı tahrik edip ferah verici, güldürücü hassayı hâiz olduğunu eski tabibân ve tıp uleması söylerler. Galiba bunun için düğünlerde zerdeyle pilav vermek âdettir. (Ahmet Talat Onay)²¹⁵

Yüzüme güldüğüne minnet itme
Ki bu hâssiyetidür za'ferânun²¹⁶

Ahmet Paşa, sevgilinin yüzüne güldüğüne minnet etmemesi gerektiğini zîrâ gülmesinin safranın etkisiyle gerçekleştiğini dile getirir.

Dil gülerdi za'ferân-ı rûy-ı zerd-i 'âşıka
Şimdi kan ağlar olup hem-derd derd-i 'âşıka²¹⁷

Ayrılığdan yâr menüm bağrumı büryân eyledi
Özini bir yana saldı meni bir yan eyledi

²¹² Ceylan, s.147-162.

²¹³ Tarlan, *Zâtî Dîvânı, Gazeller Kısmı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) III*, s.469.

²¹⁴ Bilkan, s.75.

²¹⁵ Ayverdi, s.3510.

²¹⁶ Tarlan, *Ahmed Paşa Dîvânı*, s.199.

²¹⁷ Keçecizâde İzzet Molla, *Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr*, Bulak 1255, s.161 (Gazeliyyât).

Za'ferân tek benzümi döndürdi ol bî-rahm yâr
Düşmeni handân idüp dostını giryân eyledi ²¹⁸

Zâferân güldürme özelliğinden hareketle ağlamak tezatı oluşturulmuştur. Safran ayrıca eski tıbbâ göre sıcak yapıdaki bitkilerdendir; dolayısıyla şairlerimiz onu aynı zamanda ateşle, ateşe bağlı kavram ve hastalıklarla birlikte anarlar.²¹⁹

Teb-i tâb-ı mahabbetden şu denlü nâ-tüvânem kim
Hayâtum gül-şeninde za'ferân oldu ruh-ı zerdüm²²⁰

(Aşk ateşinin sıtmasından öylesine güçsüzüm ki sararmış yanağım hayat gülşenimde safrana döndü.)

Sûz-ı dil benzüm sarardur ey yanağı ergavân
Gâlibâ bu vech ile kûyunda olmaz za'ferân²²¹

(Ey yanağı erguvan renkli güzel! Gönül ateşi benzimi sarartır, gâliba bu yüzden senin semtinde zâferân olmaz, (benim gönül ateşiyle sararmış benzim varken zâferâna ve onun sıcaklığına gerek kalmaz))

Bağrumun yandığına benzim sarusudur nişân
İy yüzi gül lâ-cerem küynükde olur za'ferân ²²²

(Yüzüme güldüğüne bakma ki bu zâferânın özelliğidir.) Şair sevgilinin kendisine gülümsemesini onun zâferan almış olmasına bağlamakta ve zâferanın güldürücü, rahatlatıcı özelliğini dile getirmektedir.

Nice bir ey lâle-ruh benzüm za'afrân eylemek
Âşık-ı bî-çârenün küynüklü âhı yok mıdur ²²³

²¹⁸ Hüseyin Ayan (haz.), *Nesîmî Divanı*, Cilt II, TDK Yay, Ankara, 2002, s.757.

²¹⁹ Ceylan, s.147-162.

²²⁰ Küçük, *Bâkî Divanı*, s.312.

²²¹ Tarlan, *Necâfî Beg Dîvânı*, 1997, s.392

²²² Tarlan, s.393.

²²³ Tarlan, s.181.

(Benzimi ne zamana kadar zâferân edeceksin ey lâle yanaklı! Çaresiz âşığın yakıcı âhı yok mudur?) Şair, lale yanaklı sevgilinin âşığın yüzünü zaferana çevirdiğini yanı sararıp solduğunu ifade ederek âşığın âhının da bir gün sevgiliyi yakacağını dile getirmektedir.

Tılsımlı olduğuna inanılan bazı duaların yazıldığı kâğıt parçalarının (nüsha/ta'vîz) üstte taşınması ya da kollara bağlanması (bâzû-bend) çok eski adetlerdendir. Kötülükleri ve kem nazarları savuşturmak için düzenlenmiş bu muskalarından biri de taşıyanı sevimli gösteren şirinlik muskasıdır. Üzerinde mercan duâsı ya da şirinlik duâsı denilen bir duânın bulunduğu kâğıt parçası, güzel koku veren bir takım maddeler de eklenerek katlanır. Misk ve gül suyu gibi zâferân da koku verici olarak muskaların içine konan maddelerden biridir²²⁴

Saruşın bir güzel gördüm 'izârında hatı Zâtî
Yazılmış san du'â-yı nûr müşğ ü za'ferân ile ²²⁵
Olmuş âşüfte havâ yazmağ-îçün ta'vîz ana
Berg olubdur za'ferân u hâk müşk ü su gül-âb ²²⁶

(Yaprağı zâferân, toprağı misk ve suyu gülab kılan hava, (adeta) ona muska yazmak için çıldırmış gibidir).

Gencînesine yazalı şîrînlîğîn tılsım
Benzümi za'ferân kılur ol müşkbâr-hat ²²⁷
Zanbakın goncasıdır bağa gümiş bâzû-bend
Za'ferân ile yazılmış ana hatt-ı tûmâr²²⁸
Al ele câm-ı şarâb-ı la' l-fâmı lâle-vâr
Eylesün derd-i hased rûy-ı 'adûyı za'ferân²²⁹

²²⁴ Ceylan, s.147-162.

²²⁵ Tarlan, *Zâtî Dîvânı, Gazeller Kısmı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon)*, s.93.

²²⁶ Erünsal, s.125.

²²⁷ Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatçı (haz.), *Enverî, Divan (Ümmî Divan Şairleri ve Enverî Divanı)*, MEBY, Ankara 2001, s.113.

²²⁸ Küçük, *Bâkî Divanı*, s.24.

²²⁹ Küçük, s.25.

Zâferân halk hekimliğinde çoğu zaman diğer bitkilerle karıştırılarak da kullanılmıştır. Aşağıdaki beyit buna işaret etmektedir:

Kâfûrını tökdi za‘ferâna
Sûz-ı dil ile gelüp figâna ²³⁰

Leylâ ve Mecnûn’un son neşrini çeviri ve notlarla birlikte gerçekleştiren Muhammed Nur Doğan, beyti: “Kâfûr (gibi ak saçlar) ını safran (gibi sararmış yüz) üne döktü. İçinin ateşiyle feryat figan eyleyip... ” şeklinde günümüz Türkçesine aktarır. Mahir İz ise aynı beyit için: “Kâfûr, beyaz göz yaşları; zâferân, aşktan ve heyecandan sararmış yüzüdür. Ağlayınca kâfûr zâferâna dökülmüş oluyor. ” der. Kâfûr’la kastın ak saçlar mı yoksa göz yaşları mı olduğu bir yana Fuzûlî’nin niçin zâferân üzerine kâfûr döktüğünü, bir başka deyişle zâferân üzerine kafur dökmesinin yalnız bu kelimelere yüklediği istiâre manalarıyla ilgili olmadığını İbni Sînâ’nın şahadetiyle öğreniyoruz: “Bazı ilaçların belli kısımlara nüfûz edip etkin olabilmesi için taşıyıcı ve onları yönlendirici ilaçlarla karıştırılması gerekir. Mesela safran, gülle ve kâfûr ve mercanla karıştırılınca kalbe nüfûz eder.”²³¹ Burada da bahsedilgi üzere zâferân diğer bitkilerle birlikte karıştırılarak tiryak hazırlanmaktadır.

Kanı sûz-ı derûn-ı hûn-ı eşk-i çeşm-i ter zâhid
Tutalum za‘ferân-ı za‘f ile sîmânı zerd itdün ²³²

Zâferân aynı zamanda önemli bir iştah kesicidir. Bir yandan kilo vermeyi sağlarken bir yandan da mideyi kuvvetlendirir. Bu özelliği sebebiyle za‘ferân-ı za‘f adıyla da bilinir. İçin yanması, gözlerden kanlı yaşlar gelmesi ve yüzün sararması gibi aşırı derecede zayıflamak da aşk hastalığının belirtilerinden ve şiirimizdeki âşıkların alametlerindendir.²³³ Yukarıdaki beyitte şair zâferânın zayıflatıcı özelliğine dikkat çekmiştir.

²³⁰ Muhammed Nur Doğan (haz.). *Fuzûlî, Leylâ ve Mecnûn*, YKY, İstanbul, 2000, s.520.

²³¹ Ceylan, s.147-162.

²³² Ahmet Mermer (haz.), *Mezâkî, Divan*, AKM Yay, Ankara, 1991, s.436.

²³³ Ceylan, s.147-162.

O kebk-i bü'l-‘acebüz girye-nâk-i hande-eser

Ki za‘ferân iderüz hâr-ı âşiyânumuzı ²³⁴

Kuş yuvasında zâferân bulunması ise bir başka bilgiye dayanmaktadır. Kuşlar yuvalarına sinsice süzülen yılan ve diğer sürüngenlerden oldukça çekinirler. Yavrularını bu tehlikeden korumak için de keskin kokuları olan bir takım otları ve ağaç yapraklarını yuvalarına taşırlar. Zâferân kendine özgü kokusu ile keler vb. sürüngenlerin yanaşamadığı bitkilerden biridir. ²³⁵

Âşığın hasta hâlinin yani sararıp solan yüzünün benzetildiği bitki olan zâferânın muskalarda kullanılması, rahatlatıp güldürmesi gibi özelliklerinin dışında birtakım tıbbî bazı özelliklerinin de birçok divana yansımış olabileceği düşünülmektedir.

Tâbîbnâme adlı eserde zâferân birçok terkinin içinde yer almaktadır.Örneğin yumurta ile kullanımının yararın sızlamasına iyi geldiği belirtilmiştir.....Nev‘-i diğer. Eger cerâhat kuru kuru şızlasa [32b/01] Cig yumurda şarusın za‘ferânla karuşdura yaqu ide ura hemân sâkin [02] ola.

Eserin 16b sayfasında ise bahsedilen illetlerin def‘i için hazırlanan terkipte zâferânın özellikle gül suyuyla birlikte kullanılması gerektiği uyarısı yapılmıştır.[05] tamâm birbirine qarışa andan üzerine bucuq dirhem za‘ferân katalar endüreler [06] ammâ za‘ferân gül şuyıyla ezüp katalar her şabâh bir kaşık isti‘ mâl ideler.

²³⁴ Tahir Üzgör (haz.), *Fehîm-i Kadîm, Divan*, AKM Yay, Ankara, 1991, s.668.

²³⁵ Ceylan, s.147-162.

SONUÇ

İçinde yaşadığı toplumun bir üyesi olan Dîvan şairinin en önemli özelliklerinden birisi de dikkatli bir gözlemci olmasıdır. İnsana dair her şeyi dikkatle gözlemleyen şair bu gözlemlerine hayal gücünü de katarak gerçekliği edebi forma dönütürerek içinde yaşadığı toplumu bütün yönleriyle yansıtabilmeyi başarmıştır. Çevresine duyarsız kalmayan divan şairi insanı ilgilendiren her şeye, günlük hayata dair inanış ve uygulamalara eserlerinde sıkça yer vermiştir. Bu durum divan şiiri ve şairinin toplumla iç içeliğinin göstergesidir. Dolayısıyla divan şiirinin halktan kopuk, zümre edebiyatı olarak nitelendirilişi ağır ve haksız bir eleştiridir.

Klâsik Türk şiirimizin kayıtsız kalmadığı konulardan birisi de çağlar boyunca ruhen ve bedenen sağlıklı yaşamının sırlarını arayan insanoğlunun bu doğrultuda ilgi duyduğu konuları ele alan tabâbet ilmi olmuştur. Divan şâiri bu konuya olan ilgi, bilgi, inanış ve gözlemlerini sık sık şiirlerine taşımayı ihmal etmemiştir. Tabiatı gözlemleyen, bitkilerin çeşitli özelliklerinden esinlenen divan şâiri, zengin hayal dünyasında kurguladığı mazmun ve mecazlarla sanatkârane söyleyişine ayrı bir derinlik katmıştır.

Çalışmamızda öncelikle 12.yüzyıla ait bir tıp metninin fonetik ve gramatik yapısından 15.yüzyıla ait olduğunu düşündüğümüz tercümesi olan Tabîbnâme adlı eser incelenmiştir. Bâhnâme özelliği gösteren ve birçok bitkinin ne amaçla ve nasıl kullanılacağına dair bilgiler veren bu metinden hareketle birtakım bitkilerin divan şiirinde şifa özellikleriyle ve benzetme unsuru olarak nasıl yer aldığı belirlenmeye çalışılmıştır. Sonuç itibarıyla divan şairinin çeşitli söz sanatlarında kullandığı bitkilerin şifa yönüne değinmeyi ihmal etmediği ve tıbbi kullanımlarından da faydalandığı görülmüştür. Şairin öncelikli amacı elbette ki tıba dair bilgi vermek değildir fakat bazı mecazların arkasında topluma dair birtakım gerçekler yer alabilir. Gerek bitkilerin hekimlikte kullanımı gerekse renk, şekil, koku, tat gibi özelliklerinin benzetme unsuru olarak divan şiirine yansımaları divan şairinin yaşadığı ortamdan kendisini soyutlamadığını göstermektedir. Sevgilinin yüzüyle ilgili tasvirlerde sıkça kullanılan ‘gül’ün tabâbet ilminde özellikle cilt temizliğinde kullanımı yaygındır.

‘teskin edici, ağrı giderici’ tedavi özelliği bulunan gül yine şiirlerde âşığı gönlünü ferahlatmasıyla ilgili çeşitli kullanımlara sahiptir.

Dikkat çeken diğer bir bitki ise kâfûr çiçeğidir. İncelediğimiz eserde ve tabâbet ilminde merhem şeklinde sürülmesinin yaraları iyileştireceğinden bahsedilen kâfûr çiçeği bu yönüyle divan şiirinde de yer almaktadır. Sevgilinin beyaz teninin beyaz kâfur çiçeğine benzetilmesi ve sevgilinin âşığa sarılarak onun gönül yaralarını merhem gibi iyileştirmesi şeklinde bir ilişki kurulduğu görülmektedir. Çalışmamızda çeşitli bitkilerin tıbbî alandaki kullanımlarının divan şiirine nasıl yansıdığı, bu bitkilerin tıbbi özelliklerinden hareketle şiirlerde söz ve anlam ilişkileriyle yer alması örneklerle ele alınmıştır. Bitkilerin hekimlikle bağlantılı olan kullanımlarına dikkat çekilmiştir. Bu çalışma divan şairinin bitkilerle oluşturulan teşbihler ve mecazlar dünyasının, gerçek hayattan kopuk olmadığını ortaya koymuştur. Tabiatın divan şairinin duygu, düşünce ve hayallerini daha etkili ve güzel bir biçimde anlatmasına imkan sağlayan, şiir diline zenginlik katan bir unsur olduğu görülmüştür.

Divan şiirinin çeşitli açılardan sosyal hayatla bağlantısının kurulması divan şiirinin sosyal hayattan kopuk olduğu eleştirisinin haksız olduğunu ortaya koymaktadır. Tabîbnâme adlı 12. yüzyıla ait bir tıp eserinin gün yüzüne çıkarılması ise dil ve folklor çalışmalarına kaynaklık etmesi açısından önemlidir.

SÖZLÜK

‘**anber**: kolay eriyen, bal mumu kıvamında, yandığı zaman parlak bir alev çıkaran, güzel kokulu nesne, amber.

‘**ırk-ı bārid**: soğuk tabiat, soğuk mizaç.

‘**illet**: hastalık, maraz.

a‘sāb: sinirler, sinir lifleri demeti.

a‘za za’if ol-: uzuvlar, organlar güçsüz olmak.

acı bādem yağı: acı badem yağı.

aç karn: aç karın.

ādem (Ar.): insan.

afsentin: *pelin otu, yavşan otu*; Anadolu’da yirmi kadar türü bilinen ve *veronika* olarak da adlandırılan bir bitki.

agu ağacı: *zakkum ağacı*. (*Nerium oleander*) krş. Dıfli

agaç kavunu: Akdeniz ülkelerinde yetişen, taç yaprakları mavimsi pembe, küçük bir ağaç ve bu ağacın iri limon görünüşündeki buruşuk kabuklu yemişi, agdâ-yı mercân: hurdelenmiş mercanın ağda kıvamına getirilmiş hâli.

ağard-: beyatlatmak.

ağrı teskin ol-: ağrı dinmek.

ağrıyan başa ur-: ağrıyan başa ilaç sürmek.

ağrıyan yanına ur-: ağrının olduğu bölüme ilaç uygulamak, sümek.

ağrıyı def’ it-: ağrıyı savmak, gidermek.

āheste kaynat-: yavaş kaynatmak.

ahlāt: eski tıpta insan vücudunu ve mizacını meydana getirdiği ve insan sağlığının bunların dengesine bağlı bulunduğu kabul edilen *kan*, *balgam*, *sevdâ* ve *saфра* adı verilen unsurlar, ahlāt-ı fāsîde: dört sıvıdan birinin bozukluğu.

aḥşam: akşam

aḳ enzerut: beyaz göz otu.

aķ günlük: ardıç ağacından elde edilen ve tütsü olarak yakılan bir nevi sakız, ardıç zamkı, ardıç reçinesi.

aķ olmak: (hastalık belirtisi) beyaz renk olmak.

aķ şoğan: soğanları tedavide kullanılan, çok yıllık, büyük soğanlı, beyaz çiçekli ve otsu bir bitki, ada soğanı.

aķ şşam: ak susam, ak zambak. (sesamum indicum).

anduz: kökü ilaē olarak kullanılan bir bitki, razıyane.

anısn: maydanozgillerden bir yıllık otsu bir bitki, anason.

arık eyle-: zayıf hale getirmek.

arık ol: zayıf olmak.

arka agrısı: sırt ağrısı.

arķun arķun ķaynat-: yavaş yavaş kaynatmak.

asārun: kedi otu, oğul otu.

avuē: avuē, metinde lē olarak kullanılmıs.

ay yenisi: ayın ilk hali, hilal.

ayāric-i fay kara: iēinde *safran*, *sakız*, *balsam*, *sümbül*, *tarķın*, *dār-ı flfl* gibi eski tıpta kullanılan bitkileri ihtiva eden macun şeklinde hazırlanmıs ilaē.

ayrık: ayrı.

āzīne gicesi: 1. Cuma günü.2. bayram günü.

ba‘ de ‘t-ta‘ām: yemekten sonra.

bādem (Far.): badem. (amygladus communis).

bādem iēi: badem iēi.

bādem yağı: badem yağı. krs. revĖan-ı bādem.

badıncān sabı: patlıcan sapı.

badıncān: patlıcan.

bahaķ: insanın derisinde pul pul beyazlık ve alaca bir renk meydana getiren bir ēeşit hastalık, abraşlık hastalığı.

bālēiķ: koyu kıvamda, zl ve yapışkan ēamur.

baldırıkara: eğrelti otu cinsinden, nemli yerlerde, taşlar arasında biten, yapraklarının saplan saēa benzer bir bitki.

balĖam: balĖam; eski tıp anlayısına göre bünyeyi meydana getiren dört anagedenbiri. Eski tıbbı göre bünye kan, safra, sevda (kara safra) ve

balgam olmak üzere dört ögeden oluşur. Bu ögelerin birbirine oranları mizaç özelliğini ortaya çıkarır. Dengenin bozulması durumunda çeşitli hastalıklar meydana gelir.

balgām ziyade ol-: balgam çok olmak.

balgāmı def' it-: vücudun herhangi bir yerinde birikerek tıkanıklığa sebep olan balgamı temizlemek, vücuttan atmak.

balık yelimi: balık tutkalı, mersin balığının bel kemiğinin altında bulunan zar gibi bir torbadan elde edilen bir tür yapışkan madde.

bârid: soğuk; hoş olmayan, sevimsiz, insanın üzerinde soğuk bir etki bırakan.

başalū 'l-unşūl: deniz kenarında biten ak soğan.

bavāşır (Ar.): basurlar, anüs çevresinde genişlemiş toplardamarların meydana getirdiği oluşumlar, basur memeleri, hemoroidler.

behmen: kuduzotu denilen bir bitki.

belesān yağı: pelesenk ağacı ve bundan elde edilen yağ.

belile: belile otu (Bellerica).

bellūṭ (Ar.): meşe ağacı, pelit. (Quercus)

bendkeşler ağrısı: eklem ağrısı.

benefşe: menekşegillerden, çiçekleri tek renkli, yaprakları yürek biçiminde olan, bir veya çok yıllık otsu bir bitki ve bu bitkinin genellikle mor renkte olan güzel kokulu çiçeği, menekşe. (violatricolor)

beñzi şaru: yüzü sarı olmak.

berkid-: sağlamlaştırmak.

bersiyāvşān: baldırıkara, kınulcede.

besbāse: küçük hindistan cevizi, üzerlik tohumunun beyaz çeşidi.

besbāye: çiyen otu (Polypodium vulgare).

besfayic: bespaye, çiyen otu, iki çenekliler sınıfından, etli yapraklı otsu bir bitki.

beşāret: müjde, muştı.

bevl yolu: sidik yolu.

bezr-i kaṭuna: pire otu tohumu, karnıyarık otu tohumu.

bezrū 'l-benc: ban otu tohumu.

boy: çemen otu, boy otu, burçağa benzer tahıl.

bozidān: eğri kestane.

böğrek yağı: böbrek yağı.

buğday enlu: buğday tenli.

buğür düdürmek: tütsü yapmak.

bulamac: sulu, cıvık hamur ve bu kıvamdaki karışım.

büre-yi ermeni: Ermeni kili olarak da adlandırılan bir tür boraks.

burun kanın dökdürmek: burundan kan akıtmak.

butrāk yaprağı: demirdiken bitkisi, pıtırak, hasek.

buyan dibi: meyan kökü, buyan bitkisinin çiğ olarak da yenen kökü.

büñerilce: börülce, hem yaş hem de kuru olarak yenen, tanelerinin ortasında koyu bir benek bulunan, fasulyeye benzer bir bitki.

Calinus: Antik Roma'nın en büyük hekimlerinden Galen.

cem^ç id-: bir araya toplamak.

cevz-i bevvâ: sıcak iklimlerde çeşitli türleri yetişen, ceviz büyüklüğünde bir meyve veren, kıymetli bir bahar olan, tohumları kuvvetlendirici olarak mide ve kalp şuruplarında kullanılan, tohumlarının yağı ise dıştan sürülen ilaçların terkbine giren küçük hindistan cevizi.

cevz-i hindî: hindistan cevizi.

ciban: vücudun herhangi bir yerinde oluşan etrafı sınırlı ve çoğu deride şişkinlik, kızartı, ağrı ve ateşle kendini gösteren irin birikimi, apse, çiban.

ciger ağrısı: zatürre, akciğer iltihabı.

ciger za^ç fı: ciğer zayıflığı.

cihār-şenbe: Çarşamba.

cimā^ç it: cinsel ilişkiye girmek.

cimā^ç : (Ar.): cinsel birleşme.

cimā^ç da sust ol-: cinsel güç zayıf, güçsüz olmak.

cimā^ç ı kavî kıl-: cinsel ilişkide kuvvetli olma.

cimā^ç ı za^ç fla id-: cinsel ilişkide güçsüz olma.

cühelā: bilgisizler.

cülnār: yabanî nar çiçeği, gülнар.

cünāha: bkz.anduz.

cünd-i bidester: kunduz taşığı, oğlanaşı otu.

cüzżām: (Ar.) Hansen basilinin sebep olduğu deri hastalığı.

çadır: çok yıllık, kalın köklü, çiçekleri süt rengi veya soluk sarı, kökünden elde edilen süyü müşil olarak kullanılan otu bir bitki.

çām sakızı: çam ağacından çıkarılan reçine.

çam: çamgiller denen büyük bitki familyasını meydana getiren, iğne yapraklı, reçineli ağaçların ortak adı.

çavşir: oğlan aş denilen bir ot ve bundan elde edilen tıbbi bir zamk.

çekirdek: etli meyvelerin içinde bir veya birden çok bulunan, çok sert bir kabukla kaplı tohum.

çiriş: bir çenekliler sınıfının zambakgiller familyasından, salkım durumunda beyaz çiçekli, yumrulu, otsu, çok yıllık bir bitki ve bu bitkinin kökünün öğütülmesi sonucu elde edilen bir tozla yapılan yapıştırıcı macun, bir nevi tutkal.

çentiyānā: *centiyane*; halk arasında *kızıl kantaron* denen ateş düşürücü, iştah açıcı, kuvvetlendirici ve uyarıcı hassalarından dolayı hekimlikte ve eczacılıkta kullanılan altın sarısı çiçekli, iri köklü, kokulu bitki, çıg: ekşi, asitli, çilek: çilek.

çoğan: çöven otu, sabun otu, hakiki sabun otunun kökleri.

çörek otı: çörek otu, düğün çiçekgillerden, çiçekleri saplarının ucunda ve tek tek bulunan bir yıllık otsu bitki ve bu bitkinin susam iriliğinde siyah tohumu krş. ḥabbü 's-sevdā.

dā'ü 's-s' aleb (Ar.): saç kıran hastalığı. krş. saç ve saçak dökilmesi.

darçın: defnegillerden, yapraklarını dökmeyen kokulu bir ağaç ve bu ağacın bahar olarak kullanılan çeşitli hassaları bulunan kokulu kabuğu, tarçın.

dār-ı fülful: Doğu Hint adalarında yabani olarak yetiştiği gibi ekimi yapılarak da yetiştirilen uzun biber olarak da bilinen, pütürlü ve silindirik biçiminde açık siyah renkli, şekil olarak dut kurusuna benzeyen, yakıcı ve keskin kokulu bir bitki. (Piper longum).

defne tohumu: iki çeneklilerden, sert, yeşil, güzel kokulu ve baharlı yaprakları olan defne ağacının tohumu.

def it-: herhangi bir maddeyi vücuttan boşaltmak, atmak, atılmasını sağlamak.

def -i melāl: hüznü giderme.

degirmi yüzlü: yuvarlak yüzlü.

dem: vücudun hayatı olan kan.

dem-i hayz: hayz kanı, aybaşı kanı.

dem mü'l-âhaveyn: iki kardeş kanı ağacı ve bu ağaçtan elde edilen bir tür zamk.

demregü: temriye hastalığı.

deñiz köpüğü: deniz köpüğü krş. zebedü'l-bahr.

denk (Far.): dirhem in altında biri.

deve örkücü: deve hörgücü.

dili ve damağı depser-: dili ve damağı kurumak.

dimāg: beyin.

dirhem: okkanın dört yüzde birine eşit eski bir ağırlık ölçüsü birimi

düşenbe: Pazartesi.

dürr-i semin: kıymetli inci.

dürt-: sürmek, merhemi ince bir tabaka halinde yaraya sürmek.

ebegümeci: ikiçenekliler sınıfının, ebemgümecigiller familyasından, her yerde kendiliğinden yetişen, kökü ve çiçekleri özellikle yumuşatıcı hassaları sebebiyle tıpta kullanılan, kalsiyum, demir, A ve C vitamini taşıyan, yaprakları sebze olarak yenen bir bitki.

ebyaz (Ar.) beyaz.

ecza (Ar.): bitkilerden veya hayvanlardan elde edilen ve ilaç yapımında kullanılan maddeler.

edviye (Ar.): ilaçlar, devalar.

edviye-i bâride: soğuk devalar.

edviye-i hâne: sıcak devalar.

edviye-i kalbiyye: kalp ilaçları.

edviye-i müfettiha: ferahlatıcı, iç açıcı, sıkıntı giderici ilaçlar.

Eflaṭun: Aristo'nun hocası, Sokrat'ın talebesi olan meshur Yunan filazofu.

egir: bir çenekliler sınıfının yılan yastığıgiller familyasından, ana yurdu Hindistan'dan Asya, Avrupa ve Amerika'ya yayılmış olan, dere ve durgun su kenarlarında, bataklıklarda yetişen, asit, yağ ve glikozoit yönünden yoğun, siyahımsı erguvânî çiçekli yeşilmsi mayhoş meyveli, çok yıllık tüylü otsu bir bitki, kasıkotu, azakeğeri, hazambel.

emlec: tropik bir ağaç ve bu ağacın kayısı büyüklüğünde, sert yeşilimtırak sarı, çok ekşi, kekremsi meyvesi, amule, helile.

encibār: beşparmak otu.

encir: incir

erişte şorbası: erişte çorbası.

erte geçe: ertesi gece.

eşribe: içecekler.

eṭibbā' (Ar.) Hekimler, doktorlar.

evāmirlar: emirler, buyruklar.

fā'ide it-: (hastalık için) fayda etmek.

fā'ide ol-: (hastalık için) fayda olmak.

fālic (Ar.): felç.

fā' il: işleyen, yapan.

farāsiyūn: yabanî pırasa.

fāriğ ol-: vazgeçmek.

fasd itmek: kan almak, hacamat etmek.

fāsid tā'am: vücuda zararlı yiyecek.

fâtir: gevşeklik, uyuşukluk.

fem: ağız.

ferc: dişilerde üreme organının dış kısmı.

ferfiyun: sütleğengiller familyasından, süt gibi beyaz, zehirli bir öz su çıkaran, pek çok türü bulunan, çiçekleri şemsiye durumunda otsu veya odunsu bir bitki ve bu bitkiden elde edilen zamk, sütleğen otu.

fistuk (Ar): fıstık. (Pistacia vera) krs. köknar

finduk: kışın yapraklarını döken bir ağaç ve bu ağacın sert bir kabuk içindeki yağlı, nişastalı, yuvarlak veya beyzî meyvesi.

freng zahmeti: bir tür hastalık.

fülfül (Ar): kara biber. (piper) krs. kara biber

fülfül-i ebyaz: beyaz biber.

galebe eyle-: (hastalık için) üstün olmak.

galiz balgam: yoğun, koyu kıvamda olan, kesif, yapışkan balgam.

galiz tā'am (Ar.): yoğun, ağır gıdalar.

galiz: yoğun, kesif.

galize: zararlı su.

gam ve gussa: kaygı, endişe, tasa.

gārikūn: katran köpüğü,

gāvzubān (Far.): sığırdili otu (*Anchusa officinalis*).

gecig-: kaşıntı, kaşıntı oluşmak, uyuz hastalığı.

gezmāzū: ılgın ağacı, azbe.

gīlzet: yoğunluk, kesafet.

gici-: kaşınmak.

gögercin yavrusu: güvercin yavrusu.

göyün-: Yanmak, sızlamak, olgunlaşmak.

gubār: toz.

gülāb: gül suyu, gül suyundan yapılan bir tür şurup.

günlük: orman halinde yetişen, 10-15 metre boyunda, gövdesi üzerinde açılan yarıklardan ıtriyatçılık ve tıpta kullanılan bir reçine elde edilen, kalın dallı, ak günlük ve kara günlük olmak üzere iki türü bulunan, çınara benzer bir ağaç.

habb: tane, tohum, çekirdek; hap.

ḥabb-i nīl: çivit otu tohumu, mavi su zambağı.

ḥabbü 'l-fār: sıçan otu.

hader: uyuşukluk, sersemlik.

hafakan: yürek sıkıntısı, çarpıntı, afakan.

ḥalāṣ it-: (hasatalığı) iyileştirmek.

ḥamır: hamur.

ḥammām: hamam, banyo (L. balneum). Banyo, çoğu zaman tedavinin destekleyicisi veya tamamlayıcısıdır. Banyoların doğal etkisi, sıcak havanın vücudu ısıtması ve suyun neme ilave edilmesidir. Bir hamamın ilk odası soğuk ve nemli, ikincisi sıcak ve nemli, üçüncüsü sıcak ve kurudur. Dördüncü oda banyoda bekleme odasıdır. Hamamın dört odası dört mevsimi gösterir: sonbahar, yaz, kış, ilkbahar.

ḥanāzir: domuz başı da denilen daha ziyade çocuklarda ve gençlerde görülen, boyun ve koltuk altlarındaki lenf bezlerinde iltihaplanmalara ve akıntılara yol açan bir çeşit verem, sıraca.

hâr: sıcaklık, hararet, harâret: eski tıbbâ göre tabiatta bulunan dört rûkûn ve esastan biri; sıcaklık, ateş.

ḥarâret ġâlib ol-: ateş fazla olmak.

harâret-i ġarîziyye: vücut ısısı, vücudun doğal ısısı.

ḥarbak: iki çenekliler sınıfının düğün çiçeği familyasından, bazı türlerinin köklerinde müşhil etkisi yapan ve solucan düşüren maddeler bulunan, ak çöpleme, kara çöpleme, sarı çöpleme, yeşil çöpleme gibi türleri olan uzun ömürlü otsu bir bitki, çöpleme otu.

ḥardal: turpgiller familyasından, sarı veya beyaz çiçekli, sert ve yakıcı tohumu hekimlikte kullanılan otsu bir bitki, ak hardal ve yabani hardal olmak üzere başlıca iki çeşidi vardır.

ḥarnub: keçi boynuzu.

ḥaşḥaş: gelincikgillerden, uzun bir sapın ucunda beyaz veya mor tek bir büyük çiçek açan, kapsül biçimindeki meyvesi olgunlaşmadan çizildiğinde akan süttan afyon elde edilen, pek çok türü bulunan bir yıllık otsu bir bitki.

ḥatmi çiçeği: iki çeneklilerin familyasından, pembe beyaz çiçekli, bataklıklarda, sulak çayırılarda yetişen, çiçeği yumuşatıcı, kurutulmuş kökünün kaynatılmış suyu tenkiye ve gargara olarak kullanılan otsu bir bitki.

hatmi: ebegümecigillerden büyük, yuvarlak, yumuşak yapraklı ve uzun köklü, beyaz, mor ve pembe çiçekli bir bitki.

havf: korku.

ḥavılcan: havlincan otu, kulunç otu.

ḥayā (Far.): er bezi, testis.

ḥayyü'l-‘alem: sinir otu, bağa yaprağı.

ḥayz kanı: kadının âdet kanı.

hazm: sindirim.

helile: Doğu Hindistan’da yetişen bir bitkinin olgunlaşmadan önce toplanan ve kurutulan, müşhil olarak kullanılan taneleri, helile otu Sert ve kokusuz olan bu taneler, 1-3 cm uzunluğunda, iğ biçiminde, siyah renkliyse kara helile; 3-

5 cm uzunluğunda, erik biçiminde, sarımtırak esmer renkliyse sarı helile adıyla anılır.

helyūn: kuşkonmaz bitkisi.

hezeyān: korku.

hılt: karışım, besinlerin midede sindirildikten sonra dönüştükleri kan, balgam, safra ve sevda maddelerinden her biri.

hılt-ı aaleb: (vücutta) kuvvetli, galip olan hılt.

hılt-ı galîz: vücut tarafından salgılanan bozuk hılt.

hılt-ı safravî: safranın salgıladığı hılt.

hılt-ı sevdâvî: kara safranın salgıladığı hılt.

hına: iki çenekliler sınıfından, ayrık dallı, beyazımsı kabuklu küçük ağaç olan kına ağacı ve bu ağacın kurutulmuş yapraklarından elde edilen toz, kına.

hınzır yağı: domuz yağı.

hınzır ödü: domuz ödü.

hıyār tohumı: kabakgillerden, yaprakları geniş ve parçalı, bir yıllık otsu bir bitki olan salatalığın tohumu.

hıyārşenbe: baklagillerden, hekimlikte kullanılan, siyah renkteki meyvelerinin terkinde şeker, pektin, zambak, tanen ve esans bulunan ağaç, hint hıyarı.

hindibā: kumluk yerlerde kendiliğinden yetişen, yaprakları çiğ olarak yenebilen, bir cinsinin kökü kahveye karıştırılan, kökü ve yaprakları hekimlikte kullanılan *gü- neyik* de denilen bitki.

hindistān kuzu: hindistan cevizi.

horūs (Far.): horoz, tavuk cinsinin erkeği.

huḳune: lavman yapmak, makattan ilaç ya da su şırınga etme; kalın bağırsağın içinden su geçirerek yıkama.

hulincan (Far.): havlican otu (*galangaofficinalis*)

humḡā (Ar.): başta sıtma olmak üzere, yüksek ateşle seyreden hastalıklar için kullanılan genelterim, beden ısısının yükselmesi, ateş, yüksek ateş.

hunām (Ar.): bir tür yara.

hurdelenmek: küçük parçalara ayrılmak, ufalanmak.

hurḡā budağı: hurma ağacının dalı.

hūnḡā: kendisinde hem dişilik hem erkeklik alâmeti bulunan kimse.

ıssıcak: sıcak.

ıssı: sıcak.

ıssı dut-: sıcak tutmak.

ıtrafil: su yoncası.

iç ağrısı: iç ağrısı, dizanteri.

ifrāt (Ar.): aşırı gitme, ölçüyü kaçırma, aşırı davranma.

ifrātla cimā' it: cinsel ilişkide aşırıya gitmek.

ihlikân: kanın bir yere toplanması.

ihlikâr: yanma.

ikilü'n melik: keçi boynuzu bitkisi.

imtilâ-yı ahlât: haltların boşaltımı.

ince bezden geçir-: taneli veya un gibi toz durumda olan şeyleri yabancı maddelerden ayıklamak, incisini kabasından ayıklamak.

incik: bacağın diz kapağından topuğa kadar olan bölümü.

irin: organizmanın herhangi bir yerinde iltihaplanma sonunda ölmüş hücre artıklarından ve bozulmuş akyuvarlardan oluşan, mikrop lu veya mikropsuz, genelde sarımsak renkte koyuca sıvı, cerahat.

iskîl: ada soğanı, yaban soğanı.

istifrâg: kusturma, kusturulma.

istikrah itmek: tiksirmek.

isti' māl id-: kullanmak, ilaç kullanmak, uygulamak

istiskā (Ar.): vücutta su toplanması hastalığı, siroz.

ıştidād-ı maraz: belirtilerin birden artması, hastalığın şiddetlenmesi.

jengâr: bazı göz, deri, bitki hastalıklarında ve bağcılıkta kullanılan, koyu mavi renkte zehirli bir tuz, bakır sülfat.

kabak güli: kabakgillerden birçok türü olan bitkinin çiçeği.

kablel-hazm: hazımdan önce.

kabz: kabızlık, peklik.

kabza: avuç.

kâfûr: kâfûr ağacının zamkından elde edilen ve hekimlikte kullanılan beyaz, yarı şeffaf, kolaylıkla parçalanır ıtır lı madde.

kaḫula: iki çenekililer sınıfının, zencefigiller familyasından, Hindistan'da ve Asya'nın sıcak bölgelerinde yetişen, uçucu yağ bulunan meyvelerinin tohumların baharat ve iştah açıcı olarak kullanıldığı yüksek otsu bir bitki.

kaḫem-i çenkāl: Arapça zencâr da denilen bakır pası çeşidinden göztaşı, çengel sakızı.

kaḫye: deniz bitkilerinin yakılmasıyla meydana gelen tuz.

kan şāfi eyle-: kanı temizlemek.

kan: plazma ve kan yuvarlarından meydana gelen ve damarların içinde dolaşarak vücut dokularını besleyen kırmızı renkli sıvı, dem, hun.

kan-ı esved: kirli kan. karaca: geyikgiller familyasından, geniş getiren, kısa boynuzlu bir av hayvanı.

kan-ı şāfi: temiz kan.

kaṭariyun: iki çenekliler sınıfının birleşikgiller familyasından, özellikle ılıman bölgelerde yaygın olan, kırmızı, sarı, mavi ve nadiren beyaz çiçekli, pek çok türü bulunan bir bitki, kanturon.

kaḫa ağaç kökü: kara ağaç bitkisinin kökü.

kaḫa boya: kükürtle demir bileşiminden biri, demir sülfat.

kaḫa zırnih: kükürt ile sıçan otundan oluşan karışım.

kaḫaranfil: kırmızı, pembe, alaca ve çeşitli renklerde çiçekler açan otsu bir süs bitkisi, bu bitkinin güzel kokulu çiçeği; mersingillerden, yapraklarını dökmeyen, sıcak iklim ağacı, bu ağacın bahar olarak kullanılan ve karanfil yağı çıkarılan çivi biçimindeki tanesi.

kaḫbuz kaḫabı: karpuz kabuğu.

karpuz: karpuz.

kaḫışık: vücudun karın ve uyluk arasındaki bölümü.

kaḫasnı: kadı ağacı, şeytan boku otu ve bundan elde edilen zamlık.

kaḫatrān: katran elde edilen Lübnan sediri de denilen bir sedir ağacı türü.

kaḫavāk yaprağı: kavak ağacının yaprağı.

kaḫavī eyle-: güçlü kılmak.

kaḫavun: iki çenekliler sınıfının kabakgiller familyasından, sürüngen gövdeli bitki; bu bitkinin içi sulu ve etli, güzel kokulu meyvesi.

kebābe: bir çeşit biber.

kebere dibi: genellikle tropik bölgelerde duvarlarda ve kayalıklarda yetişen, büyük pembe çiçekli, gebre veya kapari adında nohuttan küçük yemişi olan bodur ağaçcık.

kebere köki: gebre otu kökü.

kebere: genellikle tropik bölgelerde duvarlarda ve kayalıklarda yetişen, büyük pembe çiçekli, *gebre* veya *kapari* adında nohuttan küçük yemişi olan bodur ağaç.

kef: köpük.

kef olunmuş: köpüğü alınmış.

kekik: ballıbabagillerden, renkli çiçekler açan, çok yıllık, ıtırılı, sürüngen bir bitki ve bu bitkinin bahar gibi kullanılan çiçeği.

kemaderyus: yer palamudu, kısacık mahmut, dalak otu.

kemnün: maydanozgillerden, beyaz ve pembe çiçekli yaprakları olan ıtırılı otsu bitki; bu bitkinin tohumlarından elde edilen ve bahar olarak kullanılan hoş kokulu, sinirleri uyarıcı, mideyi yatıştırıcı, gaz giderici özellikleri bulunan toz.

kendir: kenevir, ak günlük.

kerefes tohumu: maydanozgillerden, kökleri ve yaprakları sebze olarak kullanılan, tıbbî nitelikteki maddelere sahip, kokulu ılık bölge bitkisi; kereviz tohumu.

kerkes: akbaba.

keşire: ak geven, zamk geveni; çok yıllık yastık biçiminde bir dağ bitkisi olan geven dikeninin gövdesinden çıkarılan bir tür zamk, gön sakızı, kitre zamkı.

keten tohumu: keten bitkisinin yağı çıkarılarak veya dövülerek hekimlikte kullanılan küçük taneleri.

kınā: kına ağacının yapraklarından elde edilen toz.

kızıl boya: kök boyası denen bitki, kızıl kök.

kil-i ermeni: eskiden eczacılıkta kullanılan, siyaha çalar kırmızı kök sap üzerinde şemsiye durumunda, açılmadan önce bir yerle örtülü bulunan ve bazı türlerinde beyaz, bazılarında sarı renkte 20-80 cm yükseklikte, soğanlı bir süs bitkisi (Narcissus).

kirec: kireç taşının bu işe mahsus ocaklarda kavrulmayla elde edilen, kalsiyum oksitten ibaret taşimsı beyaz madde.

kişnic: maydanozgillerden tüysüz, bir yıllık, otsu bir bitki ve bu bitkinin baharat olarak kullanılan meyvesi veya tohumu.

koruk: olgunlaşmamış ekşi üzüm.

koz içi: ceviz içi.

kök nar: fıstık; çamgillerden, yüksek bölgelerde yetişen, iğne yaprakları kısa, yassı olan, reçineli ve kozalaklı bir orman ağacı ve yemişi.

kötürüm: yaşlılık veya hastalık sebebiyle yürüyemeyen, sakat.

kulunc: bağırsak ağrısı, bağırsaklarda peyda olup omuz başlarına ve vücuda gelen ağrı.

kulunç renci: kulunç hastalığı.

kust: kıst otu ve bu otun kökünden elde edilen ilaç.

kuvvet za'if ol-: gücü zayıflamak.

kuzulağ: kuzu kulağı.

kükürd: beyazımsı açık sarı renkte, tabiatta kristal hâlinde veya şekilsiz olarak bulunan mavi bir alevle yanarak keskin kokulu bir gaz yayan, kibrit, kağıt, barut, böcek ilacı, sülfirik asit imali gibi yerlerde kullanılan element.

kündüse: çoğan otu, çöven otu da denilen aksirtici bir ot.

laḳvā: (Ar.): yüz felci.

ledgā: aniden bir acı, ağrı hissetme (özellikle yılan veya akrep sokması).

limūn şuyı: limon suyu.

lisān-ı 'āsfūr (Ar.): kuşdili bitkisi (Rosmarinus officinalis).

ma'cūn: hamur kıvamına getirilmiş madde, bir grup ilacın genel adı.

maḥmūde (Ar.): mahmudiye otu, çit sarmaşığigillerden, yaprakları ok ucu biçiminde, çiçekleri soluk sarı renkte, çok yıllık ve otsu bir bitki (convolvulus scammonia) ve bu bitkinin köklerinden çıkarılan, hekimlikte kullanılan, reçineye benzer bir madde. krş. saḫmūniyā

mak'ad: oturak yeri, anüs.

malihulya merakı: malihulya hastalığı; melankoli.

ma'cūn: öğütülmüş ya da toz hâline getirilmiş otların şurup, bal veya bir özle karıştırılması suretiyle hazırlanan hamur kıvamındaki ilaçların genel adı.

ma'cūn-ı misk: misk macunu.

ma'cūn-ı rīṣ: bir tür macun.

maraz: hastalık.

marāza mübtelā ol-: hastalığa tutulmak.

maşṭaki: sakız ağacı, fıstık ağacı gibi ağaçların kabuğundan elde edilen sakız, bir nevi reçine.

maẓmaẓa id-: gargara yapmak.

me'yūs olmak: hâinden memnun olmamak, gam ve keder içinde olmak.

meflūc: felç olmuş.

menevşe yağı: menekşe yağı.

menī (Ar.): döl suyu, bel suyu, içinde erkek cinsiyet hücrelerinin bulunduğu sıvı, sperma.

mens: ay başı, regl.

mercān: ılık denizlerde yaşayan, ağaç gibi kök salarak büyüyüp gelişen, kırmızı renkli, kalker iskeletli hayvan ve bu hayvanın iskeletinden elde edilen kırmızı madde.

mercimeg: baklagiller familyasından, beyaz çiçekli bir yıllık bir tarım bitkisi ve bunun besin olarak kullanılan yuvarlak, yassı tohumu.

merhem: yaralara ve ağrıyan yerlere sürülmek üzere hazırlanmış, yağlı maddeler ve reçineden mürekkep, haricen kullanılan kıvamlı ilaç.

Merrīḥ: Mars.

mersin: mersingiller familyasından, yeşil çalı veya 2-5 m. boyunda, yaprakları sert, çiçekleri beyaz pek çok türü bulunan bir ağaççık.

merzā: hastalar.

meshūk: dövülmüş, dövülerek toz veya macun hâline getirilmiş.

mezr it: yudumlamak.

mi' de-nūvāz: maydanoz.

mi'de: mide.

mi'ā-ı sâ'ile: günlük ağacı, sığala ağacı.

misk: Asya'nın yüksek dağlarında yaşayan bir tür erkek ceylanın karın derisi altındaki bir bezden çıkarılan hoş kokulu bir madde.

mişkāl (Ar.): yirmi dört kırat (dirhem'in üçte biri) değerinde bir ağırlık ölçüsü birimi.

mizāc: tabiat, yaratılış, insan vücudunu meydana getiren bütün öğelerin uyum içinde görev yapmasıyla ortaya çıkan sağlıklı durum.

muḥkem dōg-: iyice, kuvvetlice dövmek.

muḳl: kızıl zamk, günlük ağacı reçinesi.

mu‘ālece et-: ilaç yapmak ve kullanmak.

muẓırr: zararlı.

müferrih: ferahlatıcı, rahatlatıcı.

müfid: yararlı, faydalı.

mürdeseng: doğal kurşun oksidi.

mürr -i şāfi: burseracea familyasından, çeşitli balsam ağaçlarından elde edilen güzel kokulu reçine sakızı.

mürr: mira adı verilen ve Arabistan ‘da yetişen bir ağacın zımkı.

müşhil şerbetleri: müşhil özelliğindeki serbet, bünyedeki herhangi bir maddeyi hafifletici veya bünyeden atılmasına yardımcı ilaç, terkip veya ot.

müşhil-i kavf: kuvvetli müşhil.

müşk: misk.

Müşteri: jüpiter.

nak‘ olunmak: sıcak suda haşlanmak.

nān ḥāh (Far.): beyaz çörek otu.

na‘ne: ballıbabagiller familyasından, nemli yerlerde yetişen, genellikle tüylü ve çok kokulu otsu bir bitki.

nebāt şekeri: nöbet sekeri, kızıl seker. krs.‘ aşabet, nebat.

nebātāt: bitkiler.

nemazbu: kalın bağırsaklarda görülen bir çeşit parazit.

nergis: nergisgillerden çiçekleri ayrı veya bir kök sap üzerinde şemsiye durumunda, açılmadan önce bir yerle örtülü bulunan, bazı türlerinde beyaz bazılarında sarı renkte 20-80cm yükseklikte, soğanlı bir süs bitkisi.

nerm ol-: yumuşamak.

nerm ü germ: yumuşak ve sıcak.

neşā: nişasta

nevet: nöbet; zaman zaman tekrarlayarak kendini gösteren hastalık belirtisi, kriz, akse. (*halk ağsı sıtma*).

nezle: soğuk algınlığında ortaya çıkan ve burun akması şeklinde kendini gösteren solunum yolları hastalığı; nevazil, ingin, zükâm.

nışf: yarım

niçe: nice

niķriş: (Ar.): vücutta ürik asitin artması sonucunda daha ziyade el, ayak parmaklarında ve eklemlerde ortaya çıkan, ağrılı şişliklerle seyreden bir metabolizma hastalığı, gut hastalığı, ayak şişi.

nilüfer: nilüfergillerden, yaprakları geniş, çiçekleri mavi, beyaz, sarı, pembe renkte durgun sulara ve havuzlarda yetişen bir su bitkisi.

nişadır: amonyak tuzu, amonyum klorür.

noħud: baklagillerden, birleşik telek yapraklı, çiçekleri sarımsak renkte, meyvesi baklamsı, bol nişastalı bir bitki.

nūrī az ol-: (göz için) ışığı az olmak.

‘aķd et-: (Ar.) bağlama, rapt etme.

‘akırķarha (Ar.): pire otu, nezle otu (Anacyclus pyrethrum). krş. ‘ūdū’l-ķahr.

‘aķreb (Ar.): sıcak yerlerde, kuyruğunda zehirli iğnesi bulunan hayvan.

‘alāmet (Ar.): (hastalık için) belirti.

‘ale’r-rīķ (Ar.): aç karnına.

‘anber: amber çiçeği, bir tür mimoza.

‘asel (Ar.): bal

‘asfūr: (Ar.) yalancı safran, uspur.

‘asfūr toħum: Türkçe uspur çiçeği olarak da adlandırılan, zâferāna benzer bir bitki, yalancı safran.

‘avret (Ar.): kadın.

‘ırķsus (Ar.): meyan kökü. krs. buyāndibi.

‘ırķu’n-nisā’: belin alt kısmından siyatik sinir boyunca bacak ve ayakta ortaya çıkan bir ağrı.

‘ömri olduķķa vaķi’ olma-: hastalığı tekrarlamamak.

‘ūd-ı hindī (Ar.): hint öd ağacı.

‘ūdū’l ķahr: Akdeniz bölgesinde yetişen, nezle otu adıyla bilinen, mesir macunu ve nevrüziyyeye de konulan bir bitkinin kökü; ‘akırķarha.

‘uşşāk: çadır uşığı da denilen, maydanozgillerden, öz suyu hekimlikte kullanılan, kan ve lenf damarlarını genişletici, ağrı dindirici, mikrop öldürücü hassalara sahip bir bitki.

‘Utarid: (Ar.): Merkür.

od: ateş

oğlan: küçük erkek çocuğu.

oğul otı: *kovan otu*, *melisa* gibi adlarla bilinen bitki.

ot içmek: ilaç içmek.

öd: karaciğerin salgıladığı yeşil, sarı renkte acı sıvı, safra.

öyken: akciğer.

pāpadya yağı: papatya yağı.

pelin otu: birleşikgiller familyasından; boş arazilerde kendiliğinden yetişen, çok acı ve keskin kokulu otsu bir bitkidir. Anadolu'da dağlarda doğal olarak bulunan bir *yavşan* türüdür. Halk arasında *acı pelin*, *ak pelin*, *acı yavşan* olarak da bilinir.

penbe cekirdeği: pamuk çekirdeği.

penbe: pamuk.

penç-şenbe: Perşembe.

perhiz (Far.): sağlığı korumak veya düzeltmek amacıyla uygulanan beslenme düzeni.

persevīṣān: (Far.): baldırıkara otu (*Aspelinum adianthum*). krş. baldırıkara

pirinc: buğdaygillerden, sıcak bölgelerde kökleri bol su içinde kalarak yetişen bitki bu bitkinin pilav, çorba ve yemeklerde kullanılan, nişasta ve vitamin bakımından zengin tanesi.

rakīk: berrak, saydam.

rāvend: kökleri ve sapları ilaç olarak kullanılan karabuğdaygillerden bir bitki.

rāvend-i çinī: iki çenekliler sınıfının karabuğdaygiller familyasından hekimlikte kullanılan çok yıllık otsu olan rāvend bitkisinin bir türü.

rāziyāne: (Far.): rezene, maydanozgillerden, sarı çiçekli, yaprakları iplik biçiminde parçalı hoş kokulu, baharlı meyveleri bulunan bir bitki (*Foeniculum vulgare*).

renc (Far.): ağrı, hastalık.

revāk kıvamı: akıcı, akışkan kıvamda olan.

rīṭl (Far.): 2564 gramlık ağırlık ölçüsü.

rib' (Ar.): nöbet, sıtma.

rīh: yel, ağrı.

ruṭūbet (Ar.): nem, nemli özellikte.

şabr (Ar.): sabırlık otu, sarısabır, çok yıllık, etli yapraklı ve sarı çiçekli bir bitki (aloe vera).

şafir: yazı yaprağı, pazu.

şafra ğālib ol-: tüm vücutta veya vücudun herhangi bir bölgesinde dört hıltan safranın daha çok olması, diğerlerine göre daha ağır basması.

saḥḥ id-: bir bitkiyi veya ilacı dövmek, ezmek, toz hâline getirmek:

şanavber: çam ağacı.

sancu: vücutta ve özellikle iç organlarda batar veya saplanır gibi duyulan nöbetlerle azalıp çoğalan ağrı.

sa' ter: güveyiotu.

sar'a: tutarık, bayıltıcı, ağız köpür- tücü ve çırpındırıcı bir sinir hastalığı; sara.

şarblan-: doğumda zorluk çekmek.

şarımşāk: zambakgiller familyasından, toprak altında bir soğanı olan, gövdesi uzun, yassı ve sivri uçlu yapraklarla sarılmış, keskin kokulu otsu bir bitki ve bu bitkinin dış deneni ufak parçalardan meydana gelen soğan kısmı.

şayru ol-: hasta olmak.

sebistān: boyan, bozca ot, üzerlik.

sekbinec: salatalığa benzer bir bitki ve bundan elde edilen bir zamk.

sekte: felç, inme.

seliḥe: asalbent sakızı; bir tür pelesenk ağacından ve katırkuyruğu otundan elde edilen be birkaç türü olan tıbbî bir zamk.

şelişü 'l-bevl ol-: idrar tutamama, idrar kaçırma hastalığına tutulmak

semiz kişi: şişman kişi.

serv yaprağı: servigillerden, kışın koyu yeşil yapraklarını dökmeyen, daha çok mezarlıklarda dikilen uzun ömürlü, güzel kokulu, kozalaklı, ince uzun ağacın yaprağı.

sevdā (Ar.): kara safra; eski tıp anlayışında insan mizacında bulunduğu kabul edilen dört vücut sıvısından biri. İnsan vücudunu ve mizacını meydana getirdiği ve insan sağlığının aralarındaki dengeye bağlı bulunduğu kabul edilen dört unsurdan biri.

sevdaya mübtela ol-: kara safra çokluğu olmak.

sezāb: sedef otugiller familyasından, keskin kokulu, parçalı almaşık yapraklı, yeşilimsi sarı çiçekler açan, hekimlikte kullanılan çok yıllık otsu bitki, sedef otu.

şırçalı kab: cam, camdan yapılmış eşya; ham elmas.

sidik tamlası: sidik damlası.

sidügi tutul-: (bir çeşit idrar yolu hastalığı) sidik tutulmak.

sihr: büyü, efsun, tılsım.

sikencübîn: bal ile sirke şerbeti.

sinameki: baklagillerden, sıcak bölgelerde yetişen, yaprağı müşhil olarak kullanılan, sarı çiçekli, otsu veya ağaçsı bitki, cassia officinalis).

siyah fülful: siyah biber.

soğulcan: solucan, solucan şeklindeki bağırsak parazitlerinin genel adı, tenya.

sovuk: soğuk.

sudā': baş ağrısı.

sū-i mizâc: sağlık bozukluğu, mizaç bozukluğu.

şumāk: Antep fıstığıgiller familyasından, yüz elliye yakın türü bulunan, çoğu zehirli, kabuğu hekimlikte, yaprakları boyacılıkta, dericilikte kullanılan ağaç ve bu ağacın ekşi, mercimek büyüklüğündeki kırmızı renkli meyvesi.

süci: şarap, alkollü içki.

südde: (Ar): peklik; mide dolgunluğu; cesitli organlarda görülen dolgunluk.

sükker: şeker.

sünük: kemik.

süst ol-: gevşek, güçsüz, işlevini yapamaz olmak.

süst-endām ol-: vücudun veya belirli organların gücü azalmak, güçsüz olmak, iktidarsız olmak.

şab: nişadıra benzer buruk bir tadı olan, alkali minerallerin, amonyum, demir, alüminyum, krom gibi metallerin sülfatlarından meydana gelen antiseptik madde, şap.

şahm-ı hançal: iki çenekliler sınıfının kabakgiller familyasından, elma büyüklüğünde, sert kabuklu olan ebûcehil karpuzu.

şahtere: şahtere otu; 20-60 cm boyunda bir yıllık otsu bir bitki.

şakākūl: maydanozgillerden, havucu andırankökleri olan, küçük sarı çiçekli bir bitki, kavza, yabanî havuç, karakök.

şalgām: turpgillerden, toprak altında bulunan şişkin bir yumru halindeki etli kökü sebze olarak yenen, şifalı hassalar taşıyan bir bitki.

şarāb-ı tuffāḥ (Ar.): elma şarabı.

şarāb-ı şeker: şeker şerbeti.

şekākıl (Ar.): yabani havuç, karakök. (pastinaca sativa) krs. behmen, cümcüm.

şenbe: cumartesi.

şerbet: meyve özü, su ve şekerle yapılan tatlı içecek.

şeytarac: serkile otu ve kökünden elde edilen bir ilaç.

şikāk: el ve ayaklarda çatlama biçiminde görülen hastalık.

şirlaḡun: şirūgan, susam yağı.

şuniz (Ar.): çörek otu.

talak: dalak.

tamar: damar.

taṭvīl-i kelām: sözü uzatma.

teiyîn etmek: (tabiatı) yumuşatmak, sakinleştirmek.

tendürüstlük: sağlıklı olma, sağlamlık.

tennūr (Ar.): tandır.

terengūbin: Basra balı, bir tür kudret helvası.

terkīb: birden çok maddenin, bitkinin bir araya getirilmesi ile hazırlanan ilaçlar; çeşitli unsurları birleştirerek bütün haline getirme, sentez; bir şeyin birleşimi.

toḥmekan: semiz otu, bir yıllık basit ve etli yapraklı ve sarı çiçekli otsu bir bitki.

toplak: hünnapgillerden, yapraklarından yeşil boya çıkarılan bir bitki, kırkboğum, suut kökü.

turb: turpgiller familyasından, salkım durumundaki çiçekleri beyaz, sarı veya mor renkte, yaprakları karşılıklı, meyvesi acımsı ve etli, kökleri yenen bitki, turp.

turunc kabı: turunc kabuğu.

türbid: kökü tıpta kullanılan bir bitki, türbit otu.

ṭalağ: eski tıpta dört unsurdan biri, midenin sol tarafında bulunan, kan dolaşımını düzenleyen ve kan yapan, çok damarlı, koyu kırmızı renkte, yassı uzunca organ.

ṭa‘ām (Ar.): yemek, yiyecek, aş.

ṭā‘un: farelerden insanlara geçen bulaşıcı, ateşli, öldürücü bir hastalık, veba.

ṭatlu bādem: yağ bakımından zengin, albüminli maddeler, şekerler ve E vitamini içeren, içi şekercilikte ve badem şurubu yapımında kullanılan lezzetli bir tür badem.

ṭilā (Ar.): sürülerek kullanılan ilaç, merhem.

ṭilā id: bir ilacı deri, hastalıklı doku ya da lezyonun üzerine sürerek uygulamak.

ṭuraḵ otı: dereotu; bir yıllık, sarı çiçekli ve otsu bir bitki (anethum graveolens).

ṭuraḵ otı tohumı: dere otu tohumu.

uçuk: dudakta beliren kabarcık.

ufūnet (Ar.): iltihap, yangı.

ur-: bir ilacı deri ya da hastalıklı bölge üzerine koyarak veya sürerek uygulamak.

ustḥudus: ballıbabagillerden, ilkbaharda mavi veya menekşe renginde çiçekler açan, otsu veya dibi odunsu, çok ıtırli bitki, karabaşotu, lavanta çiçeği.

uyuz: örümcekgillerden, çıplak gözle görülemeyen bir böceğin meydana getirdiği kaşıntılı, bulaşıcı deri hastalığı.

üntesanlıg: unutkanlık.

üzerlig: sedefotugillerden, acı tohumları susama benzeyen, beyaz çiçekli, çok dallı, halk arasında tütsü olarak kullanılan sıcak bölge bitkisi, yüzerlik.

vaḵıyye (Ar.): okka, dört yüz dirhemlik tartı.

varak (Ar.): ağaç ve ot yaprağı.

vece‘ -i mefāşıl: mafsal ağrıları, eklem ağrıları.

vehm: kuruntu, vesvese, şüphe.

veşak: çadır uşağı.

yaban şarımsağı: uskurdiyün.

yābis: kuru.

yafşān: yavşān otu, değişik türleri bulunmaktadır.

yakū et-: yakı yapmak; deri üzerine uygulanan, genellikle bir beze emdirilerek sürülen yakıcı ve tahriş edici ilaç.

yarekân (Ar.): sarılık hastalığı.

yufka tıttaklu: ince dudaklı.

yumurta ağı: yumurtanın beyaz kısmı.

yübüset: kuruluk; eski tıbbı göre tabiatıta bulunan dört rükün ve esastan biri.

yüklü ol-: gebe olmak.

yüregi kavî eyle-: yüreğı kuvvetlendirmek.

yürek oynaması: kalp sıkışması, çarpıntı.

yürek za' flığı: kalp yetmezliğı.

yürek: kalp.

za'f: zayıflık.

zâc: kara boya, kükürtle demir birleşimlerinden biri, demir sülfat.

zâc-ı kıbrıs: yeşil renkli bir tür tuz, ferro sülfat.

za'f-ı mi' de: mide zayıflığı.

zamğ-i' arabî: Kuzey Afrika'da doğal olarak yetişen bir ağaç türü ve bu ağaçtan elde edilen kahverengi, şeffaf, yapışkan madde, Arap zımkı.

zanbağ: ak süsen.

za' ferân: süsengiller familyasından, baharda güzel çiçekler açan, uyarıcı, âdet söktürücü hassalara sahip, soğanlı çok yıllık bir bitki ve bu bitkinin tepelerinin kurutulmasından elde edilen tat, koku, sarı renk vermekte kullanılan tozu, safran.

za' f-ı dimâğ: beyin güçsüzlüğü, zayıflığı.

za' f-ı kalb: kalp yetmezliğı.

zeker (Ar.): erkeklik organı, penis.

zeker süst ol-: cinsel organı gevşek olmak.

zencar (Ar.): bakır pası çesidinden göz taşı.

zencebil: sıcak bölgelerde yetişen, ıtırılı kökünden hekimlikte kullanılan bir yağ çıkarılan bitki, zencefil.

zerâvend-i tavîl: şecere-i rüstem, kıssâu'l-hayye, Türkçe kümren düvleğı, çiğ tiryâk olarak adlandırılan zerâvendin yuvarlak türü.

zerdalü: kayısı ağacının Akdeniz ülkelerinde yetiştirilen küçük meyveli bir türü ve bu ağacın sarı, etli, tadı acı, çekirdekli meyvesi, zerdali.

zerdecāv: zerdeçal, zencefigillerden boya gibi kullanılan ve safran yerine zerdeye konulan bir cins sarı gül. krş. zerdeçüb.

zerdeçüb: zencefigillerden, halk ağzında zerdeçöp olarak da adlandırılan kök saplarından sarı bir boya çıkarılan, safran gibi kullanılan, sarı çiçekli, kokulu, çok yıllık bitki, Hint safranı, zerdeçal.

zerneb: çekirge ayağı da denilen kokulu bir ot.

zeyt yağı: zeytin tanelerinden elde edilen bitkisel yağ, zeytinyağı.

zift: çam ağacından veya maden kömüründen çıkan, ateşte eriyen siyah ve katı madde.

zık-i nefes: nefes darlığı.

zikre tılā id-: erkeklik organına sürmek.

ziyāde id: artırmak.

Zuhal (Ar.): Satürn, keyvan.

Zühre (Ar.): çoban yıldızı, venüs.

zürriyyet: nesil, soy.

KAYNAKLAR

- Açıköz, Ali, *Belîğ Dîvânı (Metin-îndeks)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1994.
- Açıl, Berat, "Klasik Türk Şiirinde Estetik Bir Unsur Olarak Çiçekler", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 5, 2015, s.1-28.
- Ak, Coşkun, *Muhibbî; Dîvân (İzahlı Metin)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1987.
- Akalın, Şevki (1952); Büyük Bitkiler Kılavuzu, Ankara.
- Akar, Ali, Eski Anadolu Türkçesi Ders Notları, Muğla, 2014.
- Akçay, Mustafa, "İslâmiyette Nar", *Turkish StudiesInternational Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/5, Fall, 2008, s.113-133.
- Akdoğan, Yaşar, *Ahmedî Dîvânından Seçmeler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.
- Akkaya, Hüseyin, *Nevres-i Kadîm ve Türkçe Dîvânı (İnceleme- Tenkidli Metin ve Tıpkıbasım)*, Cilt II, Harvard Üniversitesi Yay., Cambridge, 1996.
- Akyüz, Kenan; Beken, Süheyl; Yüksel, Sedit ve Cunbur, Müjgan, *Fuzulî Dîvânı*, Akçağ Yay., Ankara, 1990.
- Altıntaş, Ayten ve komisyon, "Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf", I. Cilt, *4. Merkez Efendi Geleneksel Tıp Günleri (9-31 Mayıs 2004)*, Yerküre Yayınları, İstanbul, 2004.

Altıntaş, Ayten ve komisyon, “Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf”, II. Cilt, **4. Merkez Efendi Geleneksel Tıp Günleri (14-22 Mayıs 2004)**, İstanbul: Yerküre Yayınları, 2004.

Ambros, Edith; **Candid Penstrokes The Lyrics of Meâli, An Ottomen Poet of The 16th. Century**, Berlin, 1982.

Arat, Reşit Rahmeti, **Kutadgu Bilig III-İndeks**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1979.

Argunşah, Mustafa, **Muhammed b. Mahmud-ı Şirvânî, Tuhfe-i Murâdî (İnceleme Metin-Dizin)**, TDK Yay., Ankara, 1999.

Arslan, Mehmet, **Leyla Hanım Divanı**, Kitabevi Yay. İstanbul, 2003.

Atalay, Besim, **Divanü Lügâti't-Türk “İndeks”**, 4. Baskı Ankara, 1999.

Ateş, Eylem, **Tıbb-ı Şâhî Tercemesi**, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2002.

Avşar, Ziya, **Revânî ve Dîvânı'nın Karşılaştırılmalı Metni**, DTCF Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Ayan, Hüseyin, **Nesîmî Divanı**, TDK Yay, C.II, Ankara 2002.

Ayvazoğlu, Beşir, **Güller Kitabı/Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme**, İstanbul, 1997.

Ayverdi, İlhan, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı Lugatı**, I-III, Dördüncü Baskı, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2011.

Bardakçı, Murat, **Osmanlıda Seks**, Gür Yayınları, 1992.

Başpınar, Yakup, **Mekkî Divanı'nın Transkripsiyonlu Karşılaştırmalı Metni**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2002.

- Bayat, Ali Haydar, "Tıp Dili ve Terimleri Açısından Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Tıp Kitaplarının Önemi", ***Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları***, Nobel Matbaacılık, İstanbul, 2008.
- Bayat, Ali Haydar, ***Tıp Tarihi***, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları, İstanbul, 2010.
- Bayat, Ali Haydar, ***Tıp Tarihi***, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları, İstanbul, 2016.
- Bayat, Ali Haydar, ***Tıp Tarihi***, Sade Matbaa, İzmir, 2003.
- Bayram, Yavuz, "Klâsik Türk Şairlerinin Gözüyle Meyveler", ***Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic***, Volume 2/4 Fall, 2007.
- Bayram, Yavuz, "Klâsik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler", ***Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic***, Volume 2/4, Fall, 2007, s.209-219.
- Bayram, Yavuz, ***Divan Şiirinde Tarımsal Ürünler***, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi, Özel Sayı, Ankara, 2007, s.81-96.
- Baytop, Turhan, ***Türkçe Bitki Adları Sözlüğü***, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1977.
- Baytop, Turhan, ***Türkiye'de Bitkiler ile Tedavi, Geçmişte ve Bugün***, İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yay., İstanbul, 1984.
- Bekmez, Hasan, ***Kitâb-ı Tıbb-ı Latîf (İnceleme-Metin-Sözlük)***, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2009.
- Bilkan, Ali Fuat, ***Nâbî Dîvânı***, C. I-II, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1997.

Canpolat, Mustafa, "XIV. Yüzyılda Yazılmış Değerli Bir Tıp Eseri Edviye-i Müfrede", *Türkoloji Dergisi*, 1973, s.21.

Ceylan, Ömür, "Taşranın Altın Çiçeği Safran", *Osmanlı Araştımları, Prof. Dr. Mehmet ÇAVUŞOLU'na Armağan-II*, XXVI, 2005, s.147-162.

Çağıran, Önder, *Tıbb-ı Nebevî*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1996.

Çakır, Zehra Vildan, *Hevâyî (Abdurrahman, Kubûrî-zâde) Dîvânı'nın Tenkidli Metni ve İncelenmesi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 1998.

Çavuşoğlu, Mehmed ve Tanyeri, M. Ali, *Hayrefî, Dîvan*, Tenkidli Basım, İstanbul, 1981.

Çavuşoğlu, Mehmed, *Necati Beg Divanı'nın Tahlili*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1971.

Çavuşoğlu, Mehmed, *Yahyâ Bey, Dîvân (Tenkidli Basım)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakóltesi Yay., İstanbul, 1977.

Çelik, Mehmet Furkan, "Klâsik Şiirde Bâdem", *Divan Edebiyatı Araştımları Dergisi*, Sayı 14, 2015, s.47-66.

Çeltiker, Reyhan, *16. Yüzyıl Şairi Zâfî'nin Gazellerinde Bitkiler*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2009.

Demirel, Mustafa, *Divan (Tenkitli Metin), İbn-i Kemâl*, Fakólter Matbaası, İstanbul, 1996.

Demirel, Şener, "Dîvân Şiirinde Erguvan", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/8, Fall, 2009, s.995-1014.

Derin, Adnan, *Tuhfe-i Mübarizi (Metin-Gramer Notları-Sözlük)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1987.

Derleme Sözlüğü (1965-1982), XII. Cilt TDK, Ankara.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, 2003.

Dikmen, Hikmet, *Seyyid Vehbi ve Divanının Karşılaştırmalı Metni*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 1991.

Dingil, S., *Bitkilerle Anadolu. Güney, Orta ve Batı Anadolu’da Tarihi Turistik Yörelerde Rastlanan Bir Kısım Bitkiler ve Çiçekler. Rehber*, Antalya, 1990.

Doğan Şaban, “Eski Oğuz Türkçesinde Tıp Dilinin Oluşumu ve Özellikleri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Winter 2010, s.313-373.

Doğan, Muhammet Nur, *Eski Şiirin Bahçesinde*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2002.

Doğan, Muhammet Nur, *Şeyhülislâm Es'ad Efendi ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni*, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1997.

Doğan, Şaban, “Anadolu Türk Tıbbında Bahnameler ve Musa Bin Mesud’un Bahname Tercümesi”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Semih TEZCAN’a Armağan*, Cilt 13, Yıl 13, 13, s.123-138.

Eliaçık, Muhittin, Fuzûlî’nin Sıhhat u Maraz’ında Ahlât-ı Erbaanın İşlenişi ve Bir Tıp Eseri Terceme-i Hulâsa-i Tıb ile Mukayesesi, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.27; Konya, 2010.

Erbay, Fatih, “Çağatay Türkçesinde Yer Alan Hastalık İsimleri” *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, 20-25 Ekim*, Ankara, 2008.

- Erdağı, Binnur, *Tuhfe-i Mübârizî (Metin-İnceleme-Sözlük)*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2001.
- Erdoğan, Mehtap, *Güzellik Unsurlarıyla Divan Şiirinde Sevgili*, Kitabevi, İstanbul, 2013.
- Ergin, Muharrem, *Kadı Burhaneddin Dîvânı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1980.
- Ertaylan, İsmail Hikmet, *Tabiatname (Tıpkıbasım)*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1963.
- Erten, Rekin, *Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı*, Akçağ Yay., Ankara, 1995.
- Erünsal, İsmail E., *Tacizade Cafer Çelebi*, Divan, İÜEFY, İstanbul, 1983.
- Eyüboğlu, Zeki, *Anadolu İlaçları*, Derin Yay. İstanbul, 2007
- Gökçe, Nilüfer, *Osmanlılar Döneminde Hekimlik ve Hekimbaşılık Müessesesi*, Trakya Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 1990.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Nedîm Divanı*, İstanbul, 1972.
- Gülhan, Abdülkerim, "Dîvân Şiirinde Mevyeler ve Meyvelerden Hareketle Yapılan Teşbih ve Mecazlar", *Turkish StudiesInternational Periodical For the Languages, Literature and History of Turkic or Turkish*, Volume 3/5, Fall, 2008, s.345-375.
- Gümüş, Nevin, *Yahyâ Nazım Dîvânı I (İnceleme-Metin)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1992.
- Gürgendereli, Müberra, *Hasan Ziyâ'î Hayatı-Eserleri-Sanatı ve Divanı (İnceleme-Metin)*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2002.

<http://www.sifalibitkiler.us/archives/376>, 2018 (Erişim)

İsen, Mustafa ve Kurnaz, Cemal, *Şeyhî Dîvânı*, Akçağ Yay., Ankara, 1990.

İvanov, İvan İsaev; Neşev, G. K. ve Lancev, İ. *Resimli Şifâli Bitkilerle Tedavi Atlası, Çeviren: Basri Makaklı*, Pamuk Yay., İstanbul, 1999

Kabaağaç, Sina ve Alovera, Erdal, *Latince/Türkçe Sözlük*, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1995.

Kafadenk, Nurhan, *Hekim Bereket'in Tuhfe-i Mübârizî Adlı Eserinin Tenkitli Metni ve Akarbadin Kısımının İncelemesi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilim Tarihi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1996.

Kahya, Esin, “On Beşinci Yüzyılda Osmanlılarda Bilimsel Faaliyetlerin Kısa Bir Değerlendirilmesi”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 14, 2003, s.11-19.

Karapanlı, Gürcan, *Şeyhülislam Muhammed Mekkî Divanı*, İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi İstanbul, 2005.

Karasoy, Yakup v.d. *Uygulamalı Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri*, Tablet Yayınları, Konya, 2008.

Kaya, Bayram Ali, “Klasik Türk Şiirinde Şifalı Bitkiler Üzerine Bir Deneme”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 15, İstanbul, 2015, s.263-214.

Kaya, Bayram Ali, *Azmî-zâde Hâletî Dîvânı (Giriş-Tenkidli Metin ve Tıpkıbasım)*, I-II, Harvard Üniversitesi Yay. Cambridge, 2003.

Kaya, Önal, “Doğu Türk Yazı Dili ve Edebiyatı Araştırmaları IV: Doğu Türk Yazı Dili Alanına Ait Bir Tıp Metni”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 4, 2006, s.111-129.

Kayacık, H., **Orman ve Park Ağaçlarının Özel Sistematiği**, İstanbul Üniv. Orman Fak., Yayın No: 3013, 1982.

Kazan, Şevkiye, “Klâsik Türk Şiirinde Nazar: Göz Değmesi”, **Millî Folklor**, Yıl 17, Sayı 68, 2005.

Keçecizâde İzzet Molla, **Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr**, Bulak 1255, (Gazeliyyât).

Kemikli, Bilal, “Divan Şiirinde Hastalık ve Tedavi”, **T.C. Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt 16, Sayı 1, 2007, s.19-36.

Korkmaz, Zeynep, “Anadolu’da Türkçenin Yazı Dili Oluşu ve İlk Öncüleri”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, I. Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

Köseoğlu, Hayriye, **Hudâyî Dîvân**, GÜSBE Yüksek Lisans Tezi, dan. Filiz Kılıç, Ankara, 2007.

Kurnaz, Cemal ve Tatçı, Mustafa, **Enverî, Divan (Ümmî Divan Şairleri ve Enverî Divanı)**, MEB Yay, Ankara, 2001.

Kurnaz, Cemal, "Gül", **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, s.219-222.

Kurnaz, Cemal, **Hayâlî Bey Dîvânı Tahlili**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

Kurnaz, Cemal, **Hayâlî Bey Dîvânı'nın Tahlili**, Millî Eğitim Bakanlığı Yay. İstanbul, 1996.

Kut, Günay, “Tabiat-nâme ve Tatlılar Üzerine Bir Yazma Eser Et-Terkibat Fi Tabhi'l-Hulviyyat”, **Folklor ve Etnografya Araştırmaları**, Sayı 2, İstanbul, 1985, s.179-195.

Kuzubaş, Muhammet, “Divan Şairleri Hastaları Nasıl Tedavi Ederler?” **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı 9, Bahar 2006, s.78-89.

- Küçük, Sabahattin, ***Bâkî Divanı***, Türk Dil Kurumu Yay. Ankara, 1994.
- Kültüral, Zuhal ve Koç, Aylin, ***Meyvename***, Baskı 1, Palet Yayınları, Konya, 2011.
- Mengi, Mine, ***Mesîhî Dîvânı***, Atatürk Kültür Merkezi Yay. Ankara, 1995.
- Mermer, Ahmet, ***Mezâkî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni***, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 1991.
- Muallim Naci, ***Lûgat-ı Nâci***, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1995.
- Nasuhioğlu, İlhami, ***Tıp Tarihine Kısa Bir Bakış***, Diyarbakır Tıp Fakültesi Yayını, Ankara, 1974.
- Okçu, Naci, Şeyh Gâlib Dîvânı, T.C. Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 2008
- Okuyucu, Cihan - Kartal, Ahmet - Köksal, M. F. Klâsik Dönem Osmanlı Nesri, Kesit Yay. İstanbul, 2012.
- Onay, Ahmet Talat, ***Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı***, haz. Cemal Kurnaz, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1992.
- Önler, Zafer, “XIV.-XV. Yüzyıl Türkçe Tıp Metinlerinin Dili ve Söz Varlığı”, ***Kebikeç***, Sayı 6, 1998, s.157-168.
- Önler, Zafer, ***Celalüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntahab-ı Şifâ I Giriş-Metin***, Ankara, 1990.
- Önler, Zafer, ***Celalüddin Hızır (Hacı Paşa) Müntahab-ı Şifâ II Sözlük***, İstanbul, 1990.
- Özaltay, Bülent ve Köşe, Abdullah, ***Mehmed Bin Ali Terceme-i Fi'l Havassî'l Müfrede (1102/1620) Metin-Bitkiler-Sözlük***, Sadeleştirilmiş Metin-Tıpkıbasım, İstanbul, 2006.

- Özcan, Abdülkadir, “Bahnâme”, *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul, 1991, s.489-490.
- Özçelik, Sadettin, *Kitabü'l-Mühimmat*, Ankara, 2001.
- Özer, Mustafa, *Alternatif Tıp ve Şifa Sofrası*, İstanbul, 2001.
- Özer, Osman, *Ahmedî, Tervihü'l-Ervâh (Giriş-Metin-Dizin)*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ, 1995.
- Özkan, Ömer, "Bir Tedavi Bitkisi Olarak Gül'ün Dîvân Şiirindeki Görünümleri", *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2, 2005, s. 30-41.
- Öztekin, Özge, *XVIII. Yüzyıl Dîvân Şiirinde Toplumsal Hayatın İzleri, Dîvânlardan Yansıyan Görüntüler*, Ürün Yay., Ankara, 2006.
- Öztürk, Mürsel ve Örs, Derya (haz.), *Mütercim Âsım Efendi, Burhân-ı Kâtı*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2000.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara, 1995.
- Parlatır, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, 2006.
- Redhouse, James W., *Turkish and English Lexion*, İstanbul, 2006.
- Saraç, M. A., *Yekta Emrî Dîvânı*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2002.
- Sefercioğlu, M. Nejat, *Divan Şiirinin Gerçek Hayatla Bağlantısı, Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 11, Sayı 11, 2002, s.664-681
- Sefercioğlu, Nejat, “Meyve Redifli Gazeller”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/5, Fall, 2008, s.321-344.

Serdaroğlu, Vildan, *Sosyal Hayat Işığında Zâfî Dîvânı*, İsam Yay, İstanbul, 2006.

Sona, Fatih, “Divan Şiirinde Karanfil” , *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8 Sayı: 41, Aralık 2015,s.307-315.

Şahin, Hatice, “Anadolu’da Yazılmış Bir Tıp Kitabı Kemâliyye”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 9, 2005, s.147-177.

Şemsettin, Sami, *Kâmus-ı Türkî*, İstanbul, 2006.

Şenel, Ünal, *Amasyalı Hekim Sabuncuoğlu Şerefeddin’in “Mücerrebname” (İnceleme-Metin-Transkripsiyon-İndeks)*, Ege Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1988.

Şeşen, Ramazan, “Ortaçağ İslam Tıbbının Kaynakları ve XV. Yüzyılda Türkçeye Tercüme Edilen Tıp Kitapları”, *Tıp Tarihi Araştırmaları*, Sayı 5, İstanbul, 1993, s.16-17.

Tarlan, Ali Nihad, *Ahmed Paşa Dîvânı*, Akçağ Yay., Ankara, 1992a.

Tarlan, Ali Nihad, *Hâyâlî Bey Divânı*, İstanbul Üni. Edebiyat Fak. Yay. Burhanettin Erenler Matbaası, 1945.

Tarlan, Ali Nihad, *Hayâlî Dîvânı*, Akçağ Yay., Ankara, 1992b.

Tarlan, Ali Nihad, *Necâtî Beg Dîvânı*, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1997.

Tarlan, Ali Nihad, *Zâfî Dîvânı, Gazeller Kısım (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon)*, C. I-II-III, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. İstanbul, 1967, 1970, 1987.

Timurtaş, Faruk Kadri, *Eski Türkiye Türkçesi, (XV. Yüzyıl)*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1994.

Tokaç, Mahmut, *İlk Dönem (XIV-XV. Yüzyıllar) Türkçe Tıp Yazmalarında Cilt Hastalıkları ve Tedavileri*, İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2000.

Toker, Mustafa ve Kaya, Emel, “Divânü Lugâti’t-Türk’te Geçen Hastalık ve Organ Adlarının Tatar Türkçesi ile Anadolu Türkçesindeki Durumlarının Karşılaştırmalı Çözümlemesi”, *Uluslararası II. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu “Kâşgarlı Mahmud ve Dönemi”*, 28-30 Mayıs, Ankara, 2008.

Tuncer, Hadiye, *Bitkilerin Tıpta İlaç Olarak Kullanılışları*, II. Cilt, 1978.

Tuncer, Hadiye, *Yabani Bitkiler Sözlüğü*, I. Cilt, 1978.

Turan, Zikri, Hacı Paşa, *Teshil (Dil Özellikleri-İnceleme-Söz Dizini)*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya, 1992.

Türkçe Sözlük, 2 Cilt, TDK, Ankara, 1998.

Uzel, İlter ve Süveren, Kenan, *Şerefeddin Sabuncuoğlu-Mücerrebname*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.

Uzel, İlter ve Süveren, Kenan, *Tuhfetü’l-Müteehhilîn Evlilik Armağanı Tabip Mustafa Ebu’l-Feyz (Sadeleştirilmiş Metin)*, Kebikeç Yayınları, Ankara, 2005.

Uzel, İlter, *Beş Buçuk Asırlık Türk Tababeti Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

Uzel, İlter, *Cerrrâhiyetü’l-Haniyye I-II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

Ünver, A. Süheyl, *Selçuk Tababeti*, TTK Yayınları, 1940.

Ünver, Süheyl, *Tıp Tarihi “Tarihten Önceki Zamandan İslam Tababetine ve İslam Tababetinden XX. Asra Kadar”*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1943.

Yalçın, Ayhan, *A'dan Z'ye Şifâlı Bitkiler Ansiklopedisi, Ev İlaçları- Şifâlı Sular*, Geçit Kitabevi, İstanbul, 1981.

Yaltkaya, Şerefettin, “Sencer ve Gazzâlî”, *Dâru'l-Fünûn İlahiyât Fakültesi Mecmuası*, Sayı I, 1925.

Yavuz, Orhan, *Anadolu Türkçesiyle Yapılan En Eski Tezkiretü'l-Evliya Tercümesi ve Dil Özellikleri (İnceleme-Gramer-Metin)*, Tablet Kitabevi, Konya, 2006.

Yazım Kılavuzu, 24. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.

Yeni Tarama Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

Yeniterzi, Emine, "Divan Şiirinde Sağlık ve Hastalıklarla İlgili Bazı Unsurlar", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 4, 1998, s.87-103.

Yıldırım, Ali, *Kâmî Dîvânı (Edirneli Efendi Çelebi-Hayatı, Sanatı ve Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni)*, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 2009.

Yıldız, Ramazan, *Şifâlı Bitkiler ve Hastalıklar*, Akpınar Yayınevi, İstanbul, 1983.

Yılmaz, Ali, *Kânûnî Sultan Süleyman'a Yazılan Kasideler*, Ankara, 1996.

Zülfikar, Aydın, Bedizel, M. ve Tören, Hatice, “Çağatayca Bir Tıp Kitabı”, *IV. Türk Tıp Tarihi Kongresi (18-20 Eylül)*, İstanbul, 1996.

TIPKIBASIM

Y :
K : Tabibnâme
Yz: Nesih
Yk: 83

[illegible]

۱۰۰
 ۱۰۱
 ۱۰۲
 ۱۰۳
 ۱۰۴
 ۱۰۵
 ۱۰۶
 ۱۰۷
 ۱۰۸
 ۱۰۹
 ۱۱۰
 ۱۱۱
 ۱۱۲
 ۱۱۳
 ۱۱۴
 ۱۱۵
 ۱۱۶
 ۱۱۷
 ۱۱۸
 ۱۱۹
 ۱۲۰
 ۱۲۱
 ۱۲۲
 ۱۲۳
 ۱۲۴
 ۱۲۵
 ۱۲۶
 ۱۲۷
 ۱۲۸
 ۱۲۹
 ۱۳۰
 ۱۳۱
 ۱۳۲
 ۱۳۳
 ۱۳۴
 ۱۳۵
 ۱۳۶
 ۱۳۷
 ۱۳۸
 ۱۳۹
 ۱۴۰
 ۱۴۱
 ۱۴۲
 ۱۴۳
 ۱۴۴
 ۱۴۵
 ۱۴۶
 ۱۴۷
 ۱۴۸
 ۱۴۹
 ۱۵۰
 ۱۵۱
 ۱۵۲
 ۱۵۳
 ۱۵۴
 ۱۵۵
 ۱۵۶
 ۱۵۷
 ۱۵۸
 ۱۵۹
 ۱۶۰
 ۱۶۱
 ۱۶۲
 ۱۶۳
 ۱۶۴
 ۱۶۵
 ۱۶۶
 ۱۶۷
 ۱۶۸
 ۱۶۹
 ۱۷۰
 ۱۷۱
 ۱۷۲
 ۱۷۳
 ۱۷۴
 ۱۷۵
 ۱۷۶
 ۱۷۷
 ۱۷۸
 ۱۷۹
 ۱۸۰
 ۱۸۱
 ۱۸۲
 ۱۸۳
 ۱۸۴
 ۱۸۵
 ۱۸۶
 ۱۸۷
 ۱۸۸
 ۱۸۹
 ۱۹۰
 ۱۹۱
 ۱۹۲
 ۱۹۳
 ۱۹۴
 ۱۹۵
 ۱۹۶
 ۱۹۷
 ۱۹۸
 ۱۹۹
 ۲۰۰
 ۲۰۱
 ۲۰۲
 ۲۰۳
 ۲۰۴
 ۲۰۵
 ۲۰۶
 ۲۰۷
 ۲۰۸
 ۲۰۹
 ۲۱۰
 ۲۱۱
 ۲۱۲
 ۲۱۳
 ۲۱۴
 ۲۱۵
 ۲۱۶
 ۲۱۷
 ۲۱۸
 ۲۱۹
 ۲۲۰
 ۲۲۱
 ۲۲۲
 ۲۲۳
 ۲۲۴
 ۲۲۵
 ۲۲۶
 ۲۲۷
 ۲۲۸
 ۲۲۹
 ۲۳۰
 ۲۳۱
 ۲۳۲
 ۲۳۳
 ۲۳۴
 ۲۳۵
 ۲۳۶
 ۲۳۷
 ۲۳۸
 ۲۳۹
 ۲۴۰
 ۲۴۱
 ۲۴۲
 ۲۴۳
 ۲۴۴
 ۲۴۵
 ۲۴۶
 ۲۴۷
 ۲۴۸
 ۲۴۹
 ۲۵۰
 ۲۵۱
 ۲۵۲
 ۲۵۳
 ۲۵۴
 ۲۵۵
 ۲۵۶
 ۲۵۷
 ۲۵۸
 ۲۵۹
 ۲۶۰
 ۲۶۱
 ۲۶۲
 ۲۶۳
 ۲۶۴
 ۲۶۵
 ۲۶۶
 ۲۶۷
 ۲۶۸
 ۲۶۹
 ۲۷۰
 ۲۷۱
 ۲۷۲
 ۲۷۳
 ۲۷۴
 ۲۷۵
 ۲۷۶
 ۲۷۷
 ۲۷۸
 ۲۷۹
 ۲۸۰
 ۲۸۱
 ۲۸۲
 ۲۸۳
 ۲۸۴
 ۲۸۵
 ۲۸۶
 ۲۸۷
 ۲۸۸
 ۲۸۹
 ۲۹۰
 ۲۹۱
 ۲۹۲
 ۲۹۳
 ۲۹۴
 ۲۹۵
 ۲۹۶
 ۲۹۷
 ۲۹۸
 ۲۹۹
 ۳۰۰
 ۳۰۱
 ۳۰۲
 ۳۰۳
 ۳۰۴
 ۳۰۵
 ۳۰۶
 ۳۰۷
 ۳۰۸
 ۳۰۹
 ۳۱۰
 ۳۱۱
 ۳۱۲
 ۳۱۳
 ۳۱۴
 ۳۱۵
 ۳۱۶
 ۳۱۷
 ۳۱۸
 ۳۱۹
 ۳۲۰
 ۳۲۱
 ۳۲۲
 ۳۲۳
 ۳۲۴
 ۳۲۵
 ۳۲۶
 ۳۲۷
 ۳۲۸
 ۳۲۹
 ۳۳۰
 ۳۳۱
 ۳۳۲
 ۳۳۳
 ۳۳۴
 ۳۳۵
 ۳۳۶
 ۳۳۷
 ۳۳۸
 ۳۳۹
 ۳۴۰
 ۳۴۱
 ۳۴۲
 ۳۴۳
 ۳۴۴
 ۳۴۵
 ۳۴۶
 ۳۴۷
 ۳۴۸
 ۳۴۹
 ۳۵۰
 ۳۵۱
 ۳۵۲
 ۳۵۳
 ۳۵۴
 ۳۵۵
 ۳۵۶
 ۳۵۷
 ۳۵۸
 ۳۵۹
 ۳۶۰
 ۳۶۱
 ۳۶۲
 ۳۶۳
 ۳۶۴
 ۳۶۵
 ۳۶۶
 ۳۶۷
 ۳۶۸
 ۳۶۹
 ۳۷۰
 ۳۷۱
 ۳۷۲
 ۳۷۳
 ۳۷۴
 ۳۷۵
 ۳۷۶
 ۳۷۷
 ۳۷۸
 ۳۷۹
 ۳۸۰
 ۳۸۱
 ۳۸۲
 ۳۸۳
 ۳۸۴
 ۳۸۵
 ۳۸۶
 ۳۸۷
 ۳۸۸
 ۳۸۹
 ۳۹۰
 ۳۹۱
 ۳۹۲
 ۳۹۳
 ۳۹۴
 ۳۹۵
 ۳۹۶
 ۳۹۷
 ۳۹۸
 ۳۹۹
 ۴۰۰
 ۴۰۱
 ۴۰۲
 ۴۰۳
 ۴۰۴
 ۴۰۵
 ۴۰۶
 ۴۰۷
 ۴۰۸
 ۴۰۹
 ۴۱۰
 ۴۱۱
 ۴۱۲
 ۴۱۳
 ۴۱۴
 ۴۱۵
 ۴۱۶
 ۴۱۷
 ۴۱۸
 ۴۱۹
 ۴۲۰
 ۴۲۱
 ۴۲۲
 ۴۲۳
 ۴۲۴
 ۴۲۵
 ۴۲۶
 ۴۲۷
 ۴۲۸
 ۴۲۹
 ۴۳۰
 ۴۳۱
 ۴۳۲
 ۴۳۳
 ۴۳۴
 ۴۳۵
 ۴۳۶
 ۴۳۷
 ۴۳۸
 ۴۳۹
 ۴۴۰
 ۴۴۱
 ۴۴۲
 ۴۴۳
 ۴۴۴
 ۴۴۵
 ۴۴۶
 ۴۴۷
 ۴۴۸
 ۴۴۹
 ۴۵۰
 ۴۵۱
 ۴۵۲
 ۴۵۳
 ۴۵۴
 ۴۵۵
 ۴۵۶
 ۴۵۷
 ۴۵۸
 ۴۵۹
 ۴۶۰
 ۴۶۱
 ۴۶۲
 ۴۶۳
 ۴۶۴
 ۴۶۵
 ۴۶۶
 ۴۶۷
 ۴۶۸
 ۴۶۹
 ۴۷۰
 ۴۷۱

فیب نامه

شرح اسم علم انوار الابرار فی طریقه سیر

خزانه انگوشت هر خنده اول باد شاه که جمیع خلایق
عدم و وجود کوزه و روحانی اهل معرفت اسباب
عقل و نقل را زان قلدی و یوزین خجانی سلام آنک رسوله
اوسو که جمله عالم را نیک و مستقیم یار دلوری و دخی نیک
اعمال به اوسو که امتداد نیک مرشد لیدر **مدی** و ضعیف قول
دلای که علم طبعی که سر الله در طاقت نیک که بیایا ایا ازل اله
و جامعیه و جانیوس و افلاطون و آرسطو و بقراط و سقراط
و بطلموس و ارسطو و سایر حکما و متقدمین و فیلسوفان
متأخرین و غیره و استماع الله و مشاوره و حکما و متأخرین
مراد خواجه ناصره و خسرو و **باب علی** و بیستی و عسکری
و غیره و تقاضای ذکر یارای در یک کلام فصول اربعه نیک و شفیق
شرح جامع مضور و تحقیق بنده مفید در **نیک** که هر که اعتقاد

انوار یاران صافی و کرمه نیا و کورسه مرکز و حده قان زیاده اولی
و حرارت غیر نریزیم قوای حیوانیه در غالب اولی و زو قشایط
و اشتها تمام شده قان اولی و مرکز ضعفی از اولی **بسی** اول
و قشایط بد انسان رحمت و اکثر **مر** اما بنوری و قشایط
جهاده اند که کبی است که منصرفه مکر و بی و علاجه اید
تجان علاجه اولی جمیع خوف بود زیا که کند و در خارج اولی
بلکه قوت علاجه خاص اولی **بکل** اعضا ضعیف اولی و
مرضه مبتلا اولی و غیره و نرسند ندر اول ضعف مایند
یعنی یعنی ضعفند ندر علامتی و لکه که باشی چکنور و کوز نور
از اولی و قوت اولی و متغیر اولی و بهمانند ندر ندر و ذکر
سنه اولی و شوی که قیامه کل و موقوف ندر ندر جمیع اید
قانع اولی و در جمیع قان اولی **بسی** و علاجه ندر است
و طوبی ندره آنک و فتنه و بیستی قوت قلعه علاج شراب که کور
و طوبی و فضیلتی حل و بیستی اید و حکما اید و بود ذکر اولی
عالمی و نفع اید و جمعی قوت قلدی و بود ندر زیاده اولی و کور
بدیه فایده می ندر **نیک بود** و زنجیل با چینی و شوق
قانع اولی و در قتل و در دم و بود که جمیع اولی و بود که

توبه و اندر زین به دعا و توبه قدر صورت توبه محراب اولوب صورت توبه
تبیان اندر جان فایده و در رتبه و توبه قدر سکر توبه قدر توبه کوزه
اما عقدا توبه تمام قیایوب و توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه
در هر روز از این صیاح پنج مرتبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه
بر مننه توبه شفا اوله بعد از آنکه تعالی **الحمد لله** توبه توبه توبه
یو لک و اینها سیدر علامتی برکت حکم است و توبه توبه توبه توبه توبه
یا بوجوب و یا بر شایسته و یا بر مطلوب و کورک و توبه توبه توبه
توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه
و توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه
و توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه
صمد و در صورت توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه
استماع اوله توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه
توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه
سکالو در توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه
توبه و توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه
صیاح توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه
ایکون و توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه توبه

تلقو موبله قهتار تا نصفی تاخی حراشه آندرسور آندرسره
 بو قهتیه ده موبله کده انشراقا وقل تالی قهیه قهیه ده
 تمام حل و فله آندانا ورنه بجه ده زعفرانی کل موبله ازیه
 قهه اندن هر صباح ابله بجه قاشا بجه شفا اوله **محبوبه**
 سنبل و بنیانه و جویز و قرغل و چورک اوتی و قاقوله
 و داجین بجر قه ده و حشلهش آن موصن و قاشه هم
 صومعی بود و کل و فلاق سمعی ایزه غبارکی و کده انشراق
 ابله آن انا اوله قاشا ایدم مجبور ایدم منده اوج ده
 عجب ایدم و جاده غایسلان وین فاعله و مفعوله **آباج** و **آباج**
 فاعله و ایدم اسکی غایسلان و برصه و جزامه فاعله
 و لغاری و کسور که و تقریه و اوصار ایچ غرنه و باغی افر
 و صیق نفسه و استغایه و علاقه و قلا قاشه و یوراک افر
 و بلا غرنه و فله جله شفا فایده ایدمیش کی رلوده
 فایده سی زاده و **تکبیر بود** و غم خصلش ده اسقل غای
 حرقه سوده ستمو نه بیان صر سارغی ارقا هر بر نایکی بجه
 ده صبر استقامت افر مغل کاه و یوسر هر بر نایچ
 ده ده شاها سونا رقیق سارنج هنری و سارنج حله

[illegible][illegible]

[illegible]

و گفته که گفته جماع است بطرف غنا و غنا و روان و بهاد
اوله و نیز و در هیچ کسند و در قیه و بعضی جهل اند که
جماع ملک و قدر او بدست یار و برکن و سر و خطای محضند و زی
تلاذ آنک لایقی باشد باشد و ما اما جماع اند و جمیع تلذذ اطفال
محیط بد جماع آنک صفای کسی سنا بود و قدر او بدی و برایش
نسنبله حاصل او بود و او غنا را می اوق کفنی تفرقه و مانع
او جمعی را رسد که در وجه لذت و زنا و زوال و قی و به کله
در دو پنج که قوت به در دشمنی که قوتی قوت به در می و پو
نسته که و کرا و اندی آنک قوت و ریاضت ملک که در کنگره و ک
او دینا و کی بیشتر باب و کرا و نشد و آنک عد و لری بود
اولی باب او امری در جزا جاری نایاندا **کجی باب** عالم
قوت و در غنا و غنا و قی نایاندا **و جمعی باب** و در می و
نایاندا در جماع نافه **در جمعی باب** غدا می که نایاندا و ک
قوت و در **در جمعی باب** شراب و نایاندا در جماعت زیاد آورد
الشمعی باب محیط نایاندا و در زیاد و مفید و در جمعی باب
شراب نایاندا و در کرا و است او را در **کجی باب** مسهل و ک
نایاندا و **ملک و جمعی باب** نایاندا غنا و جمعی نایاندا و **و جمعی باب**

[illegible]

[illegible]

او امر و زجر جلوی بیانی دید. **بکلیک** جماعه قوی ایلان
 عورتله صفاتی اولار که فعلا کاکو و کجی قزیل و سنیان
 و طبری یوغن و کوسلی عتدال اورد و صابان قلی رکنان اوله
اما جماعه سست اولن عورتله صفاتی اولد که ارقا اوله
 و طریخانجه اوله و کوزری کولک اوله و قتل اوله قی عیاشق
 اوله صادر و کوزل اوله بوصف عورتله جوت جاع و لیجی ریک
 مفا جاکتود **جالیس** **کیم** ایدر قی قور کور کور قی و جاق
 قتل تلی عیشق و انجه بلو و انجه ازانو الی یا غی و شاق
 بو نکی عورت جماعه حریص اولور ایلک جماعتد ناعله یورک
 او نیناسی ضعف حاصل اولور ایلک علایق اولد که قوزانله
 هر چه جوقیه اما اوردینه دار چینکه **تقرط حکیم** ایدر
 هر عورت کور اورد و یوریا انجه بلو ارق و اجق قتل ایل یورک
 قور جی صابان اول شاق و شلو کک له ملو الی یور قی یور قی
 اوله اوله عورت شهوت حریص اولور ایلک جماعتد ناعله یورک
 و یورک و بواسر علی حاصل اولور ایلک علایق حقه و بسو
 عتداری مع ایدر **اسطالیس** ایدر هر قی عورت کور کور یور
 اجق قتل و قصه یور یور ارق و یورک و جولو و قصه صابان

اوله ایلک عورت شهوت حریص اولور لکن مستور اوله
 ایلک مجتهدن عورت صفاتی حاصل اولور ایلک علایق دایم
 کجاییه **انلاطون** **کیم** ایدر هر عورت کور کور یورک اوله قالیق
 طو عتلو و جاق قاتل اولور شلو کور کور کور یورک یورک یورک
 کور کور ایلک انجه بلو و یسق تتلوا اوله اوله عورت
 شهوت حریص اولور ایلک صبیح صابان و صفاتی تتلوا غرور
 و سونا عتداری حاصل ایدر ایلک علایق ایلک سر کجی انجه
سفرط حکیم ایدر هر عورت کور کور کور کور ایلک یورک
 دلا ایلک کور مستور ایلک مجتهدن ایلک ایلک ایلک **محمد** **کیم**
کیم ایدر هر عورت کور کور یورک و سون و قویاغور و قور کور
 و قور صابان یورک طو عتلو و حقه ایلک یورک و یورک ایلک
 ایلک ایلک کور یورک و یورک و یورک و یورک ایلک ایلک
 یورک ایلک ایلک ایلک ایلک ایلک ایلک ایلک ایلک ایلک
 صبر و قدر **کیم** **باب** جماعه قوت و یورک ایلک ایلک
 خیم و سونا ایلک ایلک ایلک ایلک ایلک ایلک ایلک ایلک
 یورک ایلک ایلک ایلک ایلک ایلک ایلک ایلک ایلک ایلک
 یورک ایلک ایلک ایلک ایلک ایلک ایلک ایلک ایلک ایلک

جماعه قوت و برستی زیاد آید و **و جینی بلب** ماری و مری
 آید و به لرین بیان آید که جماعه قوت و برستی زیاد آید و
 و کبک بود در مشك خند و زعفران قسطا اینسون کو کا با جی
 قوتل قوز شقاقل عود هند و عطای چین و دخیان خشخاش
 عصفور تخم هلیله لیلیله افزونه چاده و بولربیا معنده
 زیاده قوت و **ورد و جینی باب** غذای کریمیان آید که جماعه
 غایت قوت در التجه و هم و موفان و قی طغر افشا و له صلیشو
 اینک یا غنده قلوبه سن و بر سوز کر چین یا و در سن اکلله
 چو لکله قویه آخر قیاده پیشق و له قنده طاعرا اوله آید
 مسکه دخی آخرین قیاده چو لکله اینجه صوفیه برافج کوزیک
 قویه و بر کوزه بخور و سیاه غزین قیاده بعد برده هم و جینی
 بلیقه و هم خولیا و بولربیا و د و کلش اوله آید و به اکلله
 اوله و بر سوزا اکلله و بر و رب الله قیاده اوله آید و به مسکه
 شور یا سلیله قویه قیاده کوی قوی و له و مری زیاد آید
 و کبک قوز و حار لایدر و سوز و د و کوزه قوت و بر و کوزه
 شاد آید و کوز قوت زیاده آید و **نوع دیگر** قوت و جینی
 یا و در سن الله طغر ایوب پیشق یا و یا جینی قیاده قوت و بر

و بر نیم قوت خوله صوفیه و جینی قویه آخر قیاده سن
 نوما و له بشور سن تا آخر اوله و سق قوت و جینی اکلله سن
 و جینی سوزا اکلله نرد آید سن و بر و ماری جینی و جینی و هم خولیا
 پیشق و کلش اوله آید و به ضیاء سن اکر اکرش و لرسک توخ
 صفه سن و بر و کبک کو پیدیه سن بو غنامنی زیاد آید و د کوزه
 قوت و بر و سوزیکه اوله که جماعه آید و به تنی هم کوز سوزا اکلله
 اکر لکله نقصا اکلله اکر خان شاد مانا آید و شهور و زور سوز
 اوله **نوع دیگر** و د و دخی سوزا اکلله قیاده سن اکلله قیاده
 اکی صوفان و قی طغر ایوب و جینی که قویه حاجت قیاده قیاده
 صوفیه سن پیشق و بر و د و سق و کلش قیاده و سق قوت و
 طوزله و به اینجه که قیاده سوزا اکلله و بر و قیاده زیاده که
 مری جینی تنی و د و کبک قوی آید و و بر و لکله قیاده قیاده
 و کبک قیاده و به قوی آید و د کوی تنی آید و قیاده
 د لرسه جماعه آید و در **صفه دیگر** اکر لکله ششاق قیاده سن
 یوسف قیاده سن و به برکی کرم و د و جانی و به سن اکلله
 اوله قیاده و در به بر اقد سن تا کبک پیشق و سق قوت و جینی
 کو پیدیه سن اکی صوفیه و کبک جماعه آید و به سوزی اکلله

فایده سی یارده و معجزه **طریقه صغیر** بود معجزه آنرا اینست
در بر نیک قدری غفلت و خستنی بی حساب در عقل زیاده آید
و ده مانع اند که علل و فواید و ادبیه دفع آید و تحقیق و مانع
آید که نور را در و سعی آید و حرارت غریزه زیاده آید
دگر و خیال و سگول و جماعه قوت ویر هیچ آلم سست
جامع اولی بود که اولادند فایده سی زیاده و اولادند
مرویدار او تو زینش و خواسته سی یارده و دگر اولادند
کلام اول و **ترکیب بود** و صادر و هلیله قالی و بلیله و ایل
و دار نعل بود و نادرده و سباسب و زنجیل و رتبه و هم
شما اقل بود و هم لسان و صغیر و بشیر و هم و اچین ویدی و هم
و آن صومعه کرمی و هم بود معجزی او یار بود و کلر کاغذ و و
و اینجی لکله آله و جمع آید و بر و کف انشال آله و یا لکله
معجزه نایب و نیم قرام اولد و نقص و صریحه تابه و قیل و غرن
بر کین و قوت کون آله او فایده کوه لاله لکله و صریحه
و قنده استعمال آله او صریحه مشتاق الیقین و صریحه شرب آید و
ایجه لریغایت نادرده **معجزه زین** خاتمه سی و اولد که بله و
بود و قی و رطوبتی زائل آید و تا استدغی و تحقیق و در و معنی

بود و در و کشتن آله و بر آینه بعلیه لاله و اولاد با اینجه
بله قنده لریکنا آله او انداز و اولد که صومعه و معنی و در
مشک معجزه و معنی و معنی و معنی و معنی و معنی و معنی
جمعه سن و بشق و کلر شربا با اینجه حلاله لری بر و چو تابه قیله
حاجت و قنده او تو زده و معنی و معنی و معنی و معنی و معنی
غایت نافع آله و معنی و قوت و بر و معنی و معنی و معنی و معنی
و کبری قزایل و دگر قیایم آید و معنی و معنی و معنی و معنی و معنی
فریضه طار آید و معنی و معنی و معنی و معنی و معنی و معنی
معنی اندوز فایده سی اولد که با اینجه و شرب آینه و به قاتل
و بر تا اسوده و سودای پشته و به قنده اسوده و سرقیه و ربع
سینه و طلاق غرسنه و معنی و فایده آید و تا استدغی و معنی و معنی
و طاشی کیده و بول و بول و بول و بول و بول و بول و بول و بول
کیده و و کیده کیده و کیده و کیده و کیده و کیده و کیده و کیده
و جمع معنی کیده و و معنی و کیده و و معنی و معنی و معنی و معنی
اغرس کیده و و **ترکیب بود** اندوز و معنی و معنی و معنی و معنی
بشرد و معنی و معنی و معنی و معنی و معنی و معنی و معنی و معنی
قنده لریغایت معنی و معنی و معنی و معنی و معنی و معنی و معنی و معنی

و معنی

تو بایلو و باوصی کردی به نظر اهل حکیم آید هر کیم بومنجو بی
بلای و هفتنه یسه کسسه محتاج اولیه **دیگر بومنجو** اعضا دکی
بلای و باغزیس کردی و دماغی سو در جری بد را فاعدر زنجیل
یکوهی دم سو ریختا ایش کیم در هر جزو یکوهی دم و ایش
یکوهی دم و ج بشه دم طرا تا و قیغی اوده دم تب تخی
اوهی دم کیم و پیش دم نعه بشه دم قفل بشه دم قفل
بشه دم زاده بشه دم اعل بشه دم بلیج بشه دم شیط
بشه دم یابوچ بشه دم حوضک اشلب بشه دم بزیا بشه
دم سلخه بشه دم حبلسان بشه دم ناققوها بشه دم
سفر طریق و کونک و مسککی فاقله زعفران ایشون بونل
بشه دم عسل اوج و قیه بوجهله او تلوی و ککری بالاقوب
بشوره لومنجو آیه لو و سرجه قابه قیوب قو کونایه اینه
صقلیل مسک استمال ایدوب **بیلومنجو زسوخا** منافع بونل
و جمع مناصله و تفریق و بلا غرسنه اوده **ترکیب بود**
سورخان یکوهی دم زنجیل بیدی در هر جزو یکوهی دم و ج
بشه دم و ایش کیم در دم طرا تا و قیغی اوده در هفتنه
یکوهی دم و دار قفل قونقل مورا زبانه و اعل بلیج

زیاده آید و عرق قیغی آید و سنه لر جا چرمانی چو تدر بو
خا صلد نهیدی اوتونا و ج در لو فاقه سی زاده را استمال ایدوب
یکوهی وقت بلیو را با رعی ایدوب یک کله مر وید با لیل
و ارا طونند و بومنجو مسککی فاقله شغعی نالید **ترکیب بود**
مسک بود دم سلخه و سبیل و سانج هندی و حبیطا ایدوب
هر برند لکشته دم زعفران کمنون و کرسن تخی و مسککی هر برند
اوج ده دم عود و قونقل و مرکه هر برند بجز ده دم بوجهله و کل
آیه اوج اده و به قدر کذا انشیرا و الله بومنجو زبانه قومه کسوت
بر شفا استمال ایدوب لاشفا اوله **بومنجو زبانه** ناغناه سنگله
یسلمه مد قوی قله و طعای هضایه و بلدی سوره و قاز قون
قیوه و ناخا هک صونایه اجله اچسور قود قیغی سوهلی کید و
فاغزه زسوخا کید و و کجه ایشنا اچون و ادمیه اکثر بوقیه
ناخا قه قهین و و قیه کوش قون و بوقیه کیش قیغی بوقیه
طرا تا و قیغی اوده در هر بسباسه و اکی در هر مسککی لکی
دهم قونقل و اکی در هر عاقرها بقی در دم خام عود بوجهله ایش
و کل شکوبله بومنجو نالید هر کونایه و ج ده دم به لبیک کید
توصیف کید و اغه زده مسککی کید و کوه و بلای سو در و ککری

مجنون شاخه منافع جو قدرش درختش و روی بکره در دهر
بمشق و کلک صغرا و نه قشند و نه هر صلاح بیه اوسته قوزیه
فالحا لطف جفیه و دشته خرد **مجنون منج** قمع ملا در معده
عظم قوت و دور و بلغم صغری و صغری قمع آید و نه ماغک و
اعضایک سست و نه و تنبیه ماغ آید و فاسد لای تحلیل
آید و اعضا و نسلی میگوید حرارت غریزه زیاد آید و شکله
جام آید و سه ضعف و سست و استکراه واقع اعراض کرمی
دخی و لورسه جمعیت راضی بیه بی رنج بی زحمت اوله و مجنون
سینه **تکیه بود** کونک قاقه بسیار سه و دود و دهر دار
سکزد دهر منسل و مسلکی اکثر دهر غنود و عود هندی بود
دهر زعفران و دهر بوجله و کلک انچه بزنه کجور ل
مجنون بد و بکف انشخ فاما لایله قشند و دهر مجنون یاد و حاجت
و قنده استعمال آید تا عدد **مجنون منسل** جماعه قزید منافع
جو قدر جو زبر قزید جولا و قی قاقه دار چین هر پزند
بمخرد دهر و خشک نشانی و صوم انشخ و دهر بوجله منسل آید و
لکن صوم می آید و کلک اندک انشخ لایله مجنون یاد و آسبال
نیم قوام لایله حاجت و قنده آید مثقال نیمه لویج بکره و نیمه بکره

شیطخ و خصلت انشخ بزدان و کمنون و حیات السو و اسلخ
و حیات اللسان و عاقر قرقها و سفار و ککزد و مسلکی قاقه و عاقر
بوترک هر پزند و بشور دهر و انشخ و نازد دهر یا ککوز یا لایله
بشور بیه لور تا عدد **مجنون منج** خاشه سی و لکه جماعه
قزید و ششوت زیاد آید و طعانی هضم آید جو زبر انشخ
آورد دهر بسیار قزید بشور دهر کایه و اوجینا طبع زنجیل
بو نلد و نازد دهر و انشخ و کایه و اوجینا طبع زنجیل
الحال لایله دهر لسان انصف و بکره دهر و مشک بود لک خولیا
اون دهر مشک لایله یا لایله بشور بر عسل سکزد و دهر اوله
سکزد بیه لور تا عدد **مجنون منج** سلسله منسل طاقوز
دهر جو زبر یا بسیار قاقه کایه بو نلد و زطقوز دهر عاقر
قزها کایه دهر پنج ماهی زهر و بهمن و فزین و دوزن
و عود صلیب زنجیل مسلکی زعفران و ککزد و حاجت
قازیل مغرمه و انیسون و بهمن قزید زهر کونکای
بوجله و زطقوز دهر و مغز بادام و مغز فز و زهر و
دهر خولیا و لسان عصون و آرد دهر یا لایله کونکای
اوله ککزد لور تا عدد **مجنون منج** یا لایله هر کونکای دهر و دهر

اولورسه جمله سن راضی اینه بخیر بدرد **مجنون** نالو نلنگا بولون
ایرون قاسنی بولک اید رسدک طلسمی کسبو ترکیب اینوسکد
بلوط الله دهر زنجیرل اوقد دهر دار غفلت دار چن ترنمل
بولد و نیش دهر جوز نازنا اوردنک تخم خا پیرا غمی
وایسون بولد و ناز دهر کو نلک و مستکی پیش دهر باله
مجنونایه نهایت نافعد **مجنون مال** ملغای هضم اند دهر
کسو و جامه فوید و کوکل فرح البه خذنا و نه شقا نیست
اوتاکو مثال خضانت اوج شقال و تخم بلایض و دارچین
ترنمل و مغات و جوز بویا و خولجان و جوز هندی
سفتقور و عود و مغز کبکب بولن و ناز و جوز شقال شلک
نیم دهر غسل بوقیه بول و تلوی و کلک ایله بالی قید قومه
ککوه بول و قیه قوشد و به مجنونایه هر کون برنجی شقال
چرند **مجنون صومغ** غلغایت نافعد بلغمه و صفرا به فایند و
جماعه فوید و اکور و سلک کس خاص مجنونایه سن چیل بالا غل
نقد و مرادک اسیه و لغدایه سن بر لک بال و له الکی لک
ان صوغن صومغ و له اکسن بر سینه قوشد و بر اوجه سچ
جاشه قویه او دوزینه بر ساعه قویه طوره سکن اود و

منفعت مجنون کس قد قایم و دهر ایستاق خشتا شاق
صوم و جوز هندی و شقا قاهر بر نالو شقا دهر و دهر
هندستان تو زنجیری اول چاره نیش سن مجنونایه انچه اکند
کجور را اول چاری چریش کی و کلک سکن جمع ایدل بال له بالک
قوله کتوب مجنونایه بر سچلو قایه قایل حاجت و شقا
ایدل **مجنون طریا بلع** بلع باد مایحی هلیک کابل صادر
هلیله هر بولدنا و دهر قوه هلیله اوتوز دهر و تلوی و کلک
انچه اکند کجور بول بول و به قد اوج نالقه کتول و به مجنون
ایدل استعمال اید و به بیه لانا نافعد **مجنون نخود** اول صاده
نخود اصلیه سکن فایند چن و به صغیرا غمی ایچنه بر نال ایدل
یعنی قاور و لر سکود و کلک بر نخود قد کولک نالایچنه و کلک
قد کتول شقال راق باله خلط ایدل زعفران چنه دهر
تورنج قایم دهر قوت بر دهر و دهر هندی چنه دهر و دهر
اوتوز دهر بوجله غیا کیه و کلک اندنا و خلط اولش دهر
اوتوزینه دکل و قوشد و بر نال ایدل بر سچلو قایه قایل حاجت
و قنده اوج دهر قد استعمال ایدل تا جی وقت یی لعل کیکول
قازن فایند و کلک شلقد و جامه فوید کک اوله قورقد و

درم

جگر غلغزل قاعل و تو کونو رسون سکون هر صباح اوج پرت
 نکل غلبا کون سن جلد اعضا هقد رنج واديه کيرد
 جماعه قوت وور کونوزار تر اعضايه قوت وور قافصا
 ايد بدنده کعلای سوری و کیکبیلطان علا الذین تکرید
معدی ک منافع هر قد معدده و زینفعاتی کیرد بکری
 خوش ایدار و علا غلغزل طهارت صوره دفع ایدار و صافان
 و عور لولک خضف تا کس و **کیکبیل** روقه علیه بلبه قالیغون
 بچکی میشی و مور بوقنک بیلین سنی اوده و رانه لرغایت قیرت اندین
 تیرتین سیکبه کورعلی کور بیل ایدل سکون میشی و کلک وادیه
 له قده لر سنل هندی کعبه ایونی طویلق زنجیل انیس وکلک
 مسکون بوجمله ده که اولاد ویه قدر اکی کک انش الله محمد
 ایدل راجله بورقون قدر سیه کونزه اسکی اسه الوری کیه و رانفد
یدنجی باب شرا لیا نده و در **کیکبیل** تفاح کلک
 انلا قانی کچکون کیده لر که ققام خرده اوله سکون
 صون صقنبا نجه بون کچکون برور لوند و بون وور و زنده
 اوغلان کک انش الله اوله انلا صوفی قدر اکی کچکون و سیه
 یونل جمع ایدوب قرادان آهسته آهسته قیده و تاشه تمام

سلك كنجی انزال و نور صفا و نور و بعضی لك انجا اولور بورخا الكوكبی
 لك اولور و قوی طبر بو ایکی نوك سبی بیان و عدت غالبی اولور
 انك دفعه علاج معجون مسك درك یوقوده كچدی لكی بریده
 و بطور یقه فیه ایدر و شایه ایدر و قافاجی و عرق قریق
 ایدر و ستدوایر و دخی صا لكی كركدر تاكو صلا حقیقه
 كلو بر جك خالص بوله **اكراد ملك** اعضا سی جوارحی ضعیف
 اولو بجماعه سست اولور و بر مرسته مبتلا اولور و عی كرك صفت لفت
 اول با شك بدینی ضعیفا اولور و غند ندر كرك انا ضعف مباح و بر
 علامتی اولور كه باش كرك نور و كرك اولور و لایق و لایق و لایق
 و جماعه ندر اذنت المن و كرك سست و لایق شو لكی كه قیامه كلور و
 ندر قله جماعه اقلدر و جماعه ندر فارغ اولور و عی جوارحی
 اولمندر غایت قوه ندر و سست كرك اولور و امردی بو علامتی
 انك علاج شراب سكر درك بو علامتی بطور تند حاصل اولور
 بو شراب سكر بطور یقه فیه ایدر و فضلاء حال ایدر و عی قوی ایدر
 و جموع درك مكي علامتی فیه ایدر جماعه قویه بر ندر عی
 اولور سكر درك اولور و قوه سیخی واده درك **كرك شراب سكر**
 و بعضی ایدر و عی و عی قافله ایکی درم قوتقل بر درم و جمعه

عود هندی جوز هندی بونلور و در درم و قوتقل یقین درم
 بو جمعه درك درم سیخی و قیه قدر طبلو صوفی و عی قیه
 تاكو عی ایشو بصف قله ایدر و سوب صا قافله ایدر و در زینه بو
 قیامه و قیه قدر كرك انك ندر اولور و قیامه خلط ایدر تاكو
 تمام بو بر مرسته ایدر و در زینه یقین درم و عی قیه ندر اولور
 انما ندر ایدر و صوفی ایدر و قیه قدر طبلو صوفی و عی قیه
 شفا اوله **اكراد ملك** كركی و حیا و ضعیفا اولور و كرك اتمه
 انما سست ایدر و درم و عی قیه ندر اولور و درم و عی اولور
 انما ندر طبلو صوفی ایدر و عی كركی جماعه ایدر و درم و عی
 و قیه ندر كركی امردی لك علامتی اولور كه ندرم و اولور و عی
 درك قیامه كلور و جماعه انك اشتهاسی كلور و ندر كركی جماعه
 متعذره كلور و سكر طبلو زمانه اوله و انك كركی ندر جماعه
 بوله سست و لاشدر علامتی اولور كه كچیلور و وصبا حلود و ایشا
 درك قیامه كلور و لایق و قیه قیامه كلور و ندر كركی جماعه
 ندر خلاص اولور و موضعان علامتی كرك اولور و درم و عی
 كركی جماعه سست و لاشدر علامتی اولور كه ایدر و قافله ایدر و
 الجمعه درك قیامه كلور و ندر قیامه جماعه ایدر و عی

اولی و دیگر چه که قول اول از ریشه بدی و بیه قدیس
قولی قدینه آنکه عزاله اندک که صفای این راه را ج و دیه
قد رسکو قتلر شوند قدر قدینه که او به تمام بر بیند تا ریشه
صکری بقیق در هر سفر از قه صلاح و تشنه آچله راشق
آچله تو تام تو شلغه کین فشنه بیه شفا اولد **شرب خشک**
الهی قیه خشک شوی و بوقیه عسل صفتی که در هر غفلت
بوجهله بر ج و کله قدینه اندازد و ره صوفیه آنرا دعاله عفا
کو به جماعه مفید و غیره نامی ج و قد بر بغنی نفع این **سکندر**
باب مهمل شربان و جلیان اندود اول **شربت لسان ثور**
تکیب بود و سوسپان و عرق سوس بود در صوفی شخم قادی
دردت در هر تان از اینه و قشقه تان و کاکلر قشقه و بر زنگ
قوتب قینه لوسوله ایچیل عزاله کیکان عالات بود که که صوفیه و
کچ کچ عزاله ایوانه بشق در هر بویان دینچه و صوفیه قینه اولد
ایده نرودم در مسکری چینه لور کون ایلام ساعت کله اندازد
شرب قشاق شرب و در طری و زده درم و الا و هم و زبان
بولی صوفیه آنرا ایلام کل صوفی قوتب و بر زنگ قادی
اصلاحه صوفیه آنرا ایلام لور کون قشقه و کد فشنه عفا

[illegible]

حیوانیه لوشربانی که دم اوله **جسور غزان** غا و یقون برمشقال
توبه سوز غزان کالی هلیله برده هر زنجیر درت دم **خضر**
غا و یقون دار چین بر مشقال صا و هلیله قایو یچو دم محو
ایکی چکرده بنفشه یچو دم قویا کل برده دم مصطکی دیم دم
عسل و خا رشنیه ایله یغوره لرحیل ایله لرحکرده قدار اوله
اوچر دانه یوده مجیدر **جباروری** شرطی اولد که صفور سودا
و بلبل کی دور و سینه ایز تالار اوده و ترکیب بود و قوطنا نشا
اوتورده باده یا غی بشرد دم محو برده دم مصطکی اذن دم
زعفران اوج دم و شکو یکیم بشرد دم شربت ایکی یچو دم **شربت**
جبه دیم بلغم و سودا و صفرا و اسهال ایلد و مایه تنقیه ایلد
کوزورنا اوتور یا شا غرس کی در طعام هضم ایلد هر ایلد ملوی
برکیدر مصلح اولغی لغا اشته کی کوزا غرس کوزا شرب کوز
طمانا لغی بوکا کوزا باشد کوزده نه علت داریده هب کی در
ترکیب بود دم مصطکی کوزا کتیر محو زعفران اوچر دم صبر
اوستو طری یکیم دم ایزد ایزد و کوزا کوزا صلیله جبار ایلد لوشرب
ایکی دم اخشام یا غی زمانا یچو صلیله یوده و **شربت تل زیت**
تخم عصفور و محو ایشود دم باده ایچ یکیم بشرد دم زعفران اوج

قوامه کله قوشده و شربت اولی اوج دم ایچیکه ناغی
شربت زیتون یکیم دم و هر باد و اذن دم نشا اذن دم
بال قوامه کله قوشده و شربت ایکی یچو دم اوله عیال غی
دیگر نوع شربت مزین یکیم بشرد هر مغز ایلد اذن دم
اربه او فی سکر دم یا شوی غون و یا قویا یغیله قوشد و
شربت کی یا اوج دم اوله باله اوله مجیدر غل سیدل جراح
نوع دیگر شربت مزین بود دم اوتورده دم باله قوشد و
یکجه طوره ایچیه صکره بورده صوغان طوره تاکه قوصیه صکره
سدا و ده صو یا ایچیه اذن یچیک سینه **بود دلو دخی شربت**
بو شربت اید که بلغم صفرا و سودا یه فایده ایلد و مایه تنقیه
ایلد و ده ترکیب در سینه بولنا ایچ طالای کی در ترکیب بود
را و اندجین اوج دم حینال کی دم سنکلی بود مایه یقون
ایکجه دم بولنا کوزا اذن اوج کشک شربت اوج بولنا
اوج کشیه طالو صلیله ایچورده **جبه** کوزا غرس ایلد
و صفرا و سودا و بلغمی قع ایلد و جمع مفصله ایلد و ترکیب بود
مصطکی کوزا کتیر محو زعفران اوچر دم صا و هلیله قایا ایلد
اوتورده قزل کل بشرد دم صبر اوستو طری یکیم دم کل صلیله

ایکی دانہ و در شکفته شربت بر آنجه آغریا وله آوسته العیون
 ایجه نافع **رح** و **هر** زان چینی شیر لغو در دجبت الین یعنی جبت الین
 و بر لافند در این قاتکس افزون و سندن روس و مر و در غلظت جمل
 و بر او له و دکویو غلظت جمل و بر بخود قدر له آکند و قنده
 بوده آوسته العیون صواب ایجه که عایکون علی سیکای **طریق** **رح**
 نباتات یا غنجر مرغی بلبل و در میان تخم بوق فسلکون تخم یا قور یا غی
 یا بام یا غی و جمل جمل فی بیا یا بید اول برز فسلکون و لا طویل
 و یا خود قند نباتات و قند و انا از ها در دکر کسه اولسون
 الا کسر ایو پ زیت یا غنجان ایجه قویله اگر طویل آلوده و غنی
 کسر جات کل و کین و زنده زیت یا غی اگر فسلکون قدر له قند
 مراد اولوسه بر شیشه ایجه قنار از غری کم مومله بر کیده راکم
 هر ایجه که میه قو کون از غری توسته کوشه آله قویه لکون غنجان
 با نجه آوز زنده اسک اولیه قنار قنار کون و زانور آند سکون
 بر ایجه و در سوز و رسا قنار فسلکون و طویل یا غی بر رسله
 جقر بلبل ل و کین ایجل یا غی قند و قند و کون نا اچکی و یا
 بیه جکر ککی و قور و بام ایچکی و قنار ایجل یا غی اوله و کون
 اولان یا غلظت جمل جقر و بولک و در جمل جمل علی فاد و در کون

جبال اوله دم مسکونی شر و هر شکله یا الله قنار کیه
 شویا یکی دم یا اوج دم نافع **رح** غلظت سبب استا کون
 غلظت و زیت یا غی یا بید ایجه تره و بری یا بید یا بید و زیت
 صیایع و در دم کای یا غی یا بید قوه صلیله الی دم و بید
 و در قور یا غی یا بید یا بید غلظت سبب استا کون دم یا بید
 یوم دم بام یا غی یا بید دم **صفت** **جولاب** یوزا ل و در کون
 صوبله قنده ل قوامه کون ل غلظت یا بید نافع **رح** قنار یا بید
 یا بید کون از غنجه و جمع صفا صله سبب و آفستین و مسکونی کون
 و در هر جوده بر دانه شویا یکی دم کون صوبله صلیله شربت
 بر مشالید یا الله بید یا بید و اول ایجه قویه غلظت یا بید نافع **رح**
المرج سبب شربت دم خیار شنبه آوز و در هر صوب و خر و کون
 و در هر شربت یا بید اوله صفر یا بید و در معد قور یا بید
جبال **طریق** کیه اولی صوبله یوم و در هر کون بود
 جبال طویل و بام و در دم نشا بود شربت یا بید غلظت یا بید
 نافع بلغم و صفر یا بید **نوع** **دیکر** جبال طویل بود
 خرما ایکی دم شویا یکی ایجه غلظت یا بید شربت نافع **رح** **دیکر**
 جبال طویل ترکیب و در هر کون یا بید کون خیار یا بید شربت

صوتنا وانه قوتك كبريه تايله قرشده باشنه علاايد
نوع ديكر باش غرنه قوتل يمشه و كدر باش تازده آكه جبر
نوع ديكر باش غرنه و صغور جبري بره اغنشا قرشده
باشنه اوره جبر و **نوع ديكر** باش غرنه و خيل و كدر اياك خيله
قرشده باشنه و نه ناعد و **نوع ديكر** باش غرنه بره مسافه
تايله و كده باشنه علاايد اما اول باشنه باله و نه اوسته
آكه انفسك بره اوره و **نوع ديكر** باش غرنه مزور و خيله قنا
ايله باشنه اوره ناعد و **نوع ديكر** باشنه صوتا آتسه فلو سوي
قيه باشنه علاايد جبر و **نوع ديكر** باش غرنه مخ و اولي
بره ايله علاايد جبر و **نوع ديكر** باش غرنه اق صندل و قرا
يشق و كدر قرا و غلا سديله علاايد ناعد و **نوع ديكر** ايتا
بغه يمشق و كده باله قنه باشن قازده اوره ناعد و **نوع ديكر** و خيل
دارجين دوده دم فلفل قوتل كشمه دم جوتا كشمه و ج و خيل
دم بولر و كبر برينه قرشده باشنه آكه جبر و **نوع ديكر**
باش غرنه اشك سوه في و نه ناعد و **نوع ديكر** ادم قناسي
كوبدر يمشق و كده باشنه علاايد ناعد و **نوع ديكر** كدر ايتا
دكه بشور سوي انايد و باشنه علاايد آكه باشن تازده

نوع ديكر و يادم و جلد و قيسي كدر اوسته لالار
دكدر جوشده و نه اندز و ايتا غرنه قوتل اولي اوسته
اوسته اوله الحق صوتله جقالر يعني ان قوشده اوسته
صوت اولي اوسته اولان ايجار قوشده تاشوكا كدر
باغ جقه **نوع ديكر** ادم ايجن و قونا ايجن و قوتل ايجن
اولسو اوله و خنايت و كدر جوشده و نه اندز و ايتا
ايجنه قوتل ايجن و جبر و كدر صوتله جقالر ايتا
اوله و ايتا قوتل اوله چولك كدر اوله و كدر ايتا
ايجار و جبر ايتا ايتا قوتل اوله جولك اوسته قوتل
اوسته اوسته صوتله اوله صوتل و غلا قوتل ايتا
بوخار و تاش اوله و كدر ايتا ايجنه صوتله قوشده
صقل تام اولي قوتل ايتا ايجنه صوتله قوشده اوسته
ايتا ايجن ايجار ايتا ايجنه جقالر ايتا ايجن ايجنه
اوله ايتا ايتا ايتا ايتا ايتا ايتا ايتا ايتا ايتا
باش غرنه ايتا اوسته و كدر علاايد ايتا ايتا ايتا
ايتا ايتا ايتا ايتا ايتا ايتا ايتا ايتا ايتا ايتا
ايتا ايتا ايتا ايتا ايتا ايتا ايتا ايتا ايتا ايتا
نوع ديكر و كدر علاايد ايتا ايتا ايتا ايتا ايتا

مورد

[illegible][illegible]

بر قیاط مرکزی شده ام او چ قیاط التون قرمان کلج بوقی
 بود قیاطی بود قیاط جاشک با تفتک او چه دم ارقی قرقاش
 قاقی بود قیاط بونلی یو یار وده کلج آلیا وچ کز اول تو زی
 کوز که انکیه نوع دیگر اگر بکشند کوزنه قل بشه اول قل
 قویر لهده هله تکه کوزنه طمره لایق قل بیه نوع دیگر
 اگر بکشند کوزنی غریسه چور یا قشیش به بنفشه بشق ده کلج
 کلج صولیک کوزنه اوره زحی کلج و له مجر دورا و بجنیاب
 قلا غر سنا دا و به لری بیانا یدر قلا ق غر سنا اجی با و ناغی
 طمره لایق ناعقد نوع دیگر افسنت یانغی طمره لایق بجنیل یا قونقل و کلج
 موم قشدر و شایله قلا غه صو قه مجر دورا نوع دیگر قلاق
 شجنلنسه افسنتی کوزی قین قلا غه طریه یا طمره سجنو سکرکه
 نوع دیگر بود قیاط نایم و صا روس قلا غه طلا ایه ناعقد
 نوع دیگر صوم سنا غی قوزا و ده قینده قلا غه طمره ناعقد
 اول ده و ده بیاب در شاعر غر سجنو کوزا و ده و به لری سنا و کلج
 کرجی پیش ده کلج با قه موی خلتقه ایه وچ ده کله اوسته اوره
 نوع دیگر شاعر سجنو هلیله زده و بلیله و امیک کلج کلج
 شب و طالش و ما ترها بر اید و کلج به ش بینه اوره لوسور ل

انزوت قاشو سجنو سکرکه قینده کوز اوره ناعقد نوع
 دیگر هوا انشک کوز و یار به ناعقد قاشو سکرکه یا غش به سکرکه
 کوز اوره لری مجر دورا نوع دیگر بکشک کوز لایق قزاقان قاقی
 کوز طمره شفا اوله نوع دیگر کوز لایق سجنو قلا اوره دم
 زیدالچر و ده زخا و بجنیو دم سکیه سجنو بیه دم و شکر کید
 صولیک شایله ناعقد کوز اوره نوع دیگر کوز لایق سجنو قلا
 زیدالچر صولیک سکرکه زیدالچر بکشک کوز اوره کوز اوره دم
 ما میرا نازده دم قشدر و لری کله ده قویر لایق سجنو ایدر
 اگر کوزده قلاق اولسه و کوز سلا لری کله لایق بجنیو نوع دیگر
 کوز سجنو لسه کوز کوهی و بیه صا و کین اوسته قشک کوز
 اوسته اوره لری سکرکه اوله نوع دیگر بونلی کوزا شکر کوز بجنیو
 مرزی اوره دم مرجان سار و هلیله قاقی و به مجر دورا کله
 و ده قلا بیه دم بونلی سکرکه کوز کوز چکر ناعقد
 نوع دیگر بکشک کوزنه اوره و شسه عقر اله لری و شایله
 بون قویر و سجنو کوزنه لایق سکرکه کوزده لری بایک کله و کلج
 کوز چکر اول کوزنه لایق نوع دیگر کوز اوره و شسه بجنیو
 دار و قویر کوز صا لایق اوله اوره و ده قشک کوز و بجنیو

نوع دیگر و شروع بلری بنه اغری نویسه و دشار و بی قسه و ط
الته که طوطی قانالار انداغز نه سکه طوطی و خدی و که سکه
اغز قاصی صوله بویه آندوغا و تدری استعمال ایه شفا اوله **و**
عاقور جا مغز و صا و ده هلیله کوشش طمع اندانی و نا اکی
و نا ونج قای و قر و هلیله و صلاط هر و نوز با و لدر یست و و کلر
اندانا استعمال ایه مستفکونه **و** کاغز اغز سجنر قهر و زنج
و که اغز اجه جرد نوع دیگر کاشا غرسنه یا صلود و موری
و قنا و مویله قینه اغز طوطی جمله زخمی کید **و** زنجی باب
و کسر و کوفع اینداد و بیه یاتند غار یقوز شکله بیه نا فعد
و **نوع دیگر** بو وکیا و که کد اید و اخی و انا و نه بنفشه اسطوخودوس
و عرق سوس او زده و هر وجهه قینه و کونا سجنه ایچه جرد
نوع دیگر اکسودا اجه قینه ارا و کجکی نایجه ارا نا فعدا خیر
قلا و زم خروب **نوع دیگر** اکسودا اجه زنجبیل اغز کل بنفش
نیلوز کجکی و نولی قینه و یا و ج صلاج اجه لک نا فعدا و **و**
الحنی باب کلا غر سجنر و لانا و ده یاتند و دالکغز و
اورد و نه کج و تو تخکی اجه جرد نوع دیگر کاشا غرسنه و ده صا
و **و** او زده کج کاشا و لک نا فعدا نوع دیگر بلان تل

سکر و سب اول اوج دانه انجیری بود و برنج ده فصد استعمال
 اید تا فعدرا **و از طعنه بخور** تا فعدرا و دیدارینا تا بد مصطکی
 آن کو نون سوزنی غی و تو زلفی و از روت و بالایی و خاص
 جرش و بلوط صا و جمله و بر اید و بلبلان و قالا و و تری
 دو کلر اید اول بلبله و غره و بر اید و بر اید و بسته و د و تری
 قویخ و از رینه با بشد و بر اید و فعدرا **یک کجی باب** بود
 قاتن و کدر و انجی و در اوقاف و پیش و که قیل الیه و تری
 صوفه قاذبه که **فوع یک** صوبه یکله با شکر و اسکره اننه
 آور تا فعدرا **فوع یک** بلوط قویخ و بسته صوفه و که بود
 او بسته طو و در مال که بر تری **فوع یک** اکثر د کوزه و لادن
 قاتله و که بر تری **فوع یک** اسکره و صوفه و که
 یا و رجح و اسکره و که **فوع یک** اسکره و بلوط
 انجی و زلفی و بر اید و انجی و در کوزه و بر تری
 انیسون و نوری و که **فوع یک** صوبه یکله با شکر و اسکره
 بر اید و که **فوع یک** صوبه یکله با شکر و اسکره
 او بسته که **فوع یک** صوبه یکله با شکر و اسکره
 معجون الیه به تا فعدرا و شکر و اسکره و بر تری

اوجی و جوی بر اید و کوب به تا فعدرا **فوع یک** سکر و غره
 صا و سبیل به ایج غره اید و **فوع یک** کولر و که
 اول و طعنه ایج غره اید و دالا و جلک و کتی قید و با و
 کونایج تا فعدرا **فوع یک** کونایج و کونایج و کونایج
 اوج و کونایج ایج غره و کونایج **فوع یک** سبیل و کونایج
 زنجبیل و صوبه قید و کونایج ایج غره و کونایج
فوع یک ایج غره و زنجبیل و کونایج ایج غره و کونایج
 قوامه کونایج ایج غره و کونایج ایج غره و کونایج
 بر اید و کونایج ایج غره و کونایج ایج غره و کونایج
 بالی و کونایج ایج غره و کونایج ایج غره و کونایج
 بوغه و کونایج ایج غره و کونایج ایج غره و کونایج
 پیش و که کونایج ایج غره و کونایج ایج غره و کونایج
 اید تا فعدرا **فوع یک** دیا و کونایج ایج غره و کونایج
 اسفنداج و کونایج ایج غره و کونایج ایج غره و کونایج
 شکر و کونایج ایج غره و کونایج ایج غره و کونایج
 بلبله کونایج ایج غره و کونایج ایج غره و کونایج
فوع یک ایج غره و کونایج ایج غره و کونایج ایج غره

نافعدور نوع دیگر اسهاله تخمیان و صمغ عربی و که و قریه عربی
 صوبله قشود و او جکوز صباغ ایچ نافعدور نوع دیگر اسهال
 ایچون ایچبار یلقون اکسور قنده ایچون او جکوز نافعدور نوع دیگر
 و در سیکان اولسه خلیل یلقون زاکین قنده بوغنه اتره نافعدور نوع دیگر
 نوع دیگر طوز کسور کونیدر بر جوق قرق ایچنه صله اول سکون
 بوغنه یا شکر قویه او در نیمه اتره و در سیک کسور نوع دیگر قیونیز
 بشوره صباغ یا نه به انداز ادا قندی قنده او جکوز سوزی ایچ
 ایچ قان کسور نوع دیگر نیک و در ایچون ختم و خشکاش قان و طوز
 او قی بر ایچون قنده بوغنه طوز و ختم کیده نافعدور نوع دیگر و ایچون
 استسقا ایچون اولاد و به طریبان و قرق ایچون قندی قنده ایچ
 و هر دو و جرتد نوع دیگر استسقا که و افشیش له ایچون
 د نیک قان زایانه و قی قنده ایچون لر او ج صباغ نافعدور نوع
 دیگر استسقا ایچون سکریش و که سله قنده لر قریه
 یقوز لر نافعدور نوع دیگر استسقا ایچون لر جی قنده لر
 ایچنه کیده او ق نافعدور شش کیده نوع دیگر استسقا ایچون کرک
 بحر آبشوره قریه او شش کیده کیه و جی صوبله غلطان
 و کلکین و به لرین بیان اید و خرسا قی و که اولاده بولایم اید

اوج بخش اید او جکوز به کوبک و جی کیده در نوع دیگر جی کیده
 برک قان و هر حکم و که برده به نیک و در سکر نافعدور نوع
 دیگر اسهال ایچون قان بصد کر نماز و جنانا بر ایچون و که خل
 آید قنده تا که قرمه که قریه لر ایچون کیده و نه اید نه به غلطان
 یخا و بوغ اوله تنه بشور لر به لر نافعدور نوع دیگر قان کسور
 تخمین و که قان و نه قنده به لر نافعدور نوع دیگر نیک و در سکر
 بال قاعدا بر نشا طریون بر ایچون شش و که غلطان قشود
 شافای کتور نافعدور نوع دیگر ایچون کسور زغلیه خنایه
 اکسور و که بال قنده صباغ صباغ لیه نافعدور نوع دیگر اوله
 ایچون غریسه بر طلطان و بر کسور نار اکسور بر جی که قویه بشور
 صمغ او جکوز تا جکه ایچ غلطان اولد و اید قان و او اکسور بولایم
 اید بیلون نافعدور نوع دیگر ایچون جی کیده بشور و ماز و قی
 و که او سسته که به قیونیدر نافعدور نوع دیگر ایچون جی کیده
 به ایچون غریسه اولد و در نوع دیگر اسهال ایچون لر جی صمغ عربی
 او جرد دم نافعدور نوع دیگر ایچون قان کسور صمغ عربی و غلطان
 و نشاسته صمغ عربی و ایچون بوجله هوانه و که بر و نه قنده
 و که
 هر بری را با دله باد و به قدر صفاق قندی لر به دله بدور لر او جکوز

22

بالا روزه خود و در که او سته که مجرب در نوع **سحر** و تکرار صلوات خود را

[illegible]

卷

ایچونلار ادا ویه لر یاننده و در نیت نیت ادا یی بیره و کیم یی
دم مرجه سنان صوب سکره قوشیده و اولدی قینه حما مد جمنه قنه
دورته اوچکون سو کوبه جردید **دیگر** نیت ادا یی شلیخ
یورده و **دیگر** سنج نیت ادا یی بیره و اولدی قینه قوی اوله
حما دیا و نیت ادا یی اوکوشه قوشولمورته اوچکون طوره جردید
نوع دیگر خاج الله دم کدوسه کیم دم زخا نیشتم کیم
اون دم سم الله را کیم دم او یورده و ورته اگر حمتا ادرسه یورده
یه یا غه قنه دورته **نوع دیگر** سابون زخا رسدک طوره قایر یی
قوشده حما دجه و ورته اما حاسنه دگورمه **نوع دیگر** اویز
ایچون کلک کیم دم سکره الله دم نیت ادا یی و اولدی زیت ادا یی
حما قینه اما نیت ادا یی حما مد جمنه دورته **نوع دیگر** اویز
ایچون نولک و شاه ده و که صون جمنه قوشا قنه قوب شیده قوت
کوشنه اما قوبه قوشولمور حما مد جمنه دورته **نوع دیگر**
زده جوب زدن صغرا کیم دم و که دخی نیت ادا یی قینه
یا غه قنه حما کیم و ورته جردید **دیگر** اکلا او یوز ایل
زده جوب کیم و بشرد دم یی و که قیرق یا غه قنه او یوز
ناغده **نوع دیگر** اوچکون قینه اوچکون صلاح دورته

دو که قوشده و استنده که ناغده **دیگر** نیت ادا یی
اولا و ویه یاننده و اویز و صلاح ایل جردید **دیگر**
خطی ایش و که طرش یا غه قینه و که صون کیم یا غه قینه
قنه یل و ادرسه او نه ناغده **دیگر** و کیم و کیم قینه یا غه
ایچنه قوب اوچکون ناغده **نوع دیگر** یا ایچون خا لاط ادره کیم
قینه علایده ناغده **نوع دیگر** کیم و کیم و کیم و کیم و کیم
ناغده **نوع دیگر** یا ایچون قوشا نیت ادا یی و کیم و کیم و کیم
قینه دورته ناغده **نوع دیگر** کیم و کیم و کیم و کیم و کیم
یش و کیم و کیم و کیم و کیم و کیم و کیم و کیم و کیم و کیم
یا ایچون غر و صغری و ویه و بلبل و صون و کیم و کیم و کیم و کیم
و ادرسه یوز یا ایچون کیم و کیم و کیم و کیم و کیم و کیم و کیم و کیم
الهی دم اسکی سا و ایل یا غه یوز و دم و کیم و کیم و کیم و کیم و کیم
و دخی ایل یا غه یوز یا ایچون یوز و کیم و کیم و کیم و کیم و کیم و کیم
د کیم و یا غه قینه و کیم و کیم و کیم و کیم و کیم و کیم و کیم و کیم
دخی زنجیل قوشا نیت ادا یی و کیم و کیم و کیم و کیم و کیم و کیم و کیم و کیم
د که اوله صول یا غه قینه یا غه قینه و کیم و کیم و کیم و کیم و کیم و کیم
سکره غری ویه و ادرسه سور ناغده **و تریخ باب** اویز

[illegible][illegible]

برای این که این نوع را ج کوبند و نه کار هندی به قهه بشتق و که بر پایه
که بر پایه این نوع **دیگر** در پنج کوبند که کج قهه بآوله و کب
اوستنه که قانطوره **دیگر** در پنج کوبند و غار حیدیه و زدم و بزی
قرشده و طرا اوستنه و آن قان و یک **دیگر** قله سیاه و آله
و که طرا اوستنه که قان و که **دیگر** بر چا و فر مر و زون
توزی اوستنه آله مجربید **دیگر** در مورد الیشو این آله که
طوره **دیگر** قان غرا اوستنه سر کله نایج و دره و کمر تو زون
یوره یله قرشده و آره ناهند **دیگر** قانده و تخیر قله زنگار
بشتق و که طرا اوستنه و آن طوره **دیگر** نایج جن کبر بونلی
بشتق و کله کمر تو زون قهه جمله بر آوله طرا اوستنه که مجربید
نوع دیگر نایج دم الاخوینا لکولان طلع مر جان طو زسکو زانلیج
جیم بر آوله و که اوستنه که قانده **دیگر** نایج قهر
و طرا اندازی و کدر تخیر و الاخوین و غار ریتون جبر آوله بشتق
و کله طروس کلسه یا بر آدن قاناقسه و نایج و زونیه و زوله
ناهند **نوع دیگر** کج و نایج قهر و محمود و قرا شقا فی بر آوله
و که لاسکی بنفیه یا بر آوله و نایج و که **نوع دیگر** صبر
اوستن و زدم الاخوین و قان قنار و قاناقیه بر آوله و کله

کوس یا غره و زله بر کوبند و **نوع دیگر** بشتق این نوع
آوله و بایانده در قزل زونخ و خرد شطرح هر بر زون و زون
زنگار و قزل بوبه و زدم و تب تخیر کوبیت و بالان بختی زون
اغز قزل و زون و قسطا اکثر دم الوب و و کله صبر کیه قله
یومر کجه بختی و قهه و رتته صلیح حاتم کیم و بختی و آوله
و دنته مجربید **نوع دیگر** بختی این نوع مر جان و که صبر کیه قهه
زده و بخت و رتسه سوره مجربید و **نوع دیگر** بختی این نوع
قانده کله طروس کلسه آن قان قان این نوع و وید لایان
کمدی قهه و زدم صبر کیه بر ناهند و بختی قهه و وید بشتق
و که صبر کیه این نوع را اوستنه که مجربید **دیگر** کوبید
توز و صبر کیه بر ناهند و زدم و که و زدم نایج الله
قهه و زدم اوستنه و ناهند **نوع دیگر** صبر کیه و بختی
مان و زون بشتق و که طرا اوستنه و آن قان و که مجربید **دیگر**
طوشان و کوبه و بختی کیه زینیا غره و مساد و بختی قهه
مر کوبید و طرا اوستنه و آن مجربید **نوع دیگر** دم صاحب زون
استن یا حله و زونیه و بختی **نوع دیگر** و زدم کله طرا
بختی دم زنگار بشتق و کله اوستنه که قانده که مجربید **نوع دیگر**

مربوط است از بر سر قشودن بشود بقو این ماده است
علاوه مجرب نوع دیگر برانکه و تا ترکیه و رابا لایر نکار
عراقی کو تک و قریب و در طوری جیب بار اوله بقو این
آور و خار و زهره و ناصر و غیره اشک این در سوز و سوزند
ترا و کلور نوع دیگر ناصبر کیدر مجرب بر قاقیه در ریخ سیاه
کرج و قلبه و کیده هر برینه بشود و که سیکه قه حرام بیک
خوشه عقیقه ناصبر کیدر مهر سق بر نوع دیگر و در برین
اندودت و عقیقه و آن کو در بر اوله مهر لوب پیا به آور و اگر
برانکه آن ناصبر همه باده و برین سوز و سوز و سوزند
نوع دیگر ناصبر بون بلان باغی قریب و زهره و زهره و زهره
نوع دیگر ناصبر غانی تا و سوز ناصبر مهر این چار اوله آور و ناصبر
نوع دیگر جاما غا ققیده با غا لایر کلر شکسته قریب و زهره
شولند و آور و اگر آن لایر مهر کیدر لایر آور و ناصبر کلر
نوع دیگر و آن لایر سق کیدر و کیدر ناصبر لایر آور و ناصبر نوع
دیگر سوزانی بشود و سوز مهر لوب پیا به آور و ناصبر
طوشانی بشود و پیا به آور و ناصبر نوع دیگر و کیدر ناصبر
نوع دیگر که پیا به آور و ناصبر نوع دیگر اگر حراست قریب و زهره

ملوک که خان طو رسه بوا و لای آور و قان طو و قان
باب برانکه استلنا و به لای پانده و ماند و آور و دم
انجور و درک در الاخر و بشود و دم و قانی بشود و دم و کیده
آور و مجرب نوع دیگر کرج کویند و کاهند و قه و قه و قه
پیا به آور و ناصبر نوع دیگر کوی قوی و شیش کیدر استلنا
در خا و در نوع دیگر ناصبر اولو پشش اوله به آور و ناصبر
و دیگر ناصبر اوله به آور و ناصبر و جوش و جوش و ناصبر
برانکه و سسته آور و ناصبر نوع دیگر کوی باغ برانکه و سسته
کیدر و ناصبر باغی ناصبر کو ناصبر مصطکی قند و طشانی قیده
و در ناصبر نوع دیگر ناصبر کلر کلر کلر کلر کلر کلر
بشود و علا و این مجرب نوع دیگر برای ناصبر آور و ناصبر
توی لایر و دم و ناصبر و ناصبر و ناصبر و ناصبر و ناصبر
بشود و کیدر پیا به آور و ناصبر نوع دیگر کوی ناصبر کلر ناصبر
ایر و پیا و در ناصبر آور و ناصبر نوع دیگر کوی ناصبر کلر ناصبر
چاه ساقی زیت باغی برین و ناصبر آور و سسته آور و مجرب
نوع دیگر ماده آور و سسته آور و ناصبر قریب و زهره و زهره
قشود و لایر و لایر کیدر ماده آور و ناصبر نوع دیگر کوی ناصبر کلر

زنجبیل قلبه انیسون پادشاه دم طوبی بکرم التی بکرمه زانیا بیک
چکودک قر ساقا بکرمه چکودک جکودک جفتش آواز دم پوزالو دم
باز توالی بکرمه چکودک آوی بکرمه چکودک بولدی و کیشاف
ایه زانعدر **نوع دیگر** اکیرمکونک زنجبیل و ارجیره قنار جالسلان
قرغه و کاکلی زعفران انیسون چورله او قشیا کیشو دم پوزالو دم
کونرا و زلال تخنی انیسون بوک قش توالی انیسون دم زردالو چکودک
چکودک جفتش قر آونم بولدی و کیشو قر شاد آینه بکرمه
نوع دیگر بوشاف قن و زکیده و رقعده و ککورا و شستینا بوشاف
اکسین د و ک شاد فایه کتوره ناعدر **نوع دیگر** بوشاف سوبالین
اولاد و بی بلانده در ایچکسند و ن نقد سوبال و دیسما و کفلا
ارم بشون طالیله لکمه و زامه قنیه اما و زکری زامه سوبال و زکری
بوشاف خلاصه و **نوع دیگر** حواله و ن سوبال و ن **نوع دیگر**
سوبال بوشاف و ن قن بکرمه بوشاف و ن سوبال و ن **نوع دیگر** سوبال
زرنج زرد و زرنج سیاه قلبه آهسل با و کله قشور و ن **نوع دیگر** سوبال
نوع دیگر مازو زرنج زرد و زرنج سیاه جوت عقاب بکرمه
قرشور سوبال و زرنج و ن **نوع دیگر** ستم الخار اعلا کسین و زکری
د و زامه سوبال و زامه ناصح و ن بوشاف و ن مایک دم قش قش

چلیخه و صادر و ن زعفران و کیشو و ن بوشاف و ن هالانک
اوله **نوع دیگر** زانیا و ن بوشاف و ن بوشاف و ن بوشاف
د بول زنجبیل اکیرم دم سعد و ن بکرمه و ن بوشاف و ن بوشاف
قشیا و ن بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه
د بوشاف و ن بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه
بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه
د بوشاف و ن بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه
زنجبیل سوبال و زرنج و ن بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه
نوع دیگر بوشاف و ن بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه
کسین و ن بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه
ایه **نوع دیگر** بوشاف و ن بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه
دم زانیا و ن بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه
شان سوبال و ن بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه
مشو سوبال و ن بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه
بله و ن بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه
د بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه
بوشاف و ن بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه و ن بکرمه

بوشاف

باغش او در زنده قرشده اوله و بیه قرشه و خراب اوله افک
صوبله آواز د و بیه قرشده و تا کمره سکی بقیه اقواله کلینه
قرشده و آواز د و تا بند بر قایه قویه استعمال این نافذ **نوع دیگر**
اسفیناج او د باغنه او د یار او ستند و ریختور که مرهی **نوع**
دیگر بنفشه یا غیو زالی دم اسفیناج آلوده اقامه یوزده دم
مرغانه و لکیده دم هبه و که باغله قیده موم آید و قرشه بر قایه قویه
یار به او د منفعت بوله **نوع دیگر** مرهم یا النوس و مرهم کولر مرهم
براخلک هو اسکی و در کریم و راکی و زیتش و دم مرسل و شتو
د که الیه اوج د در اسکی زیتاغی و بتوزالی دم شجریه و نش
سکه بولری یا سیاه او د و زدن قیده تا کمره کولر از ان استعمال
ایه منفعت جو در **نوع دیگر** مرهم زخار و کیک بود که جراخل و د
الکی که در یار و با شل اوله اوله کیده و با نوت شود و د کلی
زخمی کیده در آقوا و قوزده دم چا صاف قیاده تو زالی دم جکاید
اواناکی دم اسکی زیت یا غیو زالی دم زکامه و راکی و دم و در
و جکی کین صوبله آن موم و شاق و زیتاغله آید و نکار عا کا
قته تمام قرشده قیده کوا او د ناندون صود استعمال این شفا اوله
نوع دیگر مرهم سکنجیران تا استند و بتوزده و جراخل و قیاده

نوع دیگر صوبله اوله ستم الفار برده و زیتاوج دم
بوکرا یا غیو زیتاغی راکی دم جمله و که بوا و جوسن آید و بیه
قته مرهم این بولک صوبله او د **نوع دیگر** سکنجیران یا غیو زالی دم
لیان آید و بوکام مرهم خا و راجع زخمی کیده و زیتاغی دم مره
یکوزده دم زده و جوا کیده دم نور مرهم و قیاده دم جمله و کیکه شند و
مرهم این یار به او د و زیتا شیش کیده و **نوع دیگر** حله جود و
اغله قرشده و یار او د **نوع دیگر** مرهم قصاب بولک یا غیو زالی دم
هوا جود و اندون و نوری قیاده و زیتاغی و زیتا شیش کیده و الله جل و
طیبه او د اما و زیتا شیش کیده و **نوع دیگر** مرهم سلطان اکبر و کیم
و شاق و لکیده دم لیان جوا و نه دم جمله و که صلا او د او زدن
قرشده و مرهم این یار به **نوع دیگر** مرهم الفکل کولر جوا
بوز و سکنجیران و ستند و بتوزده و یار او د شاق و لکیده و زیتا شیش
آید و و لکیده و بتوزده شاق و بتوزده و باغنه او د و روست
سوغه آید و و صوفه و شیش اوله کیده و زیتاغی کیده و شاق
یار که صوبله کیده و کیک بود و یوزالی دم ختور یا غیو زالی
و بتشده دم اسکی زیتاغی و بتوزالی دم مره سکه و کشتل الشو
اوله و بتوزالی شفا بولری و که و شیشیه و بولری کوز زیت

سوغینه فرشته در استعمال این نافع **نوع دیگر** مرهم لسانه
 منعفی اولد که اما ترق و جی کیده در و کوه غلغی کیده در
 شانی کیده در و نقد و علت صفر و اریسه بومر مرهم **نوع دیگر** کینه
 بود و بنفشه یا غلغلان یا کیشور دم بشو دم آن مو یا غلغی بوله
 اریه اندا سنجاج و صامس و سارنج و طینار و سی هر پرند کیشور
 دم افیونه صری پیچیده دم بوا و تری صری پیچیده فرشته در صکر استعمال
 اید **نوع دیگر** بومر مرهم جراب پیغمبر مید و صاف غلغلان کیده جمله جراب کیشور
 اوکلان کیشور ضلعی اید و قوی و بوا صری کیده در و خان و ری کیده
 و ناصر و لیش یا شری کیده در او لوان قی و صامخ است بورد
 و دوی جیل و ریال و اغریا و لسه سکانی اید کیده بود و بومر
 اعلی و بلبل و زار و دند و ل و کونان اید بشو دم مرده و سنان طغوز
 دم سکه ایچده حال اید و باقی دو ایچ قوی و کیده در
 یا غله بشور و شفا اوله **نوع دیگر** مرهم کافور و صامی اولد که اوده
 یا غله اوده و صام و زار کیده کونان غلغلان و اولور کیده در الی
 یا غله اید و کوه و حریال و مقعد و شفا تا و لسه
 تا سندان کیده در و صام و صامی یا شل و یار و قوی یکا و کیده
 است اوله اید کیده کیده و بنفشه یا غلغلان دم و جاب انشا را

تو جلیه یا بی تو در او قوی کیده دم او شش کونان غلغی و زلفت و
 زدنخ اوزد دم بوا و ترق و لکی و زین یا غلغی کیده در و صفر و صامی
 یا غلغی موی یا غلغی زین یا غلغلان اریه و زدنخ و کوه او سنان قوی
 فرشته در اندون و صام استعمال اید **نوع دیگر** مرهم کیشور منعفی
 اولد که کیشور یا شری کیده در و یا شش اید کیده در و صامخ است بورد
 خاص کرج اید و کرج اوزد و زینه صفر و فرشته در و جی صفر و کیده
 صکر کرج قوده او توده دم کیده کیده دم سلیق و صامی و
 بومر دت دم زدنخ کیده دم بورد دم بورد بومر و صامی اید
 بوا و تری قوی فرشته در استعمال اید نافع **نوع دیگر** مرهم و خلیف
 منعفی اولد که صامی بورد و شفا کیده در و خان و ری کیده
 و بوا صری کیده در کیده و اید کیده کیده و کیده و کیده و کیده
 و بومر تخم هر پرند و شش بورد دم مرده سنان و زالی دم و کیده
 ایچ و کیده در زین غلغلان قوه کیده کیده استعمال اید **نوع دیگر**
 مرهم جانب زینه منعفی اولد که جراب خان و یار و اریه کیده و اوز
 یا شری کیده در کیده بورد و بومر و جی صامی و زالی بورد دم جام کیده
 بوزان و زینه دم و زین شش و او پیچور دم جمله او و سنان
 او و تری قوی بومر اید غلغلان و سنان قوی بورد و اوز و زینه

ایدر چنان از بد و در و یا حکم از او در آنچه و یا اشتنا بدید و
قرق بختی باب ادمیت و دوشنبه ادمیه لوزیان داریت
خیار و که سوزن آله او نه ترشده و بدنه او در اندک و کلکی
چقرو اولایت خیار که صوبه با اندوه صدقه که بدنه و در نه
اولایتی و در نه که صوبه که بدید از بدخ یا زعفران و توت و زعفران
قرق بختی باب محبوره نلشده نعم آلتک او و به لوزیان آله
فتاشر خیار به با زعفران آنچه شکله شلوانا دخی او بود و بود که
سوزن ایضا و صوبه و حقیقه اندانیت او و دخی از آنچه صوبه
صغیر و غریزه و آنچه محبوره نلشده نعم آلتک او و به لوزیان آله
قرق بدی باب سوزن ایضا و دخی او و به لوزیان آله و کبر و کبر
بیم زنی و بیم الکلی یعنی خیار و دخی و بود و قوی و قوی حقه الیه
علایه نافه در **قرق سکنی باب** تقریر ایضا و دخی او و به لوزیان آله و به
تقریر و دله و کبر و محبوره حقیقه که دخی او و به لوزیان آله و به
صوبه و دله که دخی او و به لوزیان آله و به لوزیان آله و به
آقا جند و که دخی او و به لوزیان آله و به لوزیان آله و به
باب ادمیت و دخی او و به لوزیان آله و به لوزیان آله و به
اصل و صوبه ایضا که دخی او و به لوزیان آله و به لوزیان آله و به

بالله بالکله و یا شارب حسل و یا شارب بخیل الیه ایچوره علم
بالغود و سوزن و سوزن و سوزن و سوزن و سوزن و سوزن و سوزن و سوزن
و کبر و سوزن و سوزن و سوزن و سوزن و سوزن و سوزن و سوزن و سوزن
حرار و دخی او و به لوزیان آله و به لوزیان آله و به لوزیان آله و به
خیار و دخی او و به لوزیان آله و به لوزیان آله و به لوزیان آله و به
و ما و دخی او و به لوزیان آله و به لوزیان آله و به لوزیان آله و به
آدمیت و دخی او و به لوزیان آله و به لوزیان آله و به لوزیان آله و به
کوتکی معجون یا سوزن یا سوزن یا سوزن یا سوزن یا سوزن یا سوزن یا سوزن
صفیله یا شکله و سوزن یا سوزن یا سوزن یا سوزن یا سوزن یا سوزن یا سوزن
اول و دخی او و به لوزیان آله و به لوزیان آله و به لوزیان آله و به
ایو و دخی او و به لوزیان آله و به لوزیان آله و به لوزیان آله و به
نوع دیگر چند بدست آفرین دار چیتا سوزن و دخی او و به لوزیان آله و به
اوج دم و مسکونی کوکله بدست دم فلفل و سوزن یا سوزن یا سوزن یا سوزن
ایو دم و دخی او و به لوزیان آله و به لوزیان آله و به لوزیان آله و به
آدمیت یا سوزن یا سوزن یا سوزن یا سوزن یا سوزن یا سوزن یا سوزن یا سوزن
هر صوبه و مستقال ایضا و دخی او و به لوزیان آله و به لوزیان آله و به
غایت نافه در **قرق و دخی باب** اوج و دخی او و به لوزیان آله و به

نور

عرب و لاتین و صوریان چه نامند در سخن عربانک از غیر و قریه قالد
ایوب و قرنا بنه یقه اما زیت و یا شمشیر لایع و بره و بره اود
اللی در بخواب عورتانک و غلانی بری پیشه کلسه مازانند
لایان مستکن صافی و پیغمه هلیله امیده و که و کلک کتوره نافور
نوع دیگر اغلان بری پیشه کلسه قانقره بر اغنی و صاف
قیسه بوغنه اوده اغانی و قریه قالد و در قلطان بر اغنی و صاف
بره زنده الی بشیخیاب عورت یوکلو و لمسه انک و دونه
بیانته در نفقه و که مشایله حقنه ایه قینه صوسنیم حقنه
ایه اوچک و نرند سکوره ارغانته واره حامله اوله نوع دیگر اوتلوق
اولوق و ادا ایه و غلانی بره کتورنه زیمیل و مستکن و ج لایان
قرنغا جو ز جمله واره اوله شاف ایه ایکی اغانی و قریه و جمع
حامله اوله نوع دیگر اغلان و اوتلوق جو ز منوره یا غیره اوده
قرشدون و کلک بو ناهنر کتورنه نوع دیگر اغلان جو ز منوره
ناله قرشدون عورتانک و غلانی برنه مقلوق ناهنر نوع دیگر
اغلان جو ز شیش طوزانک و تالکان جو ز کتورنه ناهنر
نوع دیگر اغلان و اوتلوق جو ز اغنی و قریه کومه
ایستقل کتورنه و حال حامله اوله نوع دیگر اغلان جو ز

دخستجو و درسه انیسو و سوزن قینه باله قدّه ایجه شافالو
الو برنجی باب عورتا حیض قافو کهسه کمریاء و که
 اوج کونایون سیریه ایجه تا فکسه صکره بونو و زه هلیا یلیله
 کمریاء و که بکلی تسبی و با و تلویطه العیال دیت و که دیت
 یاعلیله ترشد و ده بوکه بولایم که قانده که **فوع و دیکر** حیض
 قانده که دیکر شپ زاج ماز و ج و بولایم که بوکه بولایم
 کونو قافو که **الو ایچی باب** عورتا حیض قافو کهسه غشی
 قیو قریز بولایم اوج کونایون ایجه قانده که ایلاخ و جور اوت
 قینه و که اوج کونایون ایجه قانده که ایلاخ و جور اوت
فوع و دیکر حیض قافو کهسه نادر تو برنجی کمریاء و که بولایم
 زه قیو که کونو و دمال قاناکه **فوع و دیکر** سلساق قرا و زعه و که
 برنجی قیو - عورت کونو و دمال قاناکه **فوع و دیکر** ایچی باب
 کونو قاناکه که با و اوت و ناهسه قاناکه که عورتا کونو زه
 جفت و وشسه عیال و دیت که صون قیو اسفیلح الیه ایچی
 بونو دمال دیت **الو و جیجی باب** عورتا و فغان عیال و
 کلسه حشر بونو زیا و صکلی بولایم قری شدره و ترکی
 کونو و زاج برنجی قسط فغان دیت و بونو قری شدره و ترکی

خشیست و کله قصوغنه یقوانده و دخی اند بزه قویه فرجه
کتونه اوله جمع اوله و حال حاله اوله **نوع یک** دغان
اولغیور و ریت و ج میشه دم زخیل و ترونه ازا اولورسه اوله
یکرم بزمه ایدمخد و کلک شافا یه خاتونک کتونه نافله
نوع دو عورتک دغان اولسه قوه و وطنش ادا و لرین
قوشه ورنه باربار غریه جه شک منو بخورینه حیدرناک
اولغیور قویه کتونه اری برله جماع این هاندم بوکلوا اوله
نوع سه عورتک دغان اولسه قوشه ورنه بختیوریه اولور
عکله قوشه ورنه بختیوریه و بکونا استعمال ایدله اولور
اکشی و نصقه **نوع دو** کور عورتک دغان اولور
برده و جده شافا این کتونه تیه هر کرا دغان اوله **اللی**
النحو باب و کوسه شغوره و تکیه و د کتونه فیدانه ازان
قویه طور قوشو قاشوغه اینجه شخو سکسه **اللی** بنحو باب
برکسنان شخو سطره جقه بابونجی شور لوسورنا جورله
بوزشکر و باره معشکر قشقلاندا اچاورد و خوسری ابونج
صوبله یوبدا اوقجه **اللی** کتونه عورتک دغان اولور
مشرافه اندون کتونه میتر تیه اکشی کتونه کلا صوبله قوشه

[illegible]

ذکر یست و اوسه بر ناله کاسخی شایله حاجت و قسته بر
پاره ذکله کوکه سوتقه تیز قوامه کله **نوع دیگر** و کسکسک
ذکر یست و اوسه حامه ناله و اوسه کوکر جیزیره سوتقه
یاغنه قویه کزنده جماعه قوی و له **النش بشتی باب**
غبره و نلک صفات بلبل و در **صفت غبر بلبل** سبیل و ناله
سعداکی یوزدهم بنفشه و رت یوزدهم و کلور برنه و تشدود
غبرا و لور **صفت کل غبرا** کی یوزدهم بنفشه و رت یوزدهم
قوری کله و کز برنه و تشدود **صفت غبرا** کل بنفشه
یوزدهم و عصفر و چکی اصل و بانه صوبه بنفشه و صلاه
کوشنده قورده و اوکود غبرا و لور **صفت صابون** غبرا
کز برانه قور کل الیوزدهم بنفشه کی یوزدهم مرکز کوش
و که پیش و کوکود غبرا و له **صفت غبرا** قیل لادنیش
دوم سبیل کی یوزدهم سعداکی یوزدهم بنفشه پیشه کل کی یوزدهم
یکی دوم جمله سله و که کز و ناله **صفت قیل غبرا** عود
قمار یکی دوم و قصه و رت و ده مشال خالص و ناله سبیل
بردهم و ولشک ریخته دم سعداکی یوزدهم شکر ریخته دم کینه
یکی دم غبرا یوزدهم سیفه سبیل و بردهم و اولی و که الیه

و کز

تکس و سوتان و غا قزرها و قزلا و دم جکر و کز و کله نل
ریخته هندستان قوزی اجی هوانه و کز و ناله حاجت و قسته
اولی سبیل سوبله ذکر یوزدهم و اوسه صکر او جغه
یوزدهم و طلا و ناله غایت غایت تا املیه کوکود صلاه کز
طلا و ناله و اوده غلظت حاصل و لور **نوع دیگر** کز و ناله
جکر و یوزدهم هندستان قوزی اجی حمله و کز و ناله ناله
اوزه صوبه قیده لور تا کوکود صوبه جقه اندن بطور قیده
مقتنه ذکر طلا و ناله تا که غلیظه **نوع دیگر** لسان یاغنی
هندستان قوزی اجی حمله و کز و ناله اول یاغنه قویه تشدود
اندن حاجت و قسته طلا و ناله غلیظه **نوع دیگر** قوزی حمله
دوم غا قزرها و دم و ریخته نل هندستان قوزی اجی حمله
و ریخته غا غا ناله ذکر طلا و ناله لور غلیظه **نوع دیگر** یوز
کل ایضی و سبیل یوزدهم و جقه دم هندستان قوزی اجی حمله
ایده لور قز و ناله قیده لور تا که ناله اندن حمله
طلا و ناله غلیظه **نوع دیگر** قصبه کز و ناله بلبل
دوم و ناله و جقه دم و جقه دم و کز و ناله قیده
ذکر طلا و ناله با شنه سورمه ناله **نوع دیگر** کز و ناله

یا غنله اندان یکی دم نشاد راج دم کمره و شوق و قه دم تبا
 بود دم ضلع عمری بقی دم شب قه لوجه بشوق و کلر کرک اول
 اسبق صوبله خمیر کی لهر سقا له در ته لو بوشنه الله خار
 قولر برد و قتل طوره بغایت نافعد **بشمشور باب** مورتاک
 یوز و کو کولنا بدرا دویه در مسید صوبله خاتون و زوزیه
 غایت کوز ل ایدر و زیاد مکر ذل ایدر و زوزیا جرمیله صوب
 ایدر تا ز ایدر و کیمید و بر غی و نا یلیدر و زوزیه صوبله اصله
 یلحاک و دله طوره سکرمیا قریبا یجند قورود و دینه هوانا یلح
 ایه اونه رهنه بر دم قادی قتل قتل ان یوز و بوسه اول
 صوبله یوز و زوزیه و زوزیه و زوزیه و زوزیه و زوزیه
بشمشور باب حقه اه ویه مسیدر **حقه تینه** یعنی
 یلحک و حقه طبیعی تیل ایدر و نا غدر و زوزیه و زوزیه و زوزیه
 یکر و دم قنده کفر له لری کور دم خیار شنبه و جی و زوزیه
 سوز و کور دم شکر سوز و زوزیه و زوزیه و زوزیه و زوزیه
 حقه ایه **حقه مرسط** یعنی اوزته و حقه طبیعی تیلین
 ایدر اده لطیفه راج بقلر استی ططر خا لهر ایدر جمع مرضه
 فاده ایدر غایت نافعد سناسکر و بوشنه و بوشنه و بوشنه

سکر بخورن الدرسه جاز و کتار قله اکور و فدی ام قنیه
 قنامه **لکوه طقو زنجیون** الدرسه بشور و دوده و دوده
الشمشور سکر بخورن باب هر ایلایا یجند یکی و زنجیون را در فدی
 بیانا بدر **رجب ایلک** در دوی و کرمی و شکر و زنجیون ایلک
 و کرمی و زنجیون ایلک و کرمی و زنجیون ایلک و کرمی و زنجیون
 و اونا الشقی **الفقد** ایلک و کرمی و زنجیون ایلک و کرمی و زنجیون
 یکر و مسی **خمر ایلک** در دوی و زنجیون ایلک و کرمی و زنجیون
بشمشور سکر بخورن باب در دوی و زنجیون ایلک و کرمی و زنجیون
جمادی الاول ایلک و کرمی و زنجیون ایلک و کرمی و زنجیون
 در دوی و زنجیون ایلک و کرمی و زنجیون ایلک و کرمی و زنجیون
 و مسی و کرمی و زنجیون ایلک و کرمی و زنجیون ایلک و کرمی و زنجیون
 و دوی و زنجیون ایلک و کرمی و زنجیون ایلک و کرمی و زنجیون
 و دوی و زنجیون ایلک و کرمی و زنجیون ایلک و کرمی و زنجیون
الشمشور طقو زنجیون ایلک و کرمی و زنجیون ایلک و کرمی و زنجیون
 یلحک و کرمی و زنجیون ایلک و کرمی و زنجیون ایلک و کرمی و زنجیون
 تراوله اندر و کرمی و زنجیون ایلک و کرمی و زنجیون ایلک و کرمی و زنجیون
 بیانا اوله اونه دم زوزیه و کرمی و زنجیون ایلک و کرمی و زنجیون

الحق احب بالاتباع من الحق بهي

بشردهم بشوق وکار و صولیش خطه قای و خطم توخی و لم
 کوچه دردم بهم بهر یاری بشدم سبستانا و تو زانی و دم
 بو او تلی قینا لر کرم دم ترکین یا کرم دم خیار نشین
 آوزنمه سوزلو و کبرو بشدم شکرا و دونه سوزلو وخی
 یری دم طلوبا دم یا غی یا شایغون یا غی قنار کا و زنا صون
 شکله ایچکدک نضکه اسجقته حقه ایلده لر ناعدر **حقه**
حانه بلغی سها لایدر و بل تحلیل ایدر و خطاری سوزو ترکیب
 بود و کوش و زانیا غی و انسوز و کهن و بوی و تکان غی
 واکله ملایکیم اگا قوج بونیزی و لر و تو با بونج دزد و دم
 اکبر بر دم عصفو رنجک تخیم کوفت و کلش اوز دم ملای
 اوق بر خلقه ماشو بر قیسه جکر کی جقش قرارا دم و انجیر
 آوز و دم تلو **القدر** یا باد یی غی یا زینیا غی قنکار کا و زنا
 صون شکله با قنا مشکله شکله ایچد کلن رضکن اسجقته
 حقه لایر اکر ترا ولسون دسه اوستنه برشتا لاندش
 غایقون و بر دم و کلش طوب و ربع دم و کلش مقل
 آوز ق صجک ناعدر
 و غیره

